

tiszatáj

78. ÉVFOLYAM

2024. szeptember

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR főszerkesztő-helyettes
ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

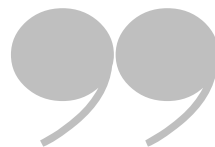
További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 980 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVIII. évfolyam, 9. szám / 2024. szeptember

GÁL FERENC	Járó föld	3
BORSODI L. LÁSZLÓ	Törvény szerint; Korallkertek, kövek, halak; Fészekmeleg, barlangmély	5
ZECK JULIANNA	Feneketlen	7
BENEDEK MIKLÓS	A sötétben mindig	10
FARKAS ARNOLD LEVENTE	alázat	12
BÁNKÖVI DOROTTYA	Holdtöltek a rakparton	15
KERÉNYI TAMÁS	anyám macskája; csináltam rólad egy képet; korompör	29
TÓTH ÁKOS	Tandori Dezső versciklusa elé	34
TANDORI DEZSŐ	Életgyökvonás (A „Szeretek, nem szeretek” versekből)	36
Fried István 90 éves		
FRIED ISTVÁN	Tandori Dezső mint Goethe-fordító	45
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ	Tapintat, figyelem, habitus (A 90 éves Fried István portréjához)	65
A 90 éves Ilia Mihály köszöntése		
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	Magyar idill	70
MARKÓ BÉLA	A láthatatlan híd	73
ZÁVADA PÁL	Philemon (Ilia Mihály 90. születésnapjára)	77
mérlegen		
BENCE ÉRIKA	Sós és keserű (Milbacher Róbert: Keserű víz)	82
BAKONYI ISTVÁN	A titkok napvilágra kerülése (Ughy Szabina: Az átlátszó nő)	86
HÖRCHER ESZTER	Polifónia (Weber Kristóf: Keringő)	89
SZEMES BOTOND	Angyal a labirintusban (Szabó Gábor: Kilátás az utolsó hajóról. Krasznahorkai László prózavilága)	96

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ

Kis beszéd a sétányról 103

Illusztrációk

HERCZEG ÉVA fotómontázsai a címlapon, a 33., 44., 69., 81. oldalon és a belső borítón.

Diákmelléklet 199.

BERTHA ZOLTÁN

Kós Károly és a Varju nemzetség

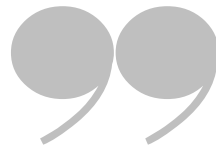

„Kós Károly remekműve, az 1925-ben (...) megjelent történelmi családtörténete, a *Varju nemzetség* a XVII. század első felébe vezet minket; az erdélyi fejedelemség fokozatos hanyatlásának korába, a Bethlen Gábor 1629-es halála utáni évtizedek egyre zűrzavarosabb időszakába. A történet cselekményszálai, idő- és térkoordinátái, alak- és helyszínrajzai döntően Kalotaszeghez kötődnek – amely vidékről maga az író is annyiféle néprajzi, művészettörténeti leírást, elemzést adott, s ahol lelki és 1944 őszéig tényleges otthonra lelven felépítette a szótári családi nyaralóházát is, a ma már csodálatos műemlékként számon tartott és látogatott nevezetes Varjúvárat.”

<https://tiszatajonline.hu/tiszataj/diakmelleklet/>

GÁL FERENC

Járó föld

*Nem a nyűgösség beszél belőlem.
Csak a kényszeres és többlépcsős
levezetés jegyében megszövegezem
a napról napra esedékes penzumot,
lebegtetve: vezekléssé nőhet.
A részfeladatokban ehhez mérten
összedolgozunk: a húsból három
csíkot nyesek három árnyalatban,
a fedőt tökéletes ütemben a fazékra
hajítja. Lapos tetőre vonszoljuk
a matracot, és közben már dohoghat:
az öregasszony cserepei útban vannak,
napok óta nincs nyoma a holdnak.
Ehhez jön a csikkek íve, egy-egy kósza
műhold, ami saját tempójában szeli át
az égi képet. Hogy a bádogozás
hőingástól pattog, a szomszéd tetőn
fészkelő tisztán hallhatóan cuppant,
és mit hoz ki belőlünk mindez,
túl a kuncogáson.*

*

*Kipipálható az ajkak pusszogatása
és a hóhullámok. A műveleti
terület, ahol elvarratlan szálait
a történetnek elintéztem két
vagy három rímtől mentes sorban.
Most csak rajtam áll, és megint
egyszer útra kel a megszabott irányba,
hallgatva a hidakon a barbárok
zászlainak csattogását. Megigézve,
hogy a szitáló esőben benépesül
a babaház, és neonja napkeltéig*

serceg. A suttogó propaganda
közben hirdeti, hogy a munkásokat
alkonyatkor elbocsátják, és adnak
fogazatukra. Az élő képen már
a fogadóirodánál járnak,
és a zebránál a zöld jelzésre vár
velük a vattaember. Félkezéssel
lapozgat a telefonban, féllábbal
egy járdára fújt, amúgy üres
szívben.

BORSODI L. LÁSZLÓ

Törvény szerint

„Megismertem a holnapot:
terád hasonlított”
(Szilágyi Domokos)

Valahol egy fénycsóva, egy távoli vonat tart felém,
ismerős a várakozás, most épp bemondják, érkeznek,
most már rajta ülök, megyek hozzád, zakatol,
zakatol, vágányt vált, száguld, sípol, lassít, megáll,
gyorsít, sípol, száguld, vágányt vált, zakatol,
a fülkében minden utas idegen, nyugtalan,
mocorognak a helyükön, lábamon taposnak,
fürkészik, meddig utazom, táskájukat szorongatják.
Nem tudhatják, bennem völgy, bűvópatakok,
később tengeröböl, a parton ketten sétálunk,
egy vendéglő teraszán halat ebédelünk, nevetünk.
Most épp egy sziklás, meredek oldalon mászunk,
kifulladásig emelkedünk, meg-megállunk, s újra,
a csúcson leülünk, tekintetünk a távolban keres,
egymás szemében horizontra lel, s nyílik is ajtód.
Nincs semmink. Következik minden. Törvény szerint.
Arcomon vizesés. Arcod felragyog.

Csíkszereda, 2023. december 11–15.

Korallkertek, kövek, halak

Először a színre lépés. Nem! A találkozás hétköznapisága.
Aztán a találkozás egyszerűsége. Nem lehet pontosan megnevezni.
Nem lehet tudni, melyikük mire gondolt, gondolt-e erre,
s ha igen, hogyan nevezte el magában, hogyan emlékeznek rá utólag.
Majd azt mondták: virág, ajtó, ágy, vonat, telefon, magas ég,
de érezték, ez így nem mond semmit, a semmi határait karcogatja.
Tovább hallgatták egymás csendjét, tekintetük befelé tartott,

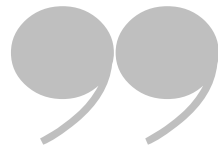
egymás mélyébe merültek, hol korallkertek, kövek, nagy halak.
Úgy jöttek a felszínre, hogy semmit nem akartak megváltoztatni,
maguknak megtartani, de azóta szemükben ott a fény, és azóta tudják:
nem lehet elfeledni, nem lehet nem visszatérni, nem lehet letagadni,
hogyan létezésük láthatatlan evidencia, amely immár bennük is ott van,
hogyan menthetetlenül nevet kell adni, nyelvet kell kitalálni az egésznek,
kétszemélyes nyelvet, amely nem szó, nem mondat, nem név,
gyönyörű nyelvet a szabálytalanra, a hullámzóra, az örök visszatérőre,
klaviatúrát szívritmuszenének, két lélegzetvétel között szimfóniának.

Csíkszereda, 2023. december 9.

Fészekmeleg, barlangmély

Hány perc zörgött tova,
hány óra hasztalan,
nem tudom.
Hány hét és hány hónap,
hány év szállt a szélllel,
nem tudom.
Hány advent visszhangzott,
mért nem támadtam fel,
nem tudom.
S hogy végül Sion volt,
Kolozsvár vagy Korfu,
mindegy is.
Mintha álom volna,
mintha nem álmodnék –
rám ragyog.
A konyhában tesz-vesz,
hozzám szól, megérint,
betakar.
Kinyílik – liliom,
fészekmeleg, barlangmély.
Meghalok. Belém hal.

Csíkszereda, 2023. december 10–18.

Feneketlen

Egy melegnek ígérkező júniusi napon történt. Hazafelé tartottam a közeli élelmiszerboltból. Nem vettem szinte semmit, mert a képeladásaimból alig tudtam fedezni a költségeimet, felnőtt fejjel is otthonról kellett pénzt kérjek a hónap második felére. Néhány szem paradicsom, egy kenyér és egy kisüveges olívaolaj volt a hátizsákomban, ebből készült az ebéd és a vacsora, amolyan bruschetta egyedülállóknak. A felébredéshez fél liter kávé és egy doboz cigi kellett, meg a napi hírek olvasása, hogy kellőképpen felháborodva kezdhessem a napot.

Az utcákon eső utáni füledt levegő, párolgó kutyaszar és emberi ürülék fojtogató szaga keveredett a növények bódító illatával. Szerettem volna feloldódni a Feneketlen-tó környéki zszibongó életben. A zebránál elbámultam, ki kellett várnom a következő zöldet. Akkor már éreztem, hogy hamarosan úgy fog felzubogni belőlem a sírás, mint az ivókútból a víz, ha óvatlanul engedik meg a csapot. Hónapok óta ez megy, és mindig az utcán, sohasem otthon, mindig nyilvános helyeken tör rám a kétségbeesés, mint egy cunami, amit nem tudok megállítani, sem felkészülni rá, csak sodor magával az elszabadult vezetékek, utcalámpák, autók és leszakadt alkatrészek között.

Szembejött velem egy férfi a zebrán, csak annyit érzékeltem, hogy néz, én az aszfalt csíkjait figyeltem magam előtt, úgy tettem, mintha nem venném észre. Mikor elhaladt mellettem, a hajamba köpött. Először fel sem fogtam, hogy mi történt, csak mentem tovább, mintha semmi sem történt volna, érzékeltem egy finom súlyváltozást a frissen mosott hajamon, mint amikor az embert röptében leszarja egy madár, de nem mertem odanyúlni, mert ha tényleg leköpött az az ember, nem akartam érintkezni a testnedveivel. Gyorsabban kezdtem szedni a lábam, hogy minél hamarabb hazaérjek. Valószínűleg újra elbámulhattam, mert egy hajléktalannak látszó férfi erősen meglökött a vállával, kicsit megtántorodtam, de haladtam tovább, körülbelül a harmadik lépésnél fordulhattam hátra, és láttam, hogy egy kisüveges vodkát ivott ki éppen. Az üres üvegcsét gondolkodás nélkül hozzám vágta. A bal arccsontomon landolt, nem fájt túlzottan, csak nem értettem, hogy miért történik ez. Nem tudtam megmozdulni, tört fel bennem az árvíz, már a torkomat fojtogatta, én meg nyeltem vissza, mintha az

életem múlna rajta. Nem tudom, mennyit állhattam ott, mire magamhoz tértem és egy köpettel a hajamban meg egy vodkásüveg nyomával az arcomon befordultam a sarkon, hogy végre az utca közepén bemehessek a kapun, ahol laktam. Elkapott egy olyan hangos és erős zokogás, hogy meg kellett álljak, a lépcsőkorlátba kapaszkodva sírtam. Nem voltam biztos benne, hogy segítség nélkül eljutok a lakásajtóig, de szerencsére csak az első emeletre kellett mennem. Az első síráshullám után volt pár másodpernyi időm, hogy feljussak az ajtóig, a kulcs zárba illesztésénél kapott el a második. A könnyeim mint egy vízesés fátyolozták el a szemem és az ajtó közti teret, csak nehezen találtam bele a zárba és léptem át a küszöböt, hogy végre a földre rogyva átadhassam magam a sodrásnak. A két macska, Pázsit és Bencúr, akikkel akkoriban éltem, nagy kegyesen odasimultak hozzám, majd körözni kezdtek körülöttem, mintha a lelkem ráncait akarnák kisimítani. Beteltek a fürdőszobába, hogy mossam már meg a hajamat, és nézzem meg a tükörben, hogy mégis mekkora kárt okozott a vodkásüveg az arcomon. A hátzísákat is finoman lenyávozták a hátamról, nem lepődtem volna meg, ha beteszik a paradicsomot a hűtőbe, a kenyeret meg a kenyértartóba.

A tusoló alatt is sírtam. Törölközés közben is. Amikor az ebédemet ettem, akkor is potyogtak a könnyeim a tányérra és a paradicsomszeletekre. Az egyik macska az ölemben, a másik az asztalon ülve figyelte ezt a tehetetlen emberalakot.

Minden napom így telt. Hosszú ébredések, séta a Feneketlen-tónál, padon ülés a Feneketlen-tónál, céltalanság, rosszkedv, éhség, napi maximum kétezer forint költőpénz, át a zebrán, vissza a zebrán, szarszag, macskahúgyszag, tömeg, zaj, sziréna, kerékcsikorgás, talponállókból kiömlő dohos levegő, vállon lökések, por, fülleedség, idegenség, mindig csak idegenség, mintha nem a megfelelő bolygóra kerültem volna.

Segítség kellett, tudtam jól. Kinéztem a neten egy kineziológust. Nem hittem benne túlságosan, jó drága is volt, de azért elmentem hozzá. Egy festett szőke, egérképű nő fogadott, nem volt túlságosan bizalomgerjesztő. Betessékelt, mint egy gyógyíthatatlan rákbeteget, leültetett egy fotelba, és kedvesen kérdezgetni kezdett. Azt akarta tudni, hogy milyen kérdéssel jöttem. Mondtam, hogy úgy érzem, megrekedt az életem, mintha megállt volna az idő, de nem jó értelemben, ha érti, mire gondolok. Úgy látszott, értette. Elém tolt egy amerikai filmekből jól ismert dobozos papírzsebkendőt, azzal a mondattal, hogy ez majd biztosan kelleni fog. Én udvariasan mosolyogtam, és

biztos voltam benne, hogy márpedig én nem fogok sírni. Kérdéseket tett fel, tapogatta az izomreakciókat, rajzoltatott, majd megkért, hogy csukjam be a szemem, és mondjam el, hol vagyok, és hány éves vagyok.

Tizenkét éves voltam, Kolozsváron, az anyai nagyszüleim kis kertes házában. Tata behozott a kertből néhány paradicsomot, a mosdókagyló fölé hajolva haraptam bele, hogy ne piszkítsam össze a szép, virágos nyári ruhámat.

Aztán a tükör előtt álltam, hosszú szőke hajamban masni, kicsit bizonytalanul és görbén álltam ott, mintha szégyellném magam.

Kérdezte, ki van ott.

Mondtam, hogy csak Tata, de hiányzik valaki.

Ki hiányzik? – kérdezte a nő.

A nagymamám – mondtam ki félve, és még hozzátettem, hogy őt szintén Zsuzsannának hívták, róla kaptam a nevemet, meghalt, mielőtt megszülettem volna, és hogy úgy érzem, haragszik rám, és nem tudom miért, de talán azt hiszi, el akarom foglalni a helyét a lánya szívében.

Kérte, képzeljem el, hogy megölel.

Elképzeltem, vagyis azt éreztem, tényleg megölelt. Akkor nyúltam először a zsebkendő dobozhoz. Másfajta könnyek voltak ezek, nem fátyolosították el a szememet, inkább mintha kitisztították volna a látásomat, mint a tavaszi eső után, mikor minden levél valahogy zölddebb, élesebbek és tisztábbak a színek.

Azt mondta, képzeljem el, hogy ad nekem valamit.

Kaptam mamától egy kis faragott faládát, vasból készült kallantyúval. Azt mondta, ebben vannak a kincseim. Elvettem tőle, de nem nyitottam ki, nem mertem.

Egy hónapra rá ünnepeltük a 33. születésnapomat. Lementem vidékre a szüleimhez. Kaptam pár könyvet, ami a kívánságlistámon volt, és egy csokis-kekszes tortát. Elfújtam, megettük, beszélgettünk, aztán anya előjött a nagyszobából a háta mögé rejtett ajándékkal, amit csak tőle kapok. Szinte szégyenkezett, hogy ilyen bolondos apróság jutott eszébe. Egy kis faragott faládát nyújtott felém, vasból készült kallantyúval az oldalán. Azt mondta, a kincseim vannak benne. Kinyitottam a dobozt, és 33 kis színes lapon, 33 egyedi tulajdonságom volt a cetlikre írva gyöngybetűkkel, édesanyám írásával.

BENEDEK MIKLÓS

A sötétben mindig

Mutasd meg a sötét oldalad és én megtalálom benne a fényt mondtad.

Az ágy szélén ültél jobb lábad magad alá húzva.

Néztelek.

Csak az utcai lámpa beszűrődő fénye zavarta meg a szoba sötétjét.

Jobb kezeddél a térdemet fogtad.

Mutasd meg a sötét oldalad ismételted.

Ezt hol hallottad?

Nem tudom.

Most csak úgy eszembe jutott.

Biztos olvastam valahol.

Vagy valami hasonlót.

Szép.

Szép.

Figyelünk mi egymásra?

Csak egymásra figyelünk.

És látod a sötétséget?

Csak azt látom.

...

Az ablak előtt egy mentőautó száguld el.

Megtöri a sötétséget.

Megtöri a csendet.

A mentőautót egy rendőr követi.

Majd még több jármű.

Mi történhetett?

Mindig történik valami.

A sötétben mindig történik valami.

Benned is?

A fény nem hagyja hogy ne történjen.

Csak a fény?

Csak.

...

Kicsit megkésve egy tűzoltóautó követi a többit.

Valami kigyulladhatott.

A tűz a sötétséghez tartozik?

Vagy a fényhez?

Mindkettőhöz.

Hozzánk?

...

...

Arcát megvilágította a nyitott hűtőszekrényből áradó fény.

Végtagjai a szoba négy sarka felé mutattak.

A vérre egy eldőlt üvegből almalé csorgott.

Az ajtót bezártam.

Kocsiba ültem.

Indexeltem és megindultam a tűz felé.

alázat

békességet hagyok rátok,
a békémet adom nektek,
talpasórában az idő,
örökkévaló a lélek,

a békeség bizonytalan,
szoborrá változtat vizet,
bekötözi a sebeket,
feltámasztja az élőket,

a háború után lohol,
elsimítja a ráncokat,
egyszerre derűs és komoly,

tükörré rajzol betűket,
giccset ír és remekművet

boldog vagyok, a száműzött
alázat lehetne talán
boldogabb, a talpasóra
mélyén az idő bólogat,

mert mi is a boldogság, nem
tudom én azt, bizonytalan
állapot, azt hiszem, olyan,
mint a hold fénye a vizen,

a néma vízránc elsimul,
lehetne szép a nélküled,
de te megteremted folyton

önmagad, és megteremtesz
engem, ki téged megtagad

pontosan, így, erről van szó,
minden, ami kimondható,
összeáll ebben a versben,
hogyan eltakarja a lelkem,

talpasóra mutatói
vetnek árnyékot valami
arab vagy latin számokra,
de nem fontos ez számokra,

ez már a kilencedik sor,
a kérdésre nem válaszol
az én, a középső lator,

mert magadat megváltanád,
hiszen csak te vagy a világ

régen a talpasórában
azt hazudta az idő, hogy
az örökkévalóság el
nem múló fivére ő, nem

hitt neki senki a bölcsék
közül, de a létezők közt
kevés a bölcs, cifra ruhát
ölt a tévedés, ezzel is

megevesztve a halandók
szemét, némelyik verset ír,
szolgálva ezzel is a rút

látszat mesterkedéseit,
szerencsére a vers rövid

talpasóra belsejében
a szárnyas idő bólogat,
számolatlan szórja széjjel
a kézcsókot s a bókákat,

perzsa szőnyeg mintájára
öreg anyóka könnye hull,
így formálódik a forma,
amíg az alak alakul,

nem látható már a zsebkés,
a sebbe tolvajként hatol,
vérfolt növekszik a testben,

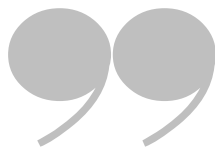
valaki ezért meglakol,
se pásztor nincsen, se akol

talpasóra cifrasága
el nem múló pillanat, úgy
is mondhatjuk, hogy az idő
megáll, persze az ismétlés

mégsem egészen azonos
a megtorpanással, talán
a felhők tudatlansága
a létezés oka, kivág

egy szeletet a kék égből
a csatorna szürke széle,
szavak nélkül a vers többet

ér, a halak partra vetett
árnyéka cukrozott magány

Holdtöltekor a rakparton

Kicsúszott az álmából, és hatalmasat koppant a parkettán. Riadtan ült fel, és a sötétben tapogatózni kezdett maga körül, de a tenyere minduntalan a polírozott deszkákat simította csak végig. Megtörölte izzadt homlokát. A függöny illesztésénél fény vágott a szobába. Az az átkozott telihold, nyögte és felült, ezúttal valóban, a matracon. Átkozott telihold, ismételte. Még nem volt annyira magánál, hogy vinnyogását visszagyömöszölhette volna a torkába, ahol napközben annyiszor érezte a gombócba gyűrt szavak feszítését. Leszállt az ágyról és mezítláb odalépett az ablakpárkányhoz, amelyen a kézirat hevert. Arrébb tolta, és óvatosan elhúzta a sötétítőt, hogy kinézzen. Az ablak tárva nyitva, a hátsó függöny vékony anyagán átfújta a szél. Karja és combja libabőrös lett, pedig kint is forró volt a levegő. Átkozott telihold, ismételte, és úgy érezte, egy leheletnyivel távolabb képződik meg a hangja, mint ahol kiejtette a szavakat. A tücskök viszont mintha egyre közelebb ciripeltek volna hozzá.

A hold pöffeszkedve uralta le az egész égboltot az alvást színlelő, palatető házak fölött. Akkor hát legyen, nézz a szemembe, határozta el még az álom intenzitásában, és szinte letépte a függönyt, hogy semmit ne takarjon ki az égből. Újra kiverte a víz, el kellett fordítania a fejét. Ezt most nem szabad, kezdett benne alábbhagyni az álom okozta zavaros felbolydulás, nem szabad elrontani, kutatott magában kapaszkodók után, nem szabad, figyelmeztette magát ismét, de az égen egyre nagyobb foltban terült szét a telihold hideg, lucskos fénye, és minduntalan letolta porondjáról a józanul köréje úszó felhőket. Lehuntya szemét és visszaszédült az álom félhomályába. Mellbimbói megkeményedtek pókhálóvékony trikója alatt. Ujjbegyeivel önkéntelenül megérintette őket. Nem, nem szabad, suttozta meggyőződés nélkül.

A Béka eszpresszóban azon a télen is hideg volt és bűdös. H. sosem járt ott korábban. Orvosi maszkban, zavartan tekintett körbe, miután belépett a ragacsos csipkefüggönnyel takart üveges ajtón. Kihívó piros ruhája, szövetkabátja elütött az ócska kocsmá vegetáló hangulatától.

Csodálkozással nézett körbe, mint aki most ébredt fel egy tengerentúltra induló repülő fedélzetén.

Ha legalább csak bűdös lenne – gondolta immár húsz perc meddő várakozás után, ismét visszatérve a földre, egy zsíros asztal mellett, amihez alig mert hozzáérni –, még vacillálhatna az ember, hogy érdekes-e ablakot nyitni, de így! További tíz perc múlva már semmi nem maradt benne a kezdeti lelkesedésből, nem mintha unta volna a tétlen üldögélést, amiből kislánya születése óta nemigen jutott ki neki, nem is a mellette ülő, ütemesen krákogó és sóhajtozó zsíros hajú férfi miatt, hanem mert a műanyag faliórára nézve látta, hogy nemsokára indulhat is haza a gyereket lefektetni. Karl pedig még csak vissza sem ír, hasított belé a magától addig egészen eredményesen távortartott gondolat. Két napja, hogy az utolsó levele beérkezett, tudatosult benne, és türelmetlenül kezdte ujját telefonja képernyőjén lefelé húzogatni, hátha az egyik frissítés betölti végre a válaszlevelet. Megint valami váratlan munkát kaphatott, igyekezett nyugtatni magát, és hogy ne szembesüljön csalódottságával, átkattintott a híváslistára.

Egymás alatt sorakoztak a kimenő, nem fogadott hívások aznap délutánról. Legalább nem csak Karl elérhetetlen, gondolta, és könnyebbnek érezte magát, pedig háromszor kötötte a lelkemre a tegnapi vetítés után, emelkedett fel az asztaltól még egyszer, hogy alaposabban körbenézzen, hogy délután öt, Béka eszpresszó. Biztosan jól emlékszem. Mi jöhetett neki közbe, kezdte tétlenségében törülgetni az egyik foltot az asztalon, hogy még a telefonját sem veszi fel, és furcsa szorongás fogta el, ami egyáltalán nem hasonlított ahhoz a szorongáshoz, amit Karl miatt érzett. Azon a néhány pódiumbeszélgetésen, ahol összefutottunk, gondolkodott tovább, nem olyanak tűnt, mint aki semmibe veszi a tanítványait. A csipkefüggönyös ajtó bevágódott mögötte, amire izgatottan felugrott, de csak az unott pincérlány jött vissza a cigiszünetből. Nem ülhetek itt egész nap, helyezkedett vissza a székre, megnyitotta facebookját, és próbálta felidézni, hogy hívták a másik tanítványt, akivel szintén tegnap este egyezettette a megbeszélést mára. Anna, ez az, Anna.

H. bágyadtan meredt Anna válaszára, aztán lassan, nagyon lassan nekiállt a szomszéd székről összeszedni a kinyomtatott papírlapokat és a laptopját. Indulás előtt még percekig vacakolt a beragadt ernyőjével is, mintha haladékat akarna adni az időnek. Mi van, ha meghalt,

futott át az agyán, amikor végre sikerült kinyitnia. Legalább az Üresholdat dedikáltathattam volna vele előtte, gondolta szórakozottan, és a rozoga szerkezetű, piros ernyő alatt kilépett a zuhogó esőbe.

Ahogy hidegebbek és sötétebbek lettek a napok, úgy tűnt a helyzet is egyre kilátástalanabbnak. Már másfél hónapja tartott zárva minden, beleértve a kávézókát, irodákat, könyvtárakat és mozikat is. Az emberekben kezdte átvenni a pánik helyét a csüggedtség. Hosszú, fázós sorokban álltak a patikák és üzletek előtt az otthon töltött, végeérhetetlennek tűnő munkanapok után. A tompa félelem és a médián keresztül a lelkiismeretekbe plántált felelősségtudat agyonnyomott minden szenvedélyes lázadni akarást. Vigyázzunk egymásra, zengett a tévéből és valamennyi közösségi platformról. Vigyázzunk egymásra, vibráltak az üres autópályák fölött az óriásplakátok, vigyázzunk egymásra, süllyedt el az újra és újra felszínre törő, erőtlen reménykedésekben az egész ország.

Írj hamar Karl, vigyázzunk egymásra, csókollak, gépelte be H., majd nagy lendülettel lecsukta laptopját, bár abban sem volt biztos, hogy előtte megnyomta a küldés gombot. Egyébként mindegy, gondolta, a leveleim csak vattacsomók a hivatásáról szóló szentenciák között, fáradtan a konyha felé indult el, nyilvánvalóan fontosabb most a bel- és külpolitikai helyzet, a nemzetre nehezedő egzisztenciális és pszichés krízis, amit mind ő igyekszik megoldani. Meg, hát persze, húzta el a száját, amíg vizet töltött a vízforralóba, mindent megold értünk, a családunk biztonságáért. Egymás után nyitogatta az ajtókat a konyhaszekrényen. Haza, értünk, pandémia, itt sincs, itt sincs, haza, itt sincs Karl, mikor jössz haza, hazajössz-e, a francba, kiömlött a cukor, Karl, mikor jössz haza, Matild vár. Matildka, kiáltott fel, meg kell szoptatnom, lassan négy óra is eltelt az előző etetés óta, lógatta bele kapkodva az utolsó teafiltert a sötétzöld bögrébe, és még mindig alszik, alszik, de jó neked Matildka, aludj csak, aludj, fáradt bele a korábbi gondolatsorba végleg, alszik édesdeden és én keltsem fel, mert ennie kell, ennie, nekem meg alig van tejem, aludnom kéne, hogy legyen, nem tudok aludni, Karl, hol a méz.

A konyhaablak előtt lengedező fenyőfát bámulta, és egy másik, távoli fenyőfa jutott az eszébe, ami alatt Ádámmal üldögéltek pár éve, még gimnazista korukban egy szilveszter éjszakán. Ádámmal, akivel már soha nem fog sem fenyőfa, sem tölgy, sem semmilyen fa alatt üldögélni. Ősz elején nem ért rá elmenni itthonról, amikor Ádám újra

kereste, pedig lehet, hogy tőle is el akart búcsúzni, mielőtt, hol a méz, tolta félre a fűszereket a polcon, az is elfogyott biztos, nem baj, lemegek holnap, most nem lehet, Matildka alszik, nem hagyhatom itt egyedül, csapta be a konyhaszekrény ajtaját a kellesténél kicsit hangosabban, nem tudok elmenni, nem tudtam elmenni akkor sem, amikor Ádám el akart tőlem búcsúzni, akkor is szoptattam biztos, amikor meghalt.

Csüggedten dőlt hátra a széken, kanalával a forró folyadékot kavargatta, legalább végre megírnám róla azt a történetet, legalább, igen, holnap elkezdem végre. A szobából panaszos nyögdecseles hallatszott, H. pedig hagyta aznap már harmadszor a teáját kihűlni.

Még csak hangol, nyomta le gyorsan a hálószobaaajtó kilincsét, de egy pillanatra megtorpant, maga sem értette, miért. A gyerekágy fölött az ablakkeretbe éppen beékelte magát a holdsarló. Keresztülvágta az eget, ahonnan úgy tűnt, vér kezd bugyogni az ablakpárkányon álló, száraz növény cserepébe. Aludnom kéne, dörzsölte meg szemét, sokkal többet kéne aludnom, gondolta, miközben kiemelte a síró csecsemőt a rácsoságyból.

A berácsozott Béka eszpresszó girbegurba alumíniumszékei szomorúan borultak egymásra a teraszon. Vékony lánc kötötte őket össze, bár óránként négyen-ötven ha megfordultak arra a bezárások óta.

Szóval eltemetettél már az első alkalommal, színlelt hunyorogva sértettséget Nikodém, és a halálomban az érintett meg legjobban, hogy nincs tőlem dedikált köteted. Ez azért szép, kicsi lány, de jó, hogy elmesélted, legalább tudom, hol a helyem, nevetett, már a zebrán, hogy a rakparton folytathassák sétájukat. H. zavartan igazgatta fejpántját, szeretett volna valami olyasmit mondani, hogy igazából aggódott, mert tényleg történhetett volna valami, ebben a korban, de nem, ilyet azért mégsem mondhatott.

Ne haragudj a kicsi lány miatt, tette hozzá Nikodém, és leakasztotta füléről a maszkot, nekem kicsi lány vagy, hiába lettél te is egy kicsilány édesanyja. Megtorpant, és jobb lábára nehézkedett. Nem ülhetnének le egy pillanatra, fojtotta vissza felszisszenését, tudom, hideg van, de az én lábam nem bírja most tovább. Nem tett neki jót a legutóbbi, krakogott, kirándulás. H. szó nélkül leült a legközelebbi padra, Nikodém mellé, fél méterrel arrébb tőle. A Duna szürkén hömpölygött előttük. Mintha cipzárral húzták volna össze a vizet és a földet,

a köd kitakarta a pesti oldal valamennyi épületét, csak a folyó menti lámpasor derengett át rajta.

És most dolgozzunk is, szólalt meg Nikodém, és kabátzsebéből egy összegöngyölt paksamétát vett elő. H. szívverése felgyorsult, de továbbra is a Dunát nézte. Nagytestű sirályok sodortatták magukat a Lánchíd felé a semmin ülve, mintha egészen mindegy volna nekik, merre tartanak. H. zsebébe mélyesztve kesztyűs kezét, bakancsos lábát kinyújtotta a kihalt bicikliútra. Összpontosítani próbált, hogy a legmegfelelőbb kifogásokat tudja felsorakoztatni a története védelmében. Nikodém már az első után félbeszakította. H. ekkor, mintha nem is lenne hozzá túl sok köze, a válla fölött a papírlapra sandított. A nyomtatott szövegen virított a rengeteg kérdőjel. Beszéljünk először a karakterekről, javasolta Nikodém. H. érezte, hogy nincs más választása, mint vállalni, ami le volt írva, mégsem állhatta meg, hogy ne próbáljon meg magyarázkodni. De a túlságosan is megvilágító erejű kérdések egyre jobban elbizonytalanították. Nikodémot viszont nem zavarták hümmögései, félbehagyott gondolatai, sőt, egyre lelkesebben kérdezett, egyik kérdésfeltevésével egyszerre fel is állt a padról, mintha már a lába sem fájna, és lendületesen a Batthyány tér felé vette az irányt. Totál tehetségtelennek tarthat, gondolta H., és tétován követte.

Az elbeszélő és Ádám között történt valami a múltban, kérdezte Nikodém. H. felelni akart, de szeme előtt színes vonalak jelentek meg, amelyeket mindenáron letörölni vagy összekötni próbált egymással, de hiába. Ha egyikben sem történt semmi, mi a jelentősége a találkozásnak, kérdezett tovább Nikodém, de H. csak a szanaszét csüngő vonalakra bírt figyelni. Biztos az éjszakázások miatt hallucinálok, gondolta. Nem tudom, nem igazán tudom, motyogta, és egyre kevesebbet hallott Nikodém kérdéseiből, nem tudom, gondolta, nem tudom Karl miért tudta le hajnalban annyival, hogy szeret, és igyekszik mindent hamar elrendezni, amikor nyilvánvalóan nem érdekli, hogy mi van Matilddal és velem, nem tudom, hogy van-e így értelme, mondta hangosan, nem tudom, folytatta magában, sosem ad egyértelmű választ semmire, nem tudom, mondta, nem tudom, gondolta, mit csinálhatnék a várakozáson kívül. Nem tudom.

És miért politikus a férj, hallotta meg Nikodémot ismét. Miért író a másik, nem emlékszem, milyen nevet adott neki, és miért írt verseket az öngyilkos srác is, még mielőtt meghalt volna? Az pedig aztán végképp elfogadhatatlan, hogy a politikus ugyancsak írni akar.

Nikodém egy pillanatra megállt, H.-ra szegezte tekintetét, aztán ismét elindult. A másik pasas meg legyen vasutas, ügyvéd, hittantanár, bármi, csak ne író, költő, művész, gesztikulált egyre szenvedélyesebben, sőt, körözött maga előtt a kezével, a lány meg legyen gyakornok egy catering cégnél, de ő aztán végképp ne akarjon írni, legfeljebb excel-táblázatokat töltögessen ki. Mi értelme van, hogy ír, fordult Nikodém H. felé. Nem tudom, nem gondoltam át, ismételte a lány gépiesen, és elfordította a fejét, nem tudom, gondolta, már majdnem a metrómegállónál, hogy Karl vissza akar-e jönni egyáltalán, fogalmam sincs, mondta, fogalmam sincs, adta fel végleg, mert addigra már csak arra bírt koncentrálni, hogy könnyeit a szemében tartsa. Még ez is, gondolta, a franc akarta elbőgni magát, fordult egész testével a parlament felé, mintha erősen gondolkodna, biztos ez is a kialvatlanságtól van, igyekezett halkan levegőt venni, hogy ne hallatszék a szipogása, mi lesz Matilddal, mi lesz velünk.

H.! mennydörgött Nikodém a háta mögül, világos, hogy mi a baj a szöveggel? H. továbbra is a parlament felé meredt. H.! ismételte meg Nikodém, de a lány nem fordult hátra, a hatalmas épület kupolája fölött, a ködön átderengő dagadt holdat bámulta.

Tudom, hogy nagyon nehéz most neked, mondta Nikodém megváltozott hangon, sejtem, kicsi lány, hogy milyen nehéz, és megértem, hidd el! Megértem, mondta valamivel erőteljesebben, de tíz-húsz év múlva senkit nem fog érdekelni, hogy milyen gondokkal küzdöttél, csak az, ami megvan, amit megírtál. De ne hidd, hogy nem értem, értem én, nagyon is jól. H. erre lassan megfordult, és a férfira nézett. Kipirult, száraz arcbőréen folyt végig a könnye, bele félig nyitott szájába, le az állára, nyakába.

Nikodém tanácstalanul bámulta a nőt. De nem bírt sokáig a nagy, kétségbeesett szemekbe nézni, zavartan órájára pillantott. H., mindjárt indulnom kell, mondta halkan, de előtte figyelj ide egy kicsit, ide tudsz figyelni, kérdezte. H. bólintott. Látod itt ezt a padkát, ütögette meg kabátba húzott kézfejevel a rakpart kőfalát. Ide tesszük ezeket a talpas poharakat a történetedből, és amikor kész lesz, teletöltjük őket borral, és koccintani fogunk arra, hogy megcsináltad. Meg tudod csinálni, mondta és közelebb lépett, hiszen azt csinálsz a szereplőiddel, amit akarsz. Te írod őket. Te találod ki az egészet. Érted? Te találod ki a történetedet!

Az elejtett szavak, úgy tűnt, a fagyott betonra hullanak, még a Batthyány térre begördülő villamos hangja is elgázolta őket. H. gyámoltalanul biccentett, mosolyogni próbált, sálját az arca elé húzta, hogy megtörülje végre a szemét, de Nikodém hirtelen magához vonta, és saját kabátja gallérjába törölte a síró nő arcát, aztán megfordult, és amennyire rossz lába bírta, igyekezett felszállni a villamosra.

H. még napokkal később is maga előtt látta a mélyen barázdált, szakállas arcot, ahogy a jármű párás ablakából aggódva néz le rá, ameddig a szerelvénnel együtt el nem nyelte a köd. Ót. Vagy őt. Ezt nem döntötte el.

Nem jó, lökte magát hátrább az íróasztalától forgószékekén. Ide kell még egy rész, amiből kiderül, hogy Ádám már korábban is vonzódott a nőhöz. Nikodémnak milyen mákja van, kalandozott el, hogy a pandémia ellenére kiengedték a dán filmfesztiválra, bár nekem is, rendezgette össze a szétdobált papírlapokat az asztalán, hogy van némi haladékom. Mire visszajön, már tényleg le kellene adnom valamit, legalább a kisfilm forgatókönyvét, próbált mutatójáról ledörzsölni egy tollfoltot, a végén vissza kell fizetnem a támogatást, és akkor aztán még inkább verheti a mellét Karl, hogy nélküle semmire se megyünk.

Az ajtóban egy vigyori, kócos fej villant meg, pár centire az ajtófélfától. H. visszamosolygott rá, majd az órájára pillantott. Három perc húsz másodperc. Ennyi idő alatt kúszik végig a nappalin, gondolta. Bizony Matildka, bizony, anyának ennyi idő alatt kellene megoldania mindent – de hát, hogy ne lenne elég ennyi idő, nem igaz, te kis drága, hát hogy ne lenne elég, emelte fel a földről a hangicsáló gyereket. Pofiját, fülét puszilgatva, gügyögve visszavitte, és ismét letette a másik szoba végébe. A kislány eleinte felháborodottan nyöszörgött, aztán újra örült tempót vett. Sssssz, puff, ssssz, puff, ssssz, puff, hallgatta H. lelki-furdalással, ahogy apró kezecskéin hajtja magát öhozzá, pedig már csak azért ült vissza, hogy erőt gyűjtsön a nap további részéhez. Pelenkacsere, öltöztetés, indulás, hogy még be ne sötétedjék, sorolta a teendőket, el ne felejtsek kesztyűt vinni, múltkor is ráfagyott a kezem a babakocsi fogójára, becsapósak ezek a márciusi délutánok! Ráadásul este apám is be fog állítani a nőjével. Ki kellene takarítanom, nehogy megszóljon a kupi miatt, mindenhol lehányt takarók meg pólók hevernek, nézett körbe bágyadtan, és már március közepe van, jutott eszébe ismét, bizony Matildka, bizony, mondta a gyereknek, amikor a kicsi vigyorogva elérte az íróasztala lábát, már március tizenötödike

van, vette fel ismét, és apa még mindig külföldön van, de nem baj, semmi baj, paskolgatta a hátát, örülünk mi neki, hogy van hol lakni, van mit enni, még ezt a hatalmas hercegnős gyerekágyat is megrendelte neked, meg bizony, ugye milyen szép Matildka, meg ez az ugató és farkát csóváló elemes kutyus, már nem is fakadsz tőle sírva, ha bekapcsolom, milyen jó nekünk Matildka, apának meg milyen rossz odakint, csak kétnaponta tud válaszolni, és csak hetente egyszer van ideje lemenni a tengerpartra, és Hortenzia néni akkor sem tarthat veled, de nem ám, mert ő is éjjel-nappal dolgozik, mert ők ilyenek, bizony, kicsi Matild, ilyen dolgozósak, fektette hanyatt az ágyon, hogy kicserélje a pelenkáját, más nem is tud dolgozni, csak ők, fordította vissza, amikor el akart mászni, például Nikodém is azért alszik maximum négy órát, mert nem csinál semmit, biztos azért van ideje az unokáira is, meg arra, hogy válaszoljon, ha elakadok a szöveggel. De apának nincs, mert nála senki nem dolgozik többet, ő minket irigyel, akik egész nap csak gügyögünk és cukiskodunk, és nincs gondunk semmire. Na mi az, éhes vagy, kicsi Matild, na, nincs semmi baj, kimegyünk a levegőre, este meg jön hozzánk a nagypapi, bizony, milyen jó, hogy végre meglátogat minket ő is azzal a kedves, elgondolkodott, Kornélia nénivel.

Még világos volt, de a félbevágott hold már fent volt az égen, amikor H. a nefelejcskekkel borított halványzárga ruhájában szinte futott a Margitsziget szökőkútjához. A Margitsziget kútjához lefelé. Önmaga kedvét keresve jobbra, majd balra fordult, szoknyája hol erre, hol arra pördült, és a combjára csavarodott, ruhaujjába belekapott a szél. Olyan volt, mint egy óriási ligetszépe, aki az éjszakához bontogatja szirmait. Ezúttal hamar elfogyott a türelme, és már csak néha nézett körbe, végül le sem vette a szemét a szökőkút fel- és eltűnő vízszugairól, és tüntetőleg nem állt neki kipakolni a táskájából.

Ott ültem egy padon a túloldalon, csak nem akartam rád kiabálni, hallotta meg maga mögül Nikodém hangját, látni akartam, ahogy megérkezel. H. megkönnyebbülten fordult hátra. De régen találkoztunk, zuhant bele a férfi tekintetébe, de az ímélek sokat segítettek, tette hozzá szemlesütve. Nekem is, hadarta Nikodém. De hát neked miben, kérdezte H. meglepődve. Nikodém válasz helyett bizonytalan mozdulattal végigsimított a szakállán. Gyere, induljunk el, aztán ha valamelyikünk lát egy padot, amelyet megfelelőnek talál, akkor leül rá,

a másik pedig követi a példáját, jó lesz így, indult el, hoztam egy üveg chardonnay-t is, bár biztos megmelegedett, és poharunk sincs hozzá.

Tökéletes lesz, húzódott félre az útról H., hogy elengedjen egy bringóhintóst, de utána még egy egész konvoj érkezett, aztán biciklisták, cigarettázó, harsány kamaszok, nem törődött velük. Nyüzsgött az egész sziget a sportoló, napozó, flörtölő fiataloktól. H. könnyedén haladt velük szemben a nehéz léptű ember mellett, és úgy érezte magát az oldalán, mint akit kiemeltek az időből. Csacsogva mesélte, mik estek meg vele és Matildkával az elmúlt héten, anyjáról, aki most a gyerekkel van, és ugyanúgy időre hazarendeli a kimenőiről, mint gimnazista korában, amikor bulizni járt, és nővéréről, aki végre babát vár. Csak Karlról nem mondott semmit, aki állítása szerint most már tényleg haza fog jönni augusztusban.

Itt jó lesz, rogyott le Nikodém váratlanul egy összekarcolt padra. Átkozott meleg lett, nincs kedvem tovább kutyaolni, magyarázta, amikor látta, H. kételkedve méregeti, talál-e még a piros deszkán egyetlen fenéknyi tiszta felületet.

Itt van ez a nem túl rossz bor motivációnak, kattintotta ki irattáskáját a férfi, és elővette belőle a chardonnayt. Ihatsz az üvegből, én most ügyis szünetet tartok. H. maga alá gyűrte szoknyáját, és közvetlenül Nikodém mellé helyezkedett. Nagyon rég nem ittam, mentegetőzött, amikor meghúzta az üveget, csak pár kortyot kérek, és csak mert retentő szomjas lettem ettől a hőségtől.

Fél óra múlva, amikor felállt, hogy megigazítsa az izzadságtól bőréhez tapadt ruháját, a földön futó borostyánok váratlanul tekeregni kezdtek előtte a földön. Csak a szél támadt fel, nyugtatta magát, a szemközti platánfákon is mozognak a levelek. Lehet, hogy esni is fog, nézte az eget a hatalmas fák lombjain át Nikodém, mintha H. gondolatait folytatná, és mert pillanatnyilag kifogyott anekdotáiból; az idegen országokban és városokban eltöltött bolyongásairól, unalmas és képmutató filmes találkozóiról és könyvdedikálásokról, amelyeken folyton leizzadt, mert régi ismerősei keresztnevei rendre nem jutottak az eszébe.

A szövegről beszélhetünk legközelebb is, mondta az órájára nézve, rád fér egy kis lazítás. H. a szemben lévő padot nézte hunyorogva, amelyikről az imént állt fel egy babakocsis nő a férjével. *Vele* pedig ne törődj, kicsi lány, ne törődj, mondta Nikodém, amikor H. felsóhajtott. *Jó, vele* nem törődöm, ismételte meg H. Csak azt néztem, hogy annak

a padnak a támlájába egy vagina van karcolva. Hát aztán, vontam meg vállát Nikodém, majdnem mindegyiken van egy fasz vagy egy pina.

Igen, fancsalodott el H., olyan tízéves voltam, amikor én is megpróbáltam ilyesmiket rajzolni, igaz, csak papírra, de abból is baj lett. Egy férfi meg egy nő volt rajta meztelenül, azután rajzoltam, hogy az osztálytársaim elmagyarázták, hogyan lesz a gyerek, én meg próbáltam elképzelni, de sehogy sem sikerült. A férfi farkát belerajzoltam a női alakba. Egymás mellett álltak, a kezük össze sem ért. Jó hosszú fasza volt a férfinak, kuncogott, lefelé és fölfelé is kanyarodott. A többi testrészét be sem fejeztem, siettem úszóedzésre vagy hegedűre, már nem emlékszem, de a lapot valószínűleg otffelejthettem az asztalon, mert amikor hazaértem, a konyhapultnál apám állt, és gúnyosan maga előtt lengette a rajzot. Hát ez meg micsoda kisasszony? Amikor észrevettem, hogy mi van nála, rá akartam ugrani, hogy kitépjem a kezéből, de ő magasra emelte a papírt, hogy véletlenül se érjem el. Ugráltam, aztán már üvöltöttem is, adja már oda, szét akarom tépni, de ő csak himbálta a lapot tovább, önelégülten. Mit fog szólni ehhez a firkálmányhoz az anyád, heccelt, én meg már sírva könnyörögtem, ne mutassa meg senkinek, hadd tépjem szét, hadd dobjam ki, de amikor este hazaértem a különóráról, már mindketten ott ültek a rajz fölött, és egész este azzal gyötörtek, hogyan juthatott eszembe ilyesmit rajzolni, ráadásul minden bizonytalansággal helyett.

Nikodém a H. nyakán ütemesen megfeszülő ereket bámulta, csupasz karját és hosszú, barna haját, amit minduntalan mozgó ajkai közé sodort a felerősödött szél.

Aztán, folytatta H., még gyónni is elküldtek, pechemre előtte voltam elsőáldozó. Az összes bűnömet felírtam egy papírra, nehogy kihagyjak valamit, emlékszem, mennyire megörültem az ötletnek, hogyha a torkoskodás meg a lustaság között hadarom el, hogy „erkölcsstelen dolgokat rajzoltam”, akkor talán meg sem hallja Mihály atya, aki amúgy egy kétméter tízcentis, szörnyen mélyhangú pap volt. Meghallotta, de csak annyit fűzött hozzá, miután elmagyarázta, hogy ha nem járok hittanra, akkor el fogok kárhozni, hogyha már rajzolok, akkor lehetőleg csak szép dolgokat rajzoljak. Csak szép dolgokat, ismételte meg H., mintha már a távolból, de nem is értem, miért meséltem ezt el.

Nikodém egészen elkomorodott, aztán ismét rámeredt a lány lúdbőrös térdére. Jó, hogy elmesélted, de én az apád helyében, emelte fel

hangját, aztán csak krákogott egyet, egyébként ezt is meg kellene majd írnod. De csak az öngyilkosod után.

Be fogom fejezni, most már tényleg, tette keresztbe lábát H., és kézfejével vállát dörzsölgette. Nikodém még mindig a lábát nézte. Hiszen te fázol, simította vissza önkéntelen mozdulattal H. felgyűrődött szoknyáját csupasz combjáról, aztán el is kapta a kezét, gyere, induljunk el visszafelé, gyere gyorsan, emelkedett fel a padról, nekem még jelenésem van nyolckor a rádióban.

Addig még másfél óra van, nézett méltatlankodva H. is az időre, amiről addig teljesen megfélekedett, de Nikodémot már elsodorta tőle a szigetről kifelé áramló tömeg. Hidd el, nagyon sajnálom, hogy mindig el kell rohannom, tette hozzá, már a hídon, meghalni se hagyják az embert békében, nemhogy élni. Holnap indulok Brac szigetére és még összepakolni se volt időm.

H.-t megint az a különös szorongás kerítette hatalmába, mint legelső alkalommal, a Békában, csak ezúttal sokkal erősebben. A zsebében zizegni kezdett a telefon. Karl, villant át az agyán, nahát, nem felejtette el, hogy felhívjon, gondolta, de egy gyors kézmozdulattal ki is nyomta, majd visszacsúsztatta a zsebébe a készüléket.

A Margithíd fölött nyughatatlanul köröztek a sirályok.

Ne halj meg, Nikodém, suttozta H., amikor a híd végéhez értek, meg ne halj, én akkor, nekem, kereste a megfelelő szavakat... nekem szükségem van még rád.

Nikodém ekkor végre lelassította lépteit. Ugyan, nem vagyok én Shelley, hogy a többnapos hullámat a víz mossa ki a partra, próbálta leplezni látható megrendültségét. Nem halok meg, kicsi lány, talán még nem, krákogott, talán épp nem is lenne rá okom.

Nikodém ott ült a nyaraló túlméretezett asztala mellett egy szál alsónadrágban, és kérdően meredt a lányra. Mögöttük H. nálánál jóval fiatalabb apja pakolta el a vacsora maradékát, nyakig begombolkozva. A lány Nikodémra nézett és felhúzta vállát, nem ő tehet erről, nem így tervezte, azt hitte, ketten lesznek aznap este, a búcsúzáskor, hisz azért hívta magához, hívta meg ide, magukhoz. Most meg itt izzadnak apjával egy szűk és bűdös konyhában. Nikodém elnézően biccentett fejével. Forralj vizet, kérte a lány az apjától, amikor őket kezdte fürkészni, forralj vizet teához, mondta, mert más hirtelen nem jutott az eszébe. De így is elviselhetetlen meleg van, vetette ellen az apja, mi-

közben egykedvűen a csap alá tartotta a vízfornalót. Nikodém komótos léptekkel elindult felfelé a rozoga csigalépcsőn, ő pedig némán utána, hátában apja tekintetével. Lépteik nyomán víz fakadt a parkettából, minél többet léptek, annál több lyukból bugyogott fel. A hálófülke felé gázoltak, de egy óra is beletelhetett, mire elérték. Amikor a sárgára mázolt ajtó nyelve kattant mögöttük, már a derekukig ért az áradat. Nikodém az ágy szélére ült, csak mellkasától felfelé látszott ki a vízből. Nézte H.-t. A lány valami apró tárgyra lépett, ez elvonta a figyelmét. Amikor odébb sodródott, észrevette, hogy Nikodém nem követi szemével, hanem ugyanarra a pontra mered, amit az imént sajátjának hitt. Nem akarom, hogy elmenj a tengerhez, kiáltott fel kétségbeesetten H. Nikodém, tekintetét le nem véve arról a pontról, ahová addig is bámult, elmosolyodott. Ne aggódj te értem, nem vagyok én Shelley.

H. apja alattuk, valahol a tenger mélyén, csörgött-zörgött a teásposharakkal.

Őrületség, biztos, hogy örülséget csinálok, igazította meg sminkjét a mozgólépcsőn H. a telefonja kamerájában, de nem bírta visszafojtani vigyorgását, ami ezeken a ritka, robbanásszerű alkalmakkor öntötte el az arcát. Ne vigyorogj, legalább ne vigyorogj már, ha ennyire hülye vagy, szólt rá a fornettis bódé koszos üvegéről a tükörképe, különben is lehet, hogy teljesen félreérted ezt az egészet, és ha nem érted félre, már ez is majdnem mindegy, totálisan elvágod a lehetőségét, hogy valaki végre az írásaidal foglalkozzék.

A metróúton a híreket görgette telefonján, hogy valami a nagy izgatottságában lekösse figyelmét. *Egyre többen betegszenek meg a korlátozások feloldása miatt, nézte a szalagcímekeket, Férfi ugrott a Dunába a Margit hídról, a parti őrzőket még mindig keresi.* Nem kapott levegőt. Kellott néhány másodperc, mire magához tért. Milyen szörnyű, gondolta, mióta Ádám meghalt, sokkal jobban megviselnek az ilyen hírek. A lefelé tartó mozgólépcsőn már nem emlékezett semmire, jobbra és balra lépegetett a fülében szóló zene ütemére, még az sem zavarta, hogy egy ideges, kosztümös nő majdnem fellökte, amikor elviharzott mellette.

Ezt akkor sem lenne szabad, futott végig a hátán a kellemes borzongás a gondolattól, hogy végre viszontlátja a férfit, nem lenne szabad, repült lefelé a lépcsőről kivágott ruhájában, mintha egy láthatatlan erő lökte volna el az elfogyó fokról, amin addig álldogált. Ezt most nem kéne elrontani, kutatott magában kapaszkodók után, nem szabad,

figyelmeztette magát ismét, de az égen egyre nagyobb foltban terült szét a telihold hideg, lucskos fénye, és minduntalan letolta porondjáról a józanul köréje úszó felhőket. Lehunyta szemét, és visszaszédült az álom félhomályába. Nem, nem szabad, suttogta meggyőződés nélkül. Ne aggódj te értem, nem vagyok én Shelley. Ne aggódj, kicsi lány, ülj ide az ölembe, duruzsolta Nikodém. H. némán engedelmeskedett. Pókhálóvékony trikója alatt megkeményedtek mellbimbói. Mintha fémkanál esett volna alattuk a konyhakőre. Az az átkozott telihold, gondolta H., és lehajolt, hogy a víz alól felhozza a leesett tárgyat, de hiába tapogatózott utána a sötétben.

Kilépve a szabad levegőre, a parlament fölötti viharos égboltra meredt. Valahol, a felhők fölött, a telihold már készülődött ellene. Riadtan nézett körbe a szempillantás alatt kiürült rakparton, és érezte, hogy most ér körbe minden, de még nem értette pontosan, hogy ez mit jelent. Kezében a kéziratot szorongatta, amelyet kinyomtatva akart átnyújtani Nikodémnek. Igen, nem átadni, hanem átnyújtani. Nikodémnek, aki nincs itt, szédült meg H., és a kőkorlátnak dőlt. Ez meg mi, kiáltott fel hirtelen. A kőfal párkányán, valamivel arrébb, egy poharat vett észre. Egyetlen üveg poharat, mellette félüveg vörösbor. Ez meg mi, húzta össze szemöldökét, miközben már kezdte érteni a felfoghatatlant. Torka összeszorult, hát mégis! Nikodém, Nikodém, drága Nikodém, nem akarom, hogy elmenj, kiáltotta a vízből kiemelkedő mellszobornak, nem akarom, hogy elmenj, épp most, amikor végre, lihegte. Nikodém, tekintetét le nem véve arról a pontról, ahová addig is bámult, elmosolyodott. Nem akarom, hogy elmenj, nem akarom, látta meg H. újra a felhő mögül kibukkanó teliholdat.

Bő félóra múlva H. viharos érzelmeinek helyén csak egyszerű és világos feladatok maradtak. Te írod őket, te találd ki az egészet, ismételte el H., és az elejtett szavak megtalálták benne a helyüket, a Batthyány térre begördülő villamos sem tompította le őket. Tiéd a történet.

Te találd ki az egészet, suttogta, már hazafelé menet, te találd ki, szedegette össze kapkodva legfontosabb holmijait, te találd ki, csak haza ne érjen reggelig, te találd ki, ismételte, amikor már csak néhány apróságot kellett belegyömöszölnie a táskájába, te találd ki, zárta be az ajtót, majd a két bőrönddel és Matildka hordozójával a karján kilépett a házból, hogy elinduljon a pályaudvar felé.

A rakpartra feltartóztathatatlanul tört be a hajnal, már az első napsugarak telibe találták azt a félreeső padot, amelyiken unott nő cigarettázott. Mellette szakállas férfi, szakadt kabátban fordult krárogva a másik oldalára. Egy kutyát sétáltató asszonyság fejcsóválva haladt el előttük, és fintorgott, amikor a földön fekvő férfi kinyújtott karjával felborított egyet a pad lábánál sorakozó üvegek közül. A cigarettázó nő egykedvűen nézte, ahogy az üveg szájából szivárgó bor lassan ráfolyik a férfi kabátjára. Elnyomta a csikket a pad karfáján, ügyelve rá, ne hulljon hamu a részeg fejére, aztán keresztbe tett lábára könyökölt, és a Duna közepén éppen akkor elúszó üres matracban kezdett gyönyörködni.

KERÉNYI TAMÁS

anyám macskája

ülök a wc-n,
anyám kihalt lakásában,
nyitva az ajtó,
kezemben söröspohár,
már úgyse lát meg senki.
ajtófélfánál apró seprű,
több ilyen is hever szerteszét,
a konyhában is egy,
ezzel zavarta el a szemtelen macskát.
„nem kell nekem új,
ne vegyetek,
mi lesz vele,
ha egyszer túlél”.
akkorra egyedül volt régóta,
mégiscsak jó valakihez beszélni,
gondoltuk.
ezt teszem most én is,
ebben a borzalmas csendben,
amit hiába tompítana
az unicum.
mióta magára maradt
az állat,
egészen megváltozott.
már nem rohangál,
mint annak előtte,
ijesztő módon a kanapén
végigfutva nyakam körül,
nem mászik bele a tányérba se.
csak fekszik csendben,
az ételéhez
se nyúl hozzá.
szomorú szemmel néz,
mintha érezné,
nincs már meg a gazdája.

persze ilyen nem létezik,
és egészen kezdem megkedvelni,
mert olyan bújóssá vált.
aztán,
amikor otthon vagyok Angliában,
mondja öcsém telefonon,
elvitte az állatorvoshoz,
és el kellett altatni,
mert egy gyanús foltot találtak a tüdejében,
amitől nem kapott rendesen levegőt,
pont, mint anyám egy héttel azelőtt.

csináltam rólad egy képet

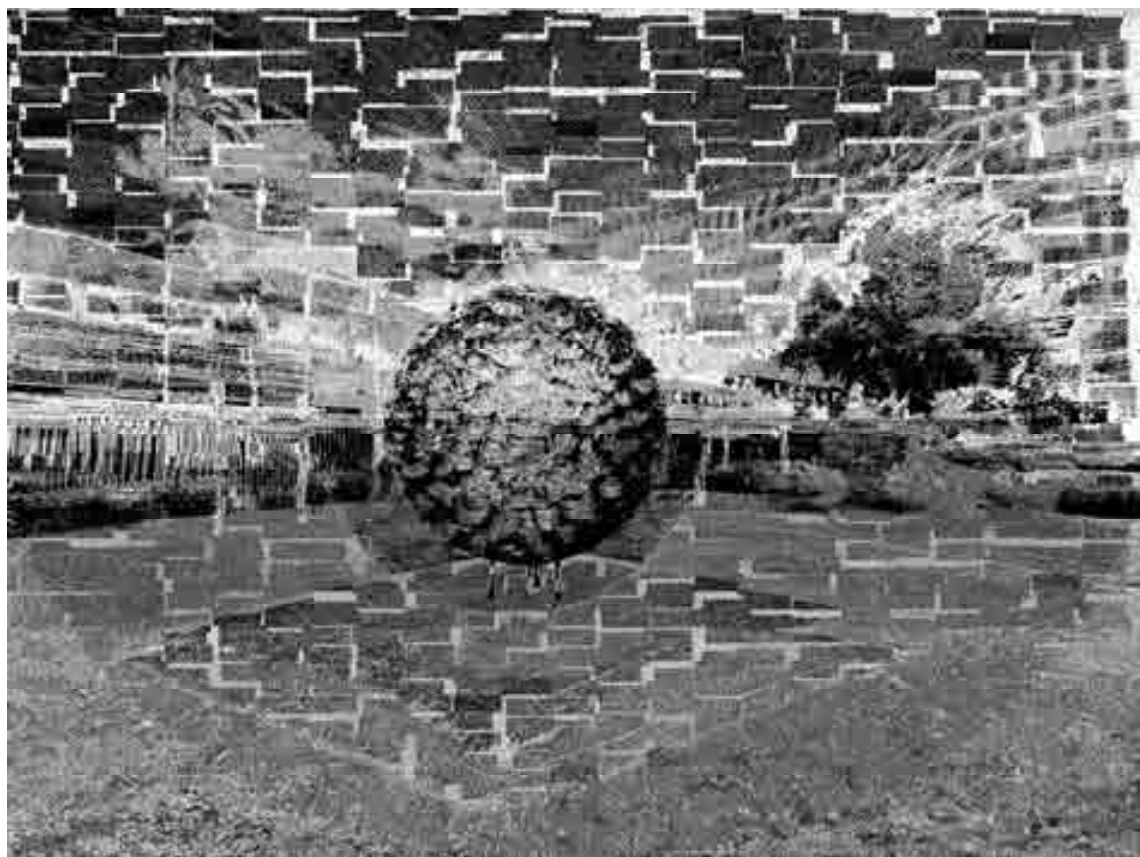
olyan kicsi vagy,
ezen a fém asztalon.
valami berreg
a plafonon futó csövekben.
állok a hullaház alagsorában,
nincs szék.
szád nyitva,
bal szemed résnyire,
a bőr arcodra feszül,
én az ajtónak,
és nem merek hozzád érni.
a boncmester tapintatosan
magunkra hagyott.
„szia,
eljöttem,
lekéstem,
nem voltam ott,
egyedül kellett meghalnod,
utolsó szavaiddal engem hívva”.
az unokák rajzait mutatom,
neked csinálták,
egy-egy tincset

beleragasztva,
tegyék majd melléd a hamvasztáskor.
nem olyan rossz amúgy,
mint amire készültem,
láttam apámat meghalni,
te is ott voltál akkor,
de most nem vagy itt.
kórházi köntös
szorosan testeden,
ezt jelenthette valószínűleg
hogy: „várjon,
előkészítem”.
kilóg lábfejed,
bütykös nagylábujj.
kilónyi perc elteltével
nyílik az ajtó.
csináltam rólad egy képet.

korompor

illata zsírnak.
főtt kávé,
és száraz kenyér.
csirkehús lábosban,
rémisztő karom
árnyéka falon.
fa pattog tűzhely mélyén,
korompor.
bádoggödör szemetes,
szürke lében
krumplihéj.
felmosott kőpadló,
vörös,
csillogó.
falon kép,
nő,

és tehén,
európa elrablása,
rajzszög lyuka gyűrött felén.
ház,
minek már helyét se,
lakói,
azóta polcon,
lehegesztett dobozokban.
de mikor megérezem
azokat
a szagokat,
újra visszatérek.
rég elveszett konyha,
magamra csukom
már nem létező ajtaját.

Tandori Dezső versciklusa elé

A versciklus közlésének alapja a Tandori Dezső irodalmi hagyatékában (Petőfi Irodalmi Múzeum, Tandori Dezső és Ágnes-hagyaték, Gynsz.: 3656; Kézirattári szám: 2021/16) található 9 oldalas, írógéppel készített kézirat indigóval létrehozott másolata. A szövegváltozat befejezett-tisztázott állapota, valamint a fennmaradt példány néhány pontján halványan észlelhető, a szerzőtől származó javítványok, arra engednek következtetni, hogy Tandori a ciklust közlésre szánta, és bizonyára eljuttatta egy általa kiválasztott szerkesztőhöz/szerkesztőséghez. A mostani közlést előkészítő kutatás során ennek ellenére nem került elő a versciklus korábbi publikálására utaló tény vagy bizonyíték.

Tandori művét a szövegben előforduló különféle utalások – elsősorban a szerző 70. születésnapjára tett megjegyzés –, valamint poétikai és kompozíciós megoldásokkal kapcsolatos megfigyelések alapján a 2008-as év produkciójának tarthatjuk. Ha rátekinünk ugyanis a költői életmű alakulástörténetének ekkori fejleményeire, azt láthatjuk, hogy abban jelentős hangsúlyeltolódás megy végbe, melynek során a 2000-es évek elején konszolidálódott vershangot, -technikát (Tandori többnyire kötött formákat és formai lekerekítettséget preferáló ezredforduló utáni költészetének magatartását) alakítja át a szöveg elemi egységeit (a szót, a betűt, az írásjeleket) előtérbe helyező, önreflexív tendenciák érvényesülése. Ma már tudjuk, hogy Tandori utolsó „versforradalmának” végeredménye az ún. pontvers-költészet kiteljesedése, vagyis egy olyan poétikai fordulópont (újra)előállítása lesz, melyben fennmaradnak a költészeti megszólalás hagyományaira, normáira való hivatkozások, de jelentős versszervező erővé válik a töredékességre, különféle pszeudoformákra való összetett utalásrend. A 2008-as és 2009-es év ennek megfelelően a kétféle igény találkozásából létrejött különféle szövegkísérletek időszakára, melyben feltűnően nagy számban képviseltetik magukat a művészeti változás igényét zászlójukra tűző és megoldásaikkal azt támogató, de a különféle poétikai álláspontok kiegyenlítésére is lehetőséget kínáló, nagyobb lélegzetű versciklusok. A most közölt mű legközelebbi „rokonainak” ennek megfelelően pl. a *Nézeteim*, a *Mestereim nyomán és másképp* (mindkét mű megtalálható: TANDORI Dezső, *Úgy nincs, ahogy van* [Budapest: Scholar, 2009]) gyors egymásutánban közölt, ismert nagyszerkezetei, vagy az egyelőre szintén publikálatlan *A lenőtt ember* című ciklus tekinthető.

Az *Életgyökvonás* jelentős vállalkozása az irodalmi tradíció párbeszédhelyzetbe-vonása, amit a versek megjegyzéseiként közölt, olykor fiktív irodalom-

történeti utalások hivatottak megjeleníteni. A műnek ebbe a vonulatába állítható be a Goethe-vonatkozások sora, melyeket a Tandori által 2007-ben elnyert Goethe-medál (a Német Szövetségi Köztársaság által a német nyelv kiemagasló szolgálataért és nemzetközi közvetítéséért 1955 óta külföldiek számára adományozott, legmagasabb állami kitüntetés) említése szervez értékelhető együttessé. Az érmet a Goethe Intézet elnöke, Jutta Limbach adta át 2007. március 22-én, Goethe halálának napján Weimarban az azévi díjazottaknak, Daniel Barenboim izraeli zongoraművésznek, karmesternek, valamint Min'Gi Kim koreai színházigazgatónak, rendezőnek és dalszerzőnek. Tandori nem tudott részt venni a weimari díjátadón, ezért számára külön ünnepséget rendeztek 2007. április 18-án a budapesti Goethe Intézetben, ahol Konrád György magyarul olvasta fel Weimarban is elhangzott laudációját (KONRÁD György, „A virsiló repülni is tud”, Premier 74. sz. [2009]: 21). A díjat odaítélő Intézet indoklása szerint Tandori „német nyelvből készült, briliáns kommentárokkal kiegészített” és „különleges nyelvi érzékről” tanúbizonyságot tevő fordításaival, a német irodalom szinte egészét – és természetesen Goethe műveit – felölelő fordítói életművével érdemelte ki az érmet. „Goethe regénye (Wilhelm Meister), Goethe esztétikai írásai, sok Goethe-vers” – foglalja össze sommásan a műfordító Tandori terjedelmes Goethe-kötődéseit egy pályaösszegzésnek szánt könyvében (TANDORI Dezső, *A komplett Tandori – komplett eZ?* [Budapest: Palatinus, 2007], oldalszám nélkül, 88. rész). Mindaz, ami ebből a rövid felsorolásból kimaradt, pl. a fordítással eltöltött élet mégis-értelme jelenetездik az *Életgyökvonás* pozitív végösszegegről tanúszkodó kijelentéseiben.

Ezúton is köszönöm a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára munkatársainak a hagyatékok kutatása és a szöveg szerkesztése során nyújtott segítségét. Köszönjük Tandori Dezső jogörökösének, Kálovits Antalnénak és Dr. Nagy Editnek a mű megjelenéséhez nyújtott engedélyét.

TANDORI DEZSŐ

Életgyökvonás

A „SZERETEK, NEM SZERETEK” VERSEKBŐL

I.

Szívemre
kérdeztem.
Felelte:
szeret? nem.

Megj. Főmedvémeék és néha pár másik ember kivételével.

* * *

II.

Mit hittem,
hogym reméltem?
Már nem szeretném
tudni szerét sem.

Megj. „Hit, remény, szer, szeretet, tudás.”

* * *

III.

Ez itt én,
az ott te,
mezítettén,
mazotte.

Az ott: ma.
Ez itt: ma.
Mazottén
mezítta.

Erdőben, mezőben:
mezítettén mazotta.
Csak a nap megitta.

IV.

Az ott: én?
Ez itt: te?
Mára már
ki hitte?
Nincs az a
szerencse.

V.

Miramár, Miramár!
Szerencsét fürdettünk.
Mára már? Mire már!
Fürdővízzel eltűnt.

VI.

Lesz majd a tepsiben
utolsó el-sülés.
Lesz majd a tepsiben
nincs-többé-rá-ülés.

VII.

Elnézem karomat.
Csukló, könyék leég.
Addig se vágják le!
Hadd várjuk ki teljét.
Ha ezzé lett oly rég.

...Ahogy serceg, hallom!
Herceg! Elég, elég.
De csak rém-képzeletemben.
Ma ezt írom itt még.
Csak épp mit higgyek épp?
Vonom élet gyökét.

Ugyan, mi borzalom.
Épp csak „megolvasom”.

„Számolni” = megolvasni; okoskodná Arany János, anno,
vagy egy iskolai szöveggyűjtemény, ma.

VIII.

Múltak évek:

anno.

Mondok vélek:

„Na, no.”

1.) Vélek = velük. 2.) v. csont száradtára.

IX.

Ez mind miféle lyuk?

Szép csupasz velejük

csont száradtáig jut,

ennyi lett erejük.

Temetőben pl.

X.

Vagy leszek már sült hús,

avagyon omlós hús.

Az por, íze-hagyós,

ez férgen porhanyós.

Fekszünk após, anyós,

elnök, szépreményű

bozontos, s nem jár e

kihulltságon fésű.

XI.

Nem jársz kis kerteket,
kid se dugványozod,
nem húzod gyökered,
kezed nem elég ok.

- - -

V. vonod. Mindegy, huza-vona már csak,
nem ünnep, vasárnap,
még csak nem is szünnap.
Mind csak olyan szűn nap.
Szíven, szűn* nem szúrhat.

XII.

De azért ne szűnj, nap!!!
Éj, hadd még ne tudlak!
Még csak fekszem zordul,
Hallom, belem mordul,
Szívem egyet fordul,
Versem megcsikordul.

XIII.

Felszedik a síneket.**
Még hogy sínen vagyunk!
Készítik a tepsiket,
Áskálják a lyukakat,
Csak hogy ott nem vagyunk.
Mind ily nyomon vagyunk.

XIV.

S akkor ezért éltem!
Hogy futball-kór, sakk-kór.
Így hittem, reméltem,

* A sor kéziratban szereplő alakja: „Szíven, Ű űn nem szúrhat.”

(A hibásnak tűnő, a kézirat további példányain bizonyára kijavított sort a verslogikának megfelelő módon egészítettük ki.)

** A sor kéziratban szereplő alakja: „Felszedik a íneket.”

(A hibásnak tűnő, a kézirat további példányain bizonyára kijavított sort a verslogikának megfelelő módon egészítettük ki.)

de talán úgy javát
nem nagyon szerettem.
Szeretném, legalább.

XV.

Sérült madár: sirály:
lett belőled *irály*.
De mivel nincs „sirány”:
sérülten sincs *irány*.

- - - -

Megj.
Sérült madárkánkat óvja ég.
Ha meghalok, jaj, mi lesz, Főmedvémeék?
Jaj, mi lesz veletek?
Múzeumi láda
legföljebb helyetek.
Évente molyirtót,
tizedre szúfojtót
nem tesznek mellétek,
mellétek nem tesznek
– vagy: porként? engemet?
Mellétek tegyenek.

XVI.

Efféléken örülök
– míg csak mint egy őr, ülök.
Ebbe én nem örülök!
Csak „belülök-kívülök”,
míg egy szép nap
kint-is-bent is
mint kül-bel szél,
elülök.

Megj. Szép Ernő-fordulat, „min örülök”.
2. Megj. Ó, akkor azért egy könnyű kis
szél legyen, körülem, és sétáljon ott velem,
ahogy az Adria partján társnémmal, ah,
egykor még tébláboltunk, madárkáinkhoz
haza vágyódtunk, ott váródtunk. Azóta alig
mozdultunk, mégis nagyokat távolodtunk.
Tengeri szél, legalább
hordj összebb holtunk.

Utóvers

Apropó: Goethe-medálom, Weimar

Sérült kismadarunk veréb-se,
csak egy kis ki-mi illető,
ahogyan nem vagyok én se
70-éves-tandori-dezső.

Madárkánk együtt van Schweitzerrel,
Boulezzel, Táborival,
leprát gyógyít, kürtje rivall,
bajlódik színészekkel.

Professzorommal, Mádl úrral
okos könyveket forgat,
zenefőnök Barenboimmal
Konrádot, Kertészt lapozgat.

Szabó István filmjét nézi,
sok száz tudóssal bólogat,
míg én felcsippantok: „Veszély, ni!”
s elhagyjuk a kérdéses ágakat.

Velem Trutty-Csip nagybátyám,
Hükk-Csőr, Pukk nagyapám-nagyanyám,
fél lábam ép csak, nem is könnyű,
íme, egy madárka s gazdája: ennyi.

Ketten az ég nagy hajlatán.

Pótutó (Télelő)

Jaj, bocsánat, jelesek,
társul kis verebemet
hogy emelhettem hozzátok.
Nehéz-röptű, húz fél lábat.

De ily dolgán oly kecses!
Bízom, hosszú léte lesz.
Az ég egy-szál hajlatán,
ami itt, éghajlatán.

Már csak „keveset” élek,
minimálisat nagyon,
de ez épp a remények
miatt örök borzalom.

Meddig még! De rossza-bolt ez,
ami kevés, jó meddig lesz?
saját derekaljam, földön,
meddig? Ebben nincsen kölcsön.

Lebbencsleves-ivadék,
már Duna–Tisza közét,
Pest útját is alig járom,
de legalább ez a *járóm*

legyen földi, pásztorkutyás,
verebes légi szabadságom.
Nem kéne más.

Jajgoethei

Jajgok, jajgoetheg? Soha ilyen göthöt!
Hogy kamasz koromban kértem: „Értenétek!”
Életem s halál közt kérem csak: mondjátok:
nem értünk! s hogy tudjam, ezt azért tudjátok.

Ez az egész halál! Ez sem így áll.
Aki nagy parkot jár, tágas tarló határt,
dús vidéket, hiszi: egyre csak a kitért
világba megy! Kínálnak neki, ő is kínál.

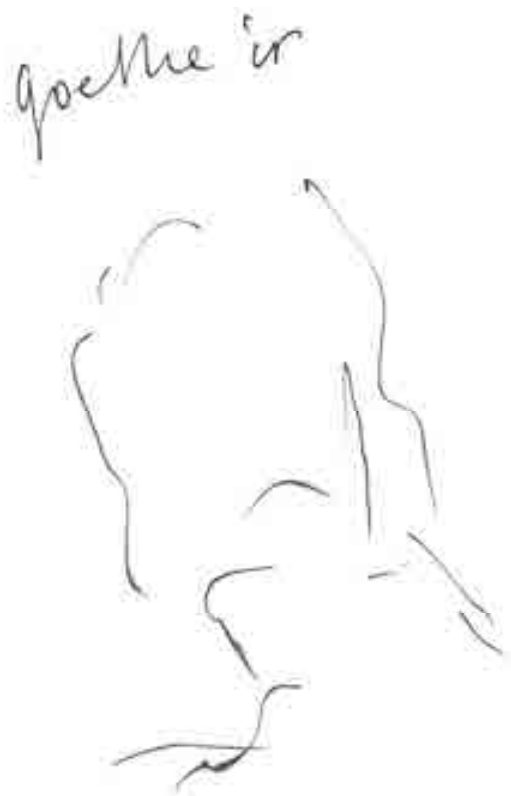
Mit sem kínálhatok. Nincs rá ok.
Megtaláltam, mi lehet,
amit most sem értetek.
Az érzület

még kevésbé lehet vita tárgya,
mint az ízlés szépsége, ragálya, dagálya.
Az én érzületem: már zsákutca jön velem,
s nem az, hogy kétfelől, de a végén bedől.

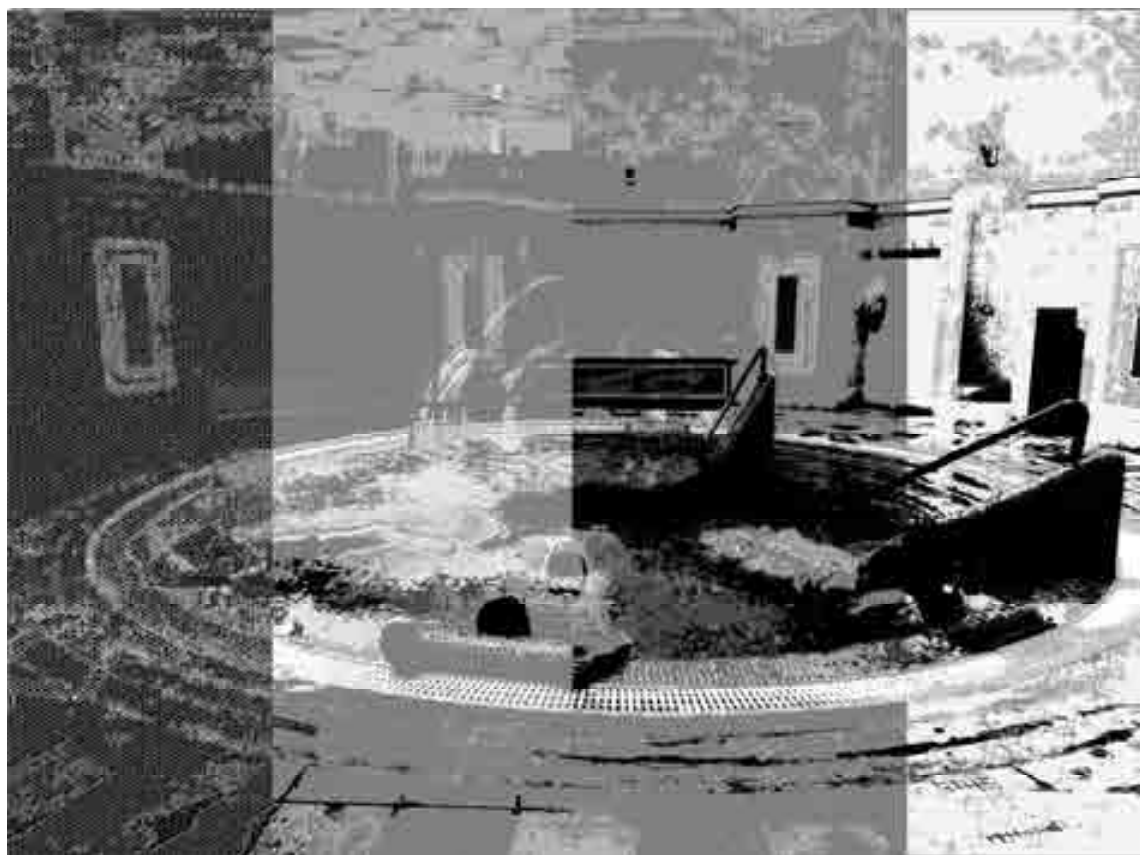
Bedőltem határnak, tarló tágasságnak,
gazdag végtelennek. Mire mondhatom, meglettek,
békén távozhatom, ha ágyba deszkázva,
ha darabra vágva úton, sínen,

nincs, hogy „én nem”! Legfeljebb fejem ágytálba
hull, vagy szárazon fúlok meg,
ezt megtudom, s akkor nincs már, hogy mit nem tudok meg.

A szöveget gondozta: TÓTH ÁKOS

TANDORI DEZSŐ RAJZA (2010-ES ÉVEK)

tisztatáj

Tandori Dezső mint Goethe-fordító

„Nekem a szavakra várni kell
És fölmerül... de máris-el.
Meg kell várnom közelüket,
Míg számra hajtják fejüket”
(Eduardas Mieželaitis—Tandori Dezső)¹

„Nyilvánvaló, hogy minden műfordítás csak
egyezmény, kompromisszum Eszmény és Valóság
közt, megalkuvások sorozata, a feladat legügye-
sebb megoldása – ha úgy tetszik – elmés család.”
(Kosztolányi Dezső)²

Tandori Dezső azokból a jelentékeny fordítói vállalkozásokból vette ki – derekasan – részét, melyek részint a német nyelvterület remekeinek magyar közvetítését szolgálták, részint (más nyelvből) nyersfordítások segítségével hozták a múlt és a kortárs világirodalmat (nemcsak a lírát) magyar olvasói közelbe. Tandori a maga válogatta fordításgyűjteményében³ nem különbözteti meg a nyelvi kompetenciájából fakadó átültetéseket azoktól, amelyekhez kénytelen volt segítséget igénybe venni. Fordításgyűjteményeit úgy szerkesztette meg, mintha egy virtuális világirodalom-történet „regény”-t illusztrálna a saját tolmácsolásában. Sem a kronológia, sem a vers eredeti nyelve (származási helye) nem játszik szerepet a kötet felépítésében, pusztán az, mint „folytatja” egyik vers a másikat, mint sikerül, és sikerül-e létrehozni azt a világirodalmi párbeszédet, amely az ő költői hangján szól(t). Noha bőven akadnak Tandorinak olyan kötetei, amelyek egyetlen szerzőtől válogatott verseket közölnek,⁴ reprezentatívnak szánt műfordítás-gyűjteményei a másnyelvű lírákban tett kalan-

¹ Eduardas MIEŽELAITIS, „Szavak”, ford. TANDORI Dezső, in TANDORI Dezső, *Lombos ágak szívverése: Versek madarokról és fákról* (Budapest: Koszmosz könyvek, 1986), 104.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, „Előszó a modern költők második kiadásához”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, szerk. RÉZ Pál (Budapest: Osiris Kiadó, 1995), 309.

³ *Föld és vadon: Válogatott versfordítások* (Budapest: Európa, 1978); *Műholdas rózsakert: Versfordításregény-töredék* (Eger: Orpheus könyvek, 1991), 5. „egymás mellé rakott versfordítások kölcsönössége, ide-odavillódzása, talán elég sok utalása, áthatása”, „belső világuk jóvoltából egy szokatlan regény.”

⁴ A Tandori-kötetek bibliográfiai leírását ld. *Miért ne élne örökké? A hetvenéves Tandori Dezső válogatott bibliográfiája 1965–2008*, szerk. GERGELY Ferenc, KOVÁCS Ákos (Budapest: [Kiadó nélkül], 2008). Itt jegyzem meg, hogy Tóth Ákos a hagyatékban egy teljes, publikálatlan műfordításkötetet fedezett föl. Innen az 1749 internetes folyóiratban tette közzé Tandori addig ismeretlen Rilke-fordításait, kísérő jegyzetekkel.

dozásairól hoznak hírt, rejtve is, nem is rejtve, lehetőséget kínálnak, hogy fordítói ars poeticájára lehessen következtetni. Kiváltképpen olyan esetekben, amelyek egyfelől egy korábban vagy kortársak által már tolmácsolt vers Tandori kínálta változatát adják, másfelől a nyersfordításból verssé emelt alkotások a Tandori-életműben (jóllehet nem önállósulnak, mégis) a fordításnál több, az „eredeti”-nél némileg kevesebb jelentőséghez jutnak. Természetesen nem Tandori az egyetlen, akiről efféle kijelentések megkockáztathatók, elődei közül talán Szabó Lőrincet nevezhetnők meg, bár nála jóval kevesebb szerep jut a kortárs irodalomnak, és mellőzi a tematikus válogatást, amely az általa tervezett változatban Tandori ötlete. Még egy megjegyzés kívánkozik ide: Tandori – kimondatlanul – még az általa rendkívül nagyrabecsült Nemes Nagy Ágnes, valamint a verssel megszólított Kálnoky László és Jékely Zoltán fordítói ars poeticájával (is) szakít, s mint az éppen a fordításokból kitetszhet, némi kritikával szemléli az előttük jártak ilyen irányú teljesítményét. Az olyan kanonizált, széles körben elfogadott átültetések (nem ellentétben, mégis óhatatlanul az eltérésekre hívja föl a figyelmet, nem pusztán a vitatható helyeken) másféle megoldási lehetőségeit adja, Tóth Árpád *Archaikus Apollo torzóját* fordítja újra,⁵ továbbá Rilke *Őszi napjára* ad a Nemes Nagyétól (és másokétól) eltérő változatot,⁶ mint ahogy a *Duinói elégiák* általa készített fordítása lényegében felülírni látszik Nemes Nagy Ágnes vagy Rónay György korábbi szövegeit. Mégsem állítható, hogy kizárólag a „versengés” vezetné, legalábbis gyér fordítói önértelmezéseiben nincs nyoma, de például Rilke sírfeliratának Nemes Nagy Ágnestől származó három sora fordítói nehézségeit versben tudatosítja, a rájátszás, a játékos (ön)parodizálás jegyében.⁷ Megkockáztatnám, hogy ez vezet, mikor rászánja magát Goethe *Vándor éji dalának* sokszoros magyar fordításai mellé illesztvén a magáét. Germanistaként és gyakorlott fordítóként bizonyára tisztában volt azzal, hogy e vállalkozás a lehetetlen megkísértése, ki-ki kénytelen volt kompromisszumos megoldással megelégedni, verstanilag, az eufóniát tekintve, a szókincsben tallózva kevesebbrel beérni, netán toldalékkal megterhelni Goethe nyolcsorosát.

Tandori és Goethe egyszerre jól átlátható és bonyolultabb kapcsolódásról, alkotói és gondolkodói viszonyról tanúskodó feladat körvonalazódik. Tandori kimaradt a Goethe válogatott verseit közreadó projektumokból (érdekes módon a hasonló Schiller- és Hölderlin-kötetektől nem), csupán a Halasi Zoltán szerkesztette *Nyugat-keleti diván*,⁸ teljes ciklust közreadó kötetben kapott négy

⁵ Rilke: Rainer Maria Rilke Tandori válogatásában és fordításában (Budapest: Eri Kiadó, 2007), 45. („Archaikus torzó, Apollón”).

⁶ FRIED István, „Rainer Maria Rilke versei Kányádi Sándor hangján”, *Bárka* 29, 4. sz. (2022): 78–81.

⁷ FRIED István, „Tandori Rilke-változataihoz”, *Tiszatáj* 74, 3. sz. (2021): 45–61.

⁸ Johann Wolfgang GOETHE, *Nyugat-keleti diván*, szerk. HALASI Zoltán (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001).

olyan verset (a ciklus elejéről), amelynek még nem akadt magyar tolmácsa. Tandori a kapott munkát tisztességgel elvégezte, ám a későbbiekben (tudomásom szerint) sem a ciklusra, sem a fordításra nem tért vissza, szövegközi játékaiban nem bukkan föl. Ugyancsak kiadói megbízásra vett részt Goethe értekező prózájának magyar gyűjteményes fordításában, az irodalom- és művészetelméleti írásokból szerkesztett kötetek egyik átültetőjeként.⁹ Nem kiterés-képpen jegyzem meg, hogy a Schlegel-fivérek teoretikus megnyilatkozásaiból válogatott szövegkiadásnak egyik magyarítója is ő volt.¹⁰ Ennek következtében joggal gondolkodhatunk el azon, hogy Tandori aforizmusa érintkezik-e, ha igen, hol és mennyiben Goethe maximáival és reflexióival, valamint a rövidebb-hosszabb töredékekben megnyilatkozó Friedrich Schlegel hasonló műfajával. Ehhez egyelőre csak annyit, hogy Goethe a neki tulajdonított „minden hasonlat”-a számtalan esetben köszön vissza Tandorinál, versben is, prózában is, idézőjelben és anélkül, így és elemeire bontva („Hason a lattal”), jöllehet ebben a formában nem lelhető föl Goethénél. Ellenben a *Gleichnis* jelentéstartományában, például a legnevezetesebb Goethe-helyen, a *Faust* II. részét, a művet záró-megkoronázó *Chorus mysticus*ban ez áll: „Alles Vergängliche/ist nur ein Gleichnis”. A sokféle magyarázatot nem idézném, ehelyett a legújabb magyar *Faust*-átültetést és értelmezést írom ide, amely Márton Lászlótól származik: „Ami tünékeny, / Csupán hasonlú”; „a vergänglich a német köznyelvben mulandót jelent, de Goethénél a dolgok jelenlétének bizonytalansága is benne van. A Gleichnis köznyelvi jelentése »hasonlat«, de itt inkább arról van szó, hogy a dolgok a maguk tünékenységében csak hasonulni tudnak földöntúli mintáikhoz, és emiatt (idézőjel nélkül) csak szimulákrumok.”¹¹ Persze, ez csak az egyik „megfejtés”, a számos más főképpen abban egyezik, hogy nem a köznyelvi jelentésből indul ki. Így a Gleichnisnek akár 'jelképes' értelmet is tulajdoníthatunk. Ugyanakkor az „olyan, mint...”-nél jóval sűrűbb a hasonlat fogalmi hálója, melybe a Tandori/vers-próza több ízben beleakadt. De erről máskor, másutt.

Ami hangsúlyozandó: Tandori fordítóként (bizonyára olvasóként is) Goethe sokműfajúságával találkozott. Ez pedig Tandori fordítói oeuvre-jében is tükröződik. Eszerint fordított értekező prózát, művészet/irodalomelméleti fejtegetéseket, aforizmusokat, színdarabot (a *Drámák* kötet számára a

⁹ Johann Wolfgang GOETHE, *Antik és modern*, szerk. PÓK Lajos (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981); Johann Wolfgang GOETHE, *Irodalmi és művészeti írások* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985)

¹⁰ August Wilhelm SCHLEGEL, Friedrich SCHLEGEL, *Válogatott esztétikai írások*, ford. TANDORI Dezső, BENDI Júlia, szerk. ZOLTAI Dénes (Budapest: Gondolat Kiadó, 1983).

¹¹ Johann Wolfgang GOETHE, *FAUST*, ford. jegyz. MÁRTON László (Budapest: Kalligram, 2015), 469-470.

Natürliche Tochter színművet);¹² az ismertebb darabok átültetését az ekkor nevesebb fordítók kapták, amellest, hogy Babits Mihály klasszikusnak tekinthető *Iphigénia Taurisban* fordítása e kötetben hirdeti a klasszika humanitás eszméjét(eszményét). S bár szintén kiadói megbízás, mégis különös figyelmre tarthat számot, hogy Tandori munkája a *Wilhelm Meister vándorévei*.¹³ Terjedelme, rendkívüli összetettsége, műfaj- és tudományközisége, bravúros „összeférceltsége” (a klasszika bricolage-a), emelkedett előadásmódját egyen/ellensúlyozó iróniája nem akármilyen feladatot ró fordítójára, akinek lírikusnak, elbeszélőnek, „textilipari” szakembernek, geológusnak/geodétának, pszichológusnak/pedagógusnak kell lennie, és még ki tudja, mennyi minden másnak, hogy szókinccsel, fogalmi hálóval, jellemek/jellegek körülírásával, nem utolsósorban bölceleti-„széptani” felkészültséggel kell(ene) rendelkeznie, hogy érzékeltethesse Goethe kegyetlen pontosságra törekvő, ám költői szárnyalású, a jelentékeny személyiség töprenkedéseiről árulkodó gondolatosságának megközelítő pontossággal, magyarul is jól szóló előadásmódját. Ehhez nyilván különféle stílusrétegek 19. század eleji német változatait sem árt ismerni (levél, napló, szónoki beszéd, aforizmus, társalkodási nyelv, a franciából németre fordítás egy lehetséges módja – s mindez lehetővé tegye a beiktatott nem kevés vers beépülését a szövegbe, belesimulását, de rendkívüli beszédként, versként tudomásul vételét, elfogadását).

Nem kitérőképpen említem meg, hanem a Tandori-pályaemlékezet eddig talán nem eléggé hangsúlyozott jellegzetességeként, hogy a kiadók előszere-ttel bízták szerzőnkre a nem terjedelmességük miatt paradigmaticus művek fordítását, melyek retorikai-stilisztikai sokarcúsága olyan író-Proteust igényelt, aki váratlan átváltozásai során önazonos tud(ott) maradni: a fordítások közül hirtelenében említem Musiltól *A tulajdonságok nélküli embert*, Karl Kraustól *Az emberiség végnapjait*, Heimito Doderertől *A Strudlhof-lépcsőt*, Virginia Woolf több regényét. Tandori nem szűnő érdeklődése, megannyi kísérlete, hogy prózaíróként, ne csak lírikusként fogadják el/be, egybevágott azzal a törekvéssel, hogy működése az irodalmat teljes egészében átfogja, olyan műfaj- és nyelvköziséget valósítson meg, amely egyfelől a saját és a máshonnan eredeztethető (tehát fordított, adaptált, újra-dolgozott) műveket egyetlen tevékenység különféle alkalmaként láttassa, másfelől viszont (ezáltal) annak a sokrétűségnek, sokoldalúságnak, sokféle tekintésnek költészetét dolgozza ki, műveivel e gyakorlat példáival szolgálva, amely ugyan egyidejűsége célloz, de nem mond le történeti megalapozottságáról sem (Tandori magyar irodalmi tárgyú értekezéseiben helyezi egy szintre, komplementer funkcióba a magyar és kortárs, előd lírát).

¹² Johann Wolfgang GOETHE, *Drámák*, szerk. GYÖRFFY Miklós (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982).

¹³ Johann Wolfgang GOETHE, *Wilhelm Meister vándorévei avagy A lemondók*, ford. TANDORI Dezső (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983).

Nemcsak az adja Tandori Goethe-regényfordításának jelentőségét, hogy elsőnek vállalkozott erre, az előző kötetet, a *Wilhelm Meister tanulóéveit* – nem utolsósorban az erős szabadkőműves vonatkozások miatt – Benedek Marcell már korábban lefordította, ennek korrigált változata jelent meg a Goethe válogatott műveit közreadó sorozatban,¹⁴ hanem az, hogy ez a regény (hasonlóan közvetlen előzményéhez) egyszerre igényli a fordítótól, hogy a líra és a próza stílusművésze legyen. A Tandori fordította regény besorolódik Goethe időskori stílusában (Altersstil)¹⁵ készült alkotásai közé, a regény bizonyos részei szinte egy időben készültek a *Faust* II. részével. Mint volt róla szó, a műben a prózából fakad a vers, a versben foglaltaknak prózai a folytatásuk, így a Tandori-átültetés elemzésekor mind a verses, mind a prózai részletek nyelvét tekintetbe kell venni, egymástól aligha elválaszthatóan. E regény „Leitmotiv”-ja a vándorlásé, Goethe lírai életművéé nem kevésbé.¹⁶ A Goethe-vers egyik sajátossága, hogy a verssor(oka)t úgy osztja meg, akképpen „metszi” ketté, hogy egyszerre pillanthatunk rá fokozásra, ellentétre, kiegészítésre, módosításra, míg az összehangzás látszólag egymástól távolabb eső tényezők meglepő összefüggéseit tárja föl. Ez állítja nehéz feladat elé a fordítót. Arról nem is szólva, hogy a Tandori tolmácsolta mű két könyvéhez egy-egy aforizmagyűjtemény járul, mely úgy nyílik meg a Goethe világszemléletét szépirodalmi műveiből kiolvasni kívánó kutató előtt, hogy közben az aforizmák közétevéője rejtve marad, illetőleg a második gyűjtemény a regény egyik, titokzatos (noha a kutatás által igen alaposan értelmezett) szereplő, Makária archívumából származik. Jóllehet számos aforizma ugyan a különleges tudással felruházott, tiszteletet parancsoló bölcs asszony gondolattöredéke, de Goethe alkotói, szemlélődői, személyes töprenkedéseivel, Goethe életmű-formálási problémáival dialogizál.¹⁷ Nem Goethe ihlette Tandorit

¹⁴ Johann Wolfgang GOETHE, *Wilhelm Meister tanulóéveit*, ford. BENEDEK Marcell (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1963). A korai fordítás: *Meister Vilmos tanulóéveit* címen jelent meg Budapesten, 1924-ben. Ezt előzte meg: *Az ifjú Werther keservei*, 1922-ben.

¹⁵ Nem lévén e dolgot vállalta, hogy a Tandori fordította Goethe-regényről értekezzék, csupán az egyébként kitűnő Goethe-kézikönyv kötetét olvastam. Itt föllelhető a szakirodalom bibliográfiája, az egyes korszakokról, művekről alapos – összegző – tanulmányok tájékoztatnak. *Goethe Handbuch* Bd. I. Gedichte, hg. Regine OTTO, Bernd WITTE (Stuttgart–Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1996), különösen: 446–448.

¹⁶ A Tandori fordította regény értelmezésének problémáiról: *Goethe Handbuch* Bd. III, Prosa-schriften, hg. Bernd WITTE, Peter SCHMIDT. Die naturwissenschaftlichen Schriften, hg. Gernot BÖHME (Stuttgart–Weimar: Verlag J.B. Metzler, 1997). A prózairó Goethéről áttekintés: 1-50, a maximákról és reflexiókról: 415-429. Korábbi magyar fordítása: GOETHE, *Maximák és reflexiók*, ford. GEDŐ Simon ([Budapest], Világirodalom Kiadás, 1925)

¹⁷ Goethe különböző korszakaiban eltérő módon adott lírai formát a vándor-személyiség világban-létének. A Sturm und Drang periódusban már címével programot hirdet: *Wandrerers Sturmlied*, melyet a párbeszédés *Der Wandrer* követ. Ettől eltér a *Wandrerers Nachtlid*, melyet az *Über allen Gipfeln* elé szerkesztett, a lecsöndesedett vándorlás verse a *Wandrersegen*. Ez helyet kapott regényünk elején, a vándor kedélye megnyugvást jelez a *Nyugat-keleti diván* *Wandrerers Gemütsruhe* versével.

aforiz dióira, aforiz mákra (mogyoró, dió, mák Kosztolányitól kölcsönözve lett Tandorié).¹⁸ Tandori gyűjteményét 1961-ből írt-gondolt kisprózájától számítja, azt azonban talán feltételezhetjük, hogy Goethe evvel a művével és más (verses és prózai) „mondás”-aival megerősíthette Tandorit az aforizma mint műfaj más műfajokkal azonosértékűségében. Pusztán a párhuzam érdekességéért említem, hogy a két részben (első és második változatként) közölt *Wilhelm Meisters Wanderjahre* fogadtatása talán még sokkal „vegyes”-ebb volt, mint Tandori regényeié, bár az utóbbi szerző e minőségében még mindig nem kapta meg azt az elismerést, ami teljes mértékben kijárna neki, Goethe regényei viszont a világirodalmi kánon megkerülhetetlen darabjai lettek a közzétételük óta eltelt nem csekély időben. Goethe Wilhelm Meister-regényeinek rendhagyó voltát a kortársak egy része nemcsak világnézeti okból utasította el, hanem a lineáris szerkesztéssel szembenálló, megosztott cselekményvezetés, sőt, a cselekmény jelentőségének visszavonása miatt is, nem szólva a műfajok közötti kalandozásokról. A *Sár és vér és játék* ugyan nem „játszik” az idővel, de a régebbi naplóbejegyzések és a jelen eseménytörténetének egymásra másolódása, a különféle tevékenységi formákból adódóan különféle kontextusok szerkesztése, hétköznapi tevékenykedés és azt átszövő irodalmi munkálkodás egymásba érése kevésbé alkalmazkodik az elfogadott regénymodellekhez, miképpen Tandori „krimi”-jei inkább eltérnek még az általa kedvelt szerzőkétől is (például Chandlertől és Simenontól). Így szintén „vegyes” fogadtatásuk korántsem mondható meglepőnek. Csakhogy a Nat Roid-kötetek első megjelenése óta telt el annyi idő, hogy az újragondolás szélesebb irodalomtörténeti körökben megindulhatott volna.¹⁹ Mindenesetre a Goethe-regény magyar megjelenése segíthette volna a Tandori-próza emancipálódását. Igaz, a Goethe válogatott művei sorozat sem készítette az egyébként érdemes magyar germanistákat a Goethe-próza népszerűsítésére, a fokozottabb bekapcsolódásra a nemzetközi Goethe-kutatásba.

Merőben véletlen egybeesésnek tulajdonítható-e (magam annak tulajdonítottam, de e sorokat írva már egyáltalában nem vagyok egészen biztos dolgomban), hogy a *Wilhelm Meister vándorévei* fordítása és az említett Tandori-nagyregény (*Sár és vér és játék*) ugyanabban az esztendőben látott napvilágot, meg-

¹⁸ TANDORI Dezső, *Aforiz dió, Aforiz mák* (Budapest: Scolar, 2012) („Ez az aforizma regénye. / Nem is az aforizmáé.” 23.)

¹⁹ A Nat Roid regényekről kiadott könyvemről tudomásom szerint kritika nem jelent meg, pedig bizonyosan bőségesen akadt benne bíráltnivaló. FRIED István, *Túl jól fest holtan: A soknevű (madár)felügyelő, Nat Roid regényeket ír* (Szeged: Tiszatáj Könyvek, 2017) Tandorinak századunkban kiadott művei sem ébresztettek olyan kritikai visszhangot, amelyet megérdemelt volna. Tóth Ákos szövegközlései, kísérő tanulmányai jelentik részint a Tandori-filológia megteremtődését, ébren tartását, a kutatás folyamatosságát. A legifjabb kutatónemzedék néhány jeles képviselőjének Tandori-értekezései azonban már most többek, mint reménnyel kecsegtetők.

ismételve, hogy a Tandori-műben ismételten hivatkozott naplójegyzetek, amelyek szerzője az új regény írásakor átmásol a kéz/gépiratba, korábbiak. A Goethe-regény fordítására feltehetőleg az 1982-es esztendőben került sor, fél évnél bizonyára jóval több időt vett igénybe, ezután történhetett meg a kontrollszerkesztés, a gépirat javítása, majd a nyomdába adás. A följebb írtakra hivatkozva feltűnő, hogy két teljesen szabálytalan regény az 1983-as év produktuma, jóllehet a szabálytalanságok meglehetősen szerzőhöz szabottak, az írói természetre jellemző tulajdonságokkal. A Tandori-regény cselekménye kevésbé szétágazó, a szereplők száma minimális, a szobabelső olyan „világtér”, amely csupán leképződése valami tágasabbnak, némi túlzással, egyetemesnek, míg a Goethe-regény az Amerika-vonatkozáson túl a különböző helyszínekkel a „világ” más-más (akár szimbolikusan is felfogható) terein játszatja az egyes szereplőkkel történendőket. A még bőségesen szaporítható különbözőségek ellenére sem hiszem, hogy egy Tandori prózájáról egyszer talán majd csak elkészülő monografikus feldolgozás teljesen figyelmen kívül hagyhatná az általam (nemcsak ötletszerűen) említett időbeli, lehet, hogy nemcsak időbeli egybeesést, már csak a motivikus szerkesztés szempontja miatt sem. Ilyenkor arra figyelhetnénk föl, hogy az egyes motívumok következetes ismétlődésükben mint utalnak az életmű korábbi darabjaira, az újírást mint példázta a pályaszakasz korábbi alkotásaihoz fűződő viszonyt, az ismétlésnek/ismétlődésnek ható tüzetesebb áttanulmányozása során mint derül fény az egykorvolt önértékelésére, az önértelmezés pedig az életmű rétegzettségének minéműségét vizsgálja át. Goethe emlékeztet a *Költészet és valóság*ban²⁰ az antikváriustól beszerzett füzetekre, a gyermekkori „ponyva”-olvasmányokra, köztük a széles körben nem pusztán német nyelvterületen elterjedt *A szép Meluzinára*. A *Wilhelm Meister vándorévei* egyik elbeszélése *Az új Meluzina* címmel van ellátva, a motivikus egyezéseken túl az újraformálás gesztusa érhető tetten, visszakapcsolás és átírás, emlékez(t)és és újragondolás simul harmóniába. Tandori részint gyermekora és ifjúsága újraelbeszéléseivel, de nem kevésbé a Szép Ernőre és lírájára emlékeztetéssel, idézetekkel, egy vers töredékes beiktatásával, köti össze a múlt irodalmát sajátjával, ahogyan és amit idéz, egyként tetszik fontosnak, a múlt el/kisajátítás módja egybevethető a Goethéével. Ám mindketten félreteklik a regénnyel (nem utolsósorban a regénnyelvel) kapcsolatos konvenciókat, mégsem alkotván regényprogramot, viszont Goethénél nem tekinthetünk el attól, miképpen fogadja a kortársi elméletet, nevezetesen a romantikáét, Tandori esetében az általa tanulmányozott világirodalomra reflektálás látszik lényegi tényezőnek, igencsak eltérő a véleménye (például) a történelmi regényről. Még egyszer itt kell hangsúlyoznom, hogy a verses mondások, aforizmusok Goethéje nem műhelyforgácsnak, mellékterméknek hitte a lírai-próza „kisformát”, a hagyatékából is előkerült jó néhány darab, Tandori pályáját pedig

²⁰ Johann Wolfgang GOETHE, *Életemből: Költészet és valóság*, ford. SZÖLLŐSY Klára (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1965), 35.

végigkíséri a tömörségében költői és személyes igazságokat hordozó aforizma, pályája előrehaladtával egyre gyakrabban adta közre (hol rajzokkal együtt) bon mot-it, melyek természetesen nemcsak bon mot-k, nem egyszer lírai, más-kor bölcséleti megnyilatkozások, melyek versek és prózai tapasztalatokat közvetítenek – a végsőig letisztult formában, helyenként lírává válva, epigrammatikus tömörségükkel gnómaként (is) funkcionálhatnak.

Az 1983-as évszám a dolgozat szűkebb tárgya szempontjából sem kevésbé fontos, mivel ebben az esztendőben jelent meg Tandori Dezső műfordítás-kötete *Lombos ágak szívverése* címmel, mely cím a *Vándor éji dala* egy mozzanatát is magába foglalja. Válogatott – tematikus – kötetéről van szó: *Versek madarokról és fákról* (újabb utalással a Goethe-versre, melynek Tandori készítette változata a 79. lapon található). Nem kerülheti el figyelmünket, hogy Tandori jelen és más fordításkötetei nélkülözik a lírikus Goethét, noha a *Wilhelm Meister vándoréveiben* egyetlen kivétellel²¹ az itt közölt verseket látható nagy gonddal ültette át, köztük a *Vermächtnist*, melynek már volt korábban elfogadott magyar változata, mégsem szánta rá magát költőnk arra, hogy párhuzamosan vagy újra publikálja a látható igényességgel kidolgozott fordításokat. A *Végrendelet* indítását Tandori úgy oldotta meg, hogy a majdnem szó szerinti megfelelés nem akadályozta a goethei lényeg visszaadásában: Keim Wesen kann zu nichts gefallen: Sose hullhat szét semmivé lény (a Wesen többértelműségének érzékeltetése ugyan megoldhatatlan feladat, ám a lény mintegy anticipálhatja a lényeket, a keim és nichts helyett a sose szinte optimális megoldásnak tűnhet, ezen belül a nichts semmije hasonló hatást idézhet meg, a zerfallen ll-je viszontlátható a hullban). Ezzel (nem megkerülve a teljes vers német és magyar szövegének egybevetését, melyre másutt keríték sort) jelezni szeretném Tandori fordítói találatait, azt a sokszor feltárható igyekezetet, mely a „tartalmi” hűséghez ragaszkodáson túl (olykor ennek kevésbé tulajdonítva jelentőséget) a zenei-akusztikai tényezők által kerül közel az eredeti vershez, tudván és sejtetvén, hogy (Heine mellett) Goethe az egyik legtöbbet megzenésített lírikusa a német irodalomnak. Míg Tandori maga is törekedett arra, hogy megfeleljen a lírája iránt érdeklődő komponisták elvárásainak. Talán nem tévedek, hogy a regényben olvasható versek egyszeri közlését kiadói jogokkal hozom kapcsolatba, a regény magyar szövege egy kiadói vállalkozás részeként látott napvilágot, ezért a kiadó rendelkezett „jogokkal”. Persze a későbbiekben Tandori újra közölhette volna, csakhogy legközelebb 1991-ben adta közre költőnk válogatott műfordításait: *Műholdas rózsakert – Versfordításregénytöredék*, itt nem lelt helyet

²¹ A Tandori-fordítás alapjául az Artemis Verlag 1949-es kiadása szolgált. Emellett használtam a Berliner Ausgabe sorozat kötetét is. Innen idézek. GOETHE, *Poetische Werke. Romane und Erzählungen III. Wilhelm Meisters Wanderjahre oder die Entsagenden* (Berlin: Aufbau Verlag, 1972). A regény végére helyezett *Im ersten Beinhaus...* kezdetű terzinás verset a kiadás Vas István fordításában közli. Vajon a kiadó (vagy a szerkesztő Gyórfy Miklós) ragaszkodott-e a Vas-fordításhoz, vagy Tandori nem akart Vassal vetélkedni? Az elsőként említett lehetőségre gyanakszom.

Goethe-vers(ek)nek. Egyébként is: mintha az évek folyamán messzebbre lépett volna el önnön Goethe-fordításaitól.

A *Vándor éji dala* Tandori készítette fordítása olyan tekintetben a Kosztolányi honosította hagyományt látszik folytatni, mely szerint a Goethe-verset függetleníti a Goethe-kötetek megszokott rendjétől. Ugyanis a *Wandriers Nachtlied* (Der du von dem Himmel bist...) adja valójában a verscímet, kötetek tartalomjegyzékében versünk *Wandriers Nachtlied II.* címen lelhető meg, illetőleg megkülönböztetvén a kötetekben egymást követő verseket *Ein Gleiches* (Egy hasonló) felírással a visszavonatkoztatás és az önállóság közé rendelődik. Ilyen módon a Goethe akaratóból összetartozó két vers szétválik, az *Egy hasonló* cím feltételezi, hogy valaminek a folytatása, s ha a két verset a közlés egymásutánjában olvassuk, erről meggyőződhetünk. Ugyanakkor a *Vándor éji dala II.* jelölés megengedőbb, annál is inkább, mert kétszáznál több megzenésítést (!!!) jegyez a kutatás – míg az előző „csupán” 150-nél többel büszkélkedhet (a jóbarát-levelezőtárs Carl Friedrich Zelter már 1814-ben megzenésítette az akkor még kéziratban terjedő, illetve 1801-től újságban publikált, Goethe gyűjteményes kötetében 1815-ben kiadott verset).²² Noha elsőnek Tóth Árpád említette a vers egy sora átültetésének nehézségeit,²³ Kosztolányi volt az, aki önmagát és költőtársait szembesítette az *Egy hasonló* fordítása ürügyén²⁴ a versfordítás eddig nemigen tudatosított ellentmondásaival, az adekvációt hiú ábrándnak tüntetve föl, viszont a megközelítések lehetőségeit számba véve, fordítói alapelveket körvonalazott. Az eddigi fordításokat, inkább a fordításkritikát szigorúan elmarasztalva, korszerűbb fordítói munkát/elgondolásokat igényelve, adta közre a maga ajánlatát, a német vers mikroelemzésének kísérletével és/vagy illusztrációjaképpen. Maga sem sejtette, milyen vitát provokál, mivel ugyancsak a *Nyugat*ban, 1920-ban Tóth Árpád, Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond (nem szólt a vitához, pusztán közölte a maga fordításajánlatát, a magam részéről nemigen tudom magyarázni, mi készítette a prózairásban jeleskedőt, aki ugyan írt időnként verseket, főleg szabadverseket, hogy az irodalomfelfogásába aligha illeszkedő Goethe egy versét magyarul megszólaltassa), Dóczy Jenő (ő azonban csak vitázik Kosztolányival, fordításra nem vállalkozott), Pásztor Árpád (neki sem a líra volt igazán a működési területe), Kabos Ede, Kardos István (*Az Über allen*

²² *Goethe Handuch* Bd. III, 188–191, 191–194.

²³ TÓTH ÁRPÁD, „Babits műfordításai”, *Nyugat* 13, 3–4. sz. (1920): 213. Mert kevesebbszer kerül szóba, idézem; de azért is, mert a Kosztolányiétól eltérő perspektívát vázol: „Babits műfordításainak különös »varázsa« az a nagyszerű, friss, élő energia, mely az eredeti költemények képzetanyagának szinte túlzott lelkiismeretességű átvételével a »tettenérhető« költői mozzanatok gondos aprólékosságú átmagyarításával újra és újra egybevegyíti egy leküzdhetetlen eredetiségű, egyéni költői mód értékeit s ezzel valamely állandó vegyülési hőt éreztet.”

²⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Tanulmány egy versről”, in KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 409–416. (*Nyugat*, 1920, febr. 1). A vita a febr. 16-i számban.

Gipfeln mind dalszöveg) adta közre nézeteit, mindenekelőtt Kosztolányi fordítás-elvének és ennek megfelelő gyakorlatának problematizálásával. Akár meglepőnek tetszhet, hogy Babits Mihály, aki a vitázók többségénél közelebb érezhette magához Goethét, és akinek fordítói elvei eltértek a Kosztolányiétól, távol maradt, mint ahogy a viszonylag kevesebbet fordító Juhász Gyula is.

Minden bizonnyal jóval kevésbé zavarta a hozzászólókat, mint bírálja a közeli és a távolabbi múlt magyar fordítói gyakorlatát (köztük a Goethe-vers három előző, valóban nem jeles fordítását), teszi szóvá Kosztolányi a lírakritika anomáliáit, nevezetesen azt, hogy sokan azonosították a verset a „vers tárgyával”. Itt Kosztolányi feltehetőleg akaratlanul egy goethei maxima tézisszerű kijelentését adja vissza: „A műalkotásban a *mi* jobban érdekli az embereket, mint a *hogyan*: amazt részleteiben megértik, ezt egészében föl nem foghatják. Ezért idézgetnek oly előszeretettel; amikor is ha jól ráfigyelünk, a teljesség hatása sem marad el, csak nem tudatosul.”²⁵ (Tandori fordításában a *Daher kommt der Herausheben von Stellen*: Ezért idézgetnek oly előszeretettel – merész „átköltés”, de érzékletes. Hozzáteszem a teljesség a Totalitát megfelelője, az aber jedem unbewusst-nál a csak nem tudatosul direktebb, de a szószerintiségből adódó bonyolultságot másképpen nem lehetett elkerülni.) Kosztolányi a továbbiakban azt állítja; „A test a vers szövege, a betűivel és hangjaival, amint előttünk áll.” „mert minden igaz költemény csak önmagával egyenlő.” Ezek után a Goethe-vers prózai fordítását írja le (kissé megfélekedzvé, hogy az ún. nyersfordítás akarva-akaratlan nem kevésbé értelmezés, a szószerintiség itt is, bár talán csekélyebb mértékben, kárt szenved. Az egyes számú im *Walde Kosztolányinál* erdőben, mely versben indokoltabb lenne, tekintettel a Goethe-vers előző sorainak többes számú főneveire. A továbbiakban a különböző nyelvek különféle verselési lehetőségeinek kérdésébe ütközik, a Goethe-vers első sorában „emelkedő ütemek nyargalnak”, „vad anapaestus, mely titokzatos cél felé tör, valami sietés érzik, aztán a második, rövid, kéttagú sorban hirtelen ájulát állna be (Ist Ruh...), a vers szíve, az ütem mintegy megijedne valamitől.” Nem folytatom Kosztolányinak jól ismert fejtegetését, melyre a finom ráérzések mellett alapvető tévesztés nyomja rá bélyegét. Ugyanis a magyar időmértékes verselést látja rá a teljesen különböző német szó- és mondathangsúly viszonyokra, ennek következtében nem számol a német és a magyar verselésben meglehetősen látványosan eltérő időmérték érvényesíthetőségével. Olyan drámát konstruál egy fantáziált verselés megjelenítésével, amelynek éppen ellenkezője segít(het) közelebb kerülni a Goethe-vershez. Önnön elméletének rendeli alá a mellékelt fordítást, melyben valóban van anapaestus, csak ép-

²⁵ *Goethe Handuch* Bd. III, 318, GOETHE, *Poetische...*, 591–593.

pen a két vándor-verstől térít el (meglehetősen messzire). Elveinek megfelelően – ez tagadhatatlan – szép magyar verset ad. Tóth Árpád az,²⁶ aki határozottan tagadja, miszerint anapaestus bujkálna a Goethe-versben, s mint Kosztolányi a maga ars poeticája felől közelít, vitat, ajánl, közli a maga verzióját. „Nincs a versben semmi ujjongás meg lázadás, könnyes szelídségű (Tóth Árpád könnyeket fedez föl a Goethe-vers tárgyyszerűségében), a szentimentálisig lágy hangú pár sor ez.” (Tóth Árpád „századfordulós” hangszerelésében – lehetne akadémikuskodni, de nem érdemes). A *Nyugat* költőinek költészetfelfogásában az ún. eredeti és a fordított versek azonos, de legalábbis hasonló költészettanok szerint „működnek”. Közbevetem, a Goethe-versben nem lelünk jelzőt, ha csak a minden jelentésű, két ízben fellelhető allent nem tekintjük annak. Sem az ormok/bérc/hegytető, sem a fa koronái nem vonzanak magukhoz díszítő jelzőt, az önmegszólítás tárgyszerű, nélkülözni látszik az érzelmeket (érezed, várj, nyugszol, pihensz). Kardos István vitáirására azért érdemes hivatkozni, mivel a zenekritikus/történész szemszögéből teszi mérlegre a fordításokat, az említett megzenésítések mint alkalmazkodtak a vers ritmikájához, hangsúlyviszonyaihoz, hogy szöveg és zene összecsendíthető legyen. Kardos csak Franz Schubert kompozíciójára hivatkozik: „pogány ritmusokat ő sem érzett a versben. A tempójelzés: Langsam [lassan], a dinamika pp és p [nagyon halk és halk] között mozog az utolsó tragikus akcentusú sor kivételével, mely cresc.[endo]: növekvő erősségű (fokozódó) jelzéssel van ellátva.” Eszerint készült az ő fordítása, melynél figyelembe kell venni, hogy dalszöveggént fogta föl a Goethe-verset. Véleménye szerint a „zenei” fordítás ideáljához a *Nyugat*-ban publikált fordítások közül a Tóth Árpádé áll a legközelebb, az övé még a leginkább énekelhető. Kardos nem éreketlen átültetése a beleírások miatt bírálható volna, ám eleve a zenének megfelelés szerint és nem a költőiségnek készült, így feltételezi a fordításba belehallható vagy belehallgatott Schubert-zene sugalmazását:

Fent a néma ormon
A csend:
Levél a lombon
Elpihent.
Madárdal nem zeng az ágról,
Száll a perc, Vándor;
S nyugszol te lent.

Megismétlem, a vitázók nemigen emlegették a vers elé helyezett másik verset, Kosztolányi még válaszában sem tért rá ki, bár az *Ein Gleiches* (Wandlers Nachtlied II.) címében két ízben is utalt rá. A vándor megszólító verse a

²⁶ A Kosztolányi-vers vitája szorosan követte a Kosztolányi-tanulmányt a *Nyugat* következő számában. Tóth Árpád hozzászólása és fordítása kiemelkedik a vitában: *Nyugat* 13, 5–6. sz. (1920): 334–335. Kardos István jegyzete a fordítás intermedialis gondolatával szolgál.

du és ich közé helyezi szólását, az égi te csitítja a bánatot és a fájdalmat, az én fáradt az űzöttségtől, az édes békéhez fohászkodik föl, amelyet sürget, szálljon kebelére. A szintén nyolc sornyi vers hét, illetve nyolc szótagos páros rímű soraival, amelyek közül az édes béke ugrik ki négy szótagjával, a kötet szerkesztés során előkészítő funkcióhoz jutott, amely immár a szemlélődés helyzetébe ért személyiség önmegszólításával teljesíti ki a (végső? Vagy csupán esti?) meg/elnyugvás szituáltságát. Itt sincs semmiféle lágyság, sejtelmesség, jelzők helyett legfeljebb az alles, all, beszédesen csak a békének jut a süsse, e jelzős szerkezet a vers megszólítottja, ellenben a rímek zenéje (stillest – füllest, müde – Friede) az első és az utolsó sor távoli összecsengése halkítja, szervezi, tartja szűkebb hangközök között az előadást.

Kosztolányi az általa kirobbantott vitát summázva állítja: „A remekművek mindnyájunkban a saját érzéseinket keltik föl, szinte személyesen fordulnak hozzánk.”²⁷ Kosztolányi mondása megfordítható: a fordító önnön személyiségét teljesíti ki fordításaival, melyekből költőisége, poétikai nézetei olvashatók ki. Még akkor is ide következtethetünk, ha nem kísérik fordítói „vallomások”, árulkodó műhelytanulmányok.

S ha Tandori kimaradt is a Goethe verseit válogatva közreadó magyar vállalkozásokból, a *Wilhelm Meister vándorévei* átültetésével, a versek megszólaltatásával és nem utolsósorban a *Vándor éji dala* tolmácsolásával jelentékeny helyhez jutott a magyar nyelvű Goethe-befogadás történetében. Egyelőre nem dokumentálva kockáztatom meg: vele új fejezetet lehet(ne) nyitni. Okulván elődei tévesztéseiből, kényszerű kompromisszumaiból olyan formahű fordítást produkált, mely – mint majd elemzésemből kitetszik – elkerüli a Kosztolányi- és Tóth Árpád-fordítások néhány buktatóját, s bár érezhetőleg maga is küszködik az ekvivalencia megoldhatatlan problémájával, megkísérelte „menteni a menthetőt”, visszahozni valamit abból, ami „menthetetlenül” elveszni látszott.

Mindezt előre bocsátva, olvassuk el Tandori Dezső ajánlatát; mint kísérli meg a *mit* helyett a *hogyan*-t szemmel tartani:

Már minden ormot
Csend borít,
A fákon a lombot
Alig
Járja a szél.
Madarak csendje az erdőn,
Érted is eljön,
Várj csak, az éj.

Ami a formahúséget illeti, például a rímeket tekintve, a Tandori-fordítás pontosan megfelel az eredetinek, a 3-4-5. sor áthajlásával szintén szorosan követi. A szótagszámok a német eredetiben ekképpen alakulnak: 6+2+5+3+4+8+4,

²⁷ KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 591–593.

Tandorinál: 6+2+5+3+4+9+5+4, azaz a vers első felében egy-egy szótagnyi (nem üdvözlendő, de megbocsájtható) eltérés, második felében viszont szinte hibátlan a megfelelés. A Goethe-vers előrevetíti az utolsó sor perdöntően fontos igéjét: a második sorban a Ruh főnév, az utolsóban a ruhest ige (mely része az önmegszólításnak). Ez az ismétlés erősíti az eufemizmust, amely a versbe bele van rejtve értelmezési (nem sugalmazásként, hanem) lehetőségként. S amely a vers személyes, goethei történetében egy kései életepizóddal igazolható, a vers írásakor még legfeljebb ebben az alakban gondolható el.²⁸ A Tandori-ajánlat eltekint a Ruh-ruhest, főnév-ige egymásra vonatkoztatásától, de az ismétlődéstől nem, így a csend-csendje váltaná ki a goethei utalást, mely (hadd ismétljem) a negyedik sortól nyilvánvalóvá tett önmegszólítás része. Mindebből annyit képes a Tandori-fordítás megvalósítani, amennyi feltétlen a Goethe-vers közelében kap formát, „tartalmi” lényegében egy lehetséges szövegváltozat alkotását teszi lehetővé: Tandorinál a három helyett két önmegszólító funkciójú kifejezés található, az érted mintha túlságosan direkt lenne, lerövidítené az eufemizmus és az értelmezés közötti távot, valamint a várj csak (ez szószerinti fordítás: warte nur) a sor elején kap helyet, Goethénél az utolsó előtti, Tandorinál a záró sorban. És itt adódik a legfőbb probléma. Goethe kivételes rátalálása a rejtett jelentés mellett egy akusztikus sugallatra, a Hauch-auch rímpárra, benne a Hauch (lélegzet) zeneileg is, sóhajában is, a rímpár fonikus kapcsolata révén, mintegy testi közelbe (belélegzés-kilélegzés) hozza, amire „kifut” a vers (a Ruh kiejtésben néma h-járól nem is szólva, amely ruhest halk hangjával nem kevésbé oda céloz). A nyelvek, az artikulációk különbözősége miatt ezt nem ildomos számonkérni egyik fordításon sem. A magyar fordítások egy része a te is fél- vagy inkább negyed megoldását választotta (s a h helyett!), a mit megoldva, a *hogyan* függőben marad. Tandori a szél-éj asszonánccal él, mely „zeneibb” Goethe elhaló, elnyugvó, elcsendesülő világot érzékeltető ríménél, talán a Schubert-dal emléke (crescendo) játszik közre, talán az, hogy a mindent átható-beleplő „éj” egyetemességével kicsengés (Goethénél sóhaj, kilégzés) felel leginkább a csendre. Más kérdés, hogy a Ruh ennél kevesebb is, több is, nem valamitől eltér, hanem valamit magába foglal. Tandori fordítása túl nagy árat fizet, mikor elfordul a korábbi félmegoldásoktól, az elfordulás indokolható, de az eredmény hasonlóképpen fél-megoldás. Különös tekintettel arra, hogy sem az első, sem a második *Vándor éji dalában* nem említődik napszak (nincs szükség annak említésére), bele van hallgatva a versbe. Abba a mindent átfogó állapotrajzba, mely az élettelen hegyormot (a *Wilhelm Meister vándoréveiben* oly fontos helyszínt látszik előlegezni), az élő fakoronákat, az élőlény madárkakat, végül mindezek hú társát a vándort egy és ugyanazon térben-időben láttatja, egybeöleli. Tandori pontosan érzékelhetően tisztában van a zárás jelentőségével, az eljön-t vesszővel választja el, ugyanacsak a várj csak közbevetése az éjtől,

²⁸ Goethe Handbuch Bd. I.

mely így magában áll, különlegesen hangsúlyos helyzetben. Ám egyúttal – nehéz a megfelelő szóra lelnem – kimond valamit, amit nem bizonyosan kellene kimondani, a Ruh, ruhest áttételesebben hangzik, a csend ennél kevesebb, nem utolsó sorban azért, mert a ruhest egyes szám második személyű igének is csend lesz a fordítása. Goethénél a Ruh igéje is, egyes szám harmadik személyű lét-ige, van, a borít ennél – ismét – „direktebb”. Ily módon az egyetemesség másképpen képesül Goethénél, mint Tandorinál.

Az apróbb részletekre utalást és a verset vezető gondolatot összegezve, a Tandori-fordítást mérlegre téve, fordulok vissza Kosztolányihoz, miképpen értékelte a műfordítók munkáját: „A műfordítás alkotás és nem másolás...”²⁹ – ezt elfogadva írom le, hogy nem az volt kérdésem, mire volt és mire nem volt/lehetett tekintettel a fordító, mikor a más nyelvű verset, művet jelenének hazai irodalmával/olvasóival kívánta elfogadtatni. Érdemes mérlegre tenni, milyen jellegű és mennyi kompromisszummal járt, miféle közvetítésre vállalkozott (a szétírástól az adaptáción át a pontosságra törő értelmezésig, a formához lehetséges alkalmazkodásig). A fordítói elképzelések korszakról korszakra változtak, összefüggésben a többnyire az irodalomtörténet által is jelzett poétikai újragondolásokkal (Szász Károly *Téli regéje* egészen másképpen hangzik, mint Kosztolányié, Tandori Rilkeje jócskán eltér – hangzásában, felfogásában, korszakértelmezésében – Kosztolányiétól és Tóth Árpádétól, Babits Mihály Shakespeare-je a költői magatartás nyelvi megfeleléseit keresi, Márton László *Faustja* a színházi előadást igyekszik segíteni, s ennek szókincsben, verselésben, (át)-szerkesztésben egyaránt jeleit adják). Tandori Goethe-verse nem egészen vagy inkább egészen nem ugyanaz, mint Kosztolányié vagy Tóth Árpádé, a „gondolatmenet” erős hasonlóságai ellenére. A *Vándor éji dala* terjedelme okán – látszólag – kevesebb játéklehetőséget enged meg, mint egy többstrófás (Goethe-)vers. A sorok száma, a szótagoké kevesebb, de a megannyi fölvetődő probléma (hadd idézzem: az eufemizmusé, a hangzóságé, az áthajlásé, a rímelésé, az önmegszólításé, a zenei hatása) ugyanúgy határozott fordítói döntést igényel, mit lehet (mit enged a nyelv), mivel lehet kárpótolni, némileg egyenlíteni az óhatatlan veszteséget, mi az, ami nyelvek „mássága” miatt eleve reménytelen, noha szükségszerű vállalkozást eredményezhet csupán. De nem utolsósorban arra sem árt sort keríteni, miféle fordítói ars poeticák jelentik és jelzik a hatástörténet módosulását. Valójában megtörténik-e a sokféleképpen megnyilatkozó szemléletváltás, mely az újraalkotás mikéntjében kap formát. Mindezek végiggondolását követőleg történhet meg az óvatos értékelés: Tandori hozzáadott-e valamit az eddigi fordításokhoz, lelhető-e valami plusz az eddig kialakított magyar Goethe-képhez. Tandori egy tematikus fordításantológia részévé tette a maga *Vándor éji dalát*, ezáltal az eddigi Goethe-kötetekhez képest szokatlan

²⁹ KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 509.

kontextusba illesztette. A kötet többségét kitevő versek a 20. századból valók, Goethe nyolcsorosra egy korábbi (vers)gondolkodást reprezentál. Ugyanakkor a feladat a kötetben ugyanaz, mint modern verstarsái: olyan kép kialakítása, amely ember és természet, Tandori esetében (az életmű egészét tekintve) kiemelten fontos viszonyának, ember és madár kapcsolatainak nem krónikáját, hanem a szó szoros és átvitt értelmében költészetét mutatja föl. Sok alakban a jelenből, a közeli és a távolabbi múltból. Ilyen módon a Goethe-átültetés ember-terület-madár összelátásának, költőiségének, egymásra vonatkoztatásának egyik fontos lehetőségét villantja föl, részben maga mögött hagyva a magyar befogadástörténetet, bár attól nem teljesen függetlenül. A *Lombos ágak szívverése* nagyszabású költői vízió, mely eltér a természetleírás/megjelenítés romantikus vagy elidegenítő modern felfogásától. Olyan világirodalmi panoráma a kötetegész, amelyben nevezetes és kevésbé nevezetes vers, magyar nyelven sokat fordított költő és az olvasók számára még fölfedezendő ugyanolyan státusban, egymást erősítve visszhangozzák a kötetcímet, ám mindegyik a maga egyediségében, de Tandori-hangnemben rendelkezik a saját szólásmódjával. Ebből a szempontból kevésbé lényegesnek bizonyul a szöveghűség, az elvárásoknak megfelelő törekvés. A Tandori-fordítás ebben a kötetben más jelentőséggel rendelkezik, mintha egy Goethe-válogatott versgyűjteményben szerepelne (ez természetesen a kötet mindegyik verséről állítható). Mint ahogy az is, hogy mindegyik versben föltárható volna Tandori sokféleképpen és sokszor, közvetlenül és közvetve körülírt „költészettana”. Ide – nem találokra – kettőt írok: „oly mindegy a tárgy, ha valódi cselekvés tárgya, / oly mindegy a forma, ha igazán kitöltjük.”³⁰ „A végszó mindig / csak átmenet.”³¹ A fordítói alapállásra pedig a Kafkáról írottak egy passzusát idézem: „Az első ciklus címét (*Szemlélődés*) a német eredeti *Betrachtung* határozottabb – nem tudom, mennyivel pontosabb –, leszorítottabb értelmezésével inkább vagy *Szemügyre vétel*-nek *Szemléletnek* fordítanám most. Ezzel korántsem a »kemény« típusú Kafka-interpretáció irányába »tolódom«, csak az elmosódottság minden árnyalatát eltörölném erről az épp élességében, keménységében teljesen lírai hitelű képről.”³²

Innen térek vissza a Kosztolányi indította fordítás/Goethe-vita és „vetelkedő” egy különösnek mondható, joggal kevésbé szamon tartott epizódjához. Nem volt sejtendő, hogy a börtönfogságát követőleg emigrációba kényszerülő

³⁰ TANDORI Dezső, „»Kedves Samu...«”, in TANDORI Dezső, *A feltételes megálló* (Budapest: Scolar, 2009²), 458.

³¹ TANDORI Dezső, „»Nekem elég, hogy láttam...«”, in TANDORI Dezső, *A Legjobb Nap: Versek*, szerk., bev., utószó TÓTH Ákos (Szeged: Tiszatáj könyvek, 2006), 264. Mindkét idézetet – megengedhetetlenül – összefüggéseiből ragadtam ki. Mégis megtettem, mert a költői tevékenység önértelmezésének egy tőle látszólag idegen anyagba rejtettségeként olvastam a sorokat.

³² TANDORI Dezső, „Az emberi egyetértés felé: Franz Kafka prózai írásairól”, in TANDORI Dezső, *A szomszéd banánnal*, szerk. TÓTH Ákos (Szeged: Tiszatáj könyvek, 2017), 39.

Gábor Andor az emigráns elkeseredettségével és indulatával reagál az *Über allen Gipfeln* fordításaira.³³ Verses pamfletben vetette Kosztolányi és a vitában részt vettek szemére, hogy elfordultak az 1920-as esztendők Magyarországon történetektől, elmenekültek egy bizonyára kevésbé veszélyes mezőre ahelyett, hogy szóvá tennék mindazt, amit szóvá tenni kötelesek volnának, egy szinte öncélúnak tetsző vállalkozás segítségével tértek ki a kor igényelte megszólalás elől. Gábor – méltánytalan – támadását fokozza, hogy verse refrénjében rájátszik a Goethe-vers egy sorára, mintegy belép a Goethe-versbe, csak-hogy a fordítóknak szegezhesse a Goethe-vers első sorát. Kurta versértelmező feliratában magyarázza, miért szólalt meg, hozzátéve, hogy a fordítások gyenge színvonalúak. Nem hiszem, hogy a *Nyugat* vagy éppen a Kosztolányi indította fordítás-vita védelmet igényelne. A *Nyugat* irodalmi lapként működött, a közölt költői-prózai-kritikai-értekezői anyaggal felelt a kornak. Gáborhoz feltehetőleg nem minden lapszám jutott el az 1919/1920-as esztendőből. Ha mégis, olvasnia kellett, hogy még a Babits fordította *Purgatórium*-részlet indítása sem mellőzte a jelenre érthetőséget, Kosztolányi és mások versei megszóllaltatták az esztendő „érzemény”-eit, az Adyról írt versek, tanulmányok (hangsúlyosan Babits Mihályé!) félreérthetetlenül foglaltak állást (nemcsak közvetlenül Ady poétikáját, jelentőségét illető) kérdéseket fejtegetve, ám – szinte a szélsőbalhoz tartozó – szerző, Barbusse egy könyvét is ismertették, akit Gábor nézetei rokonának tudhatott.³⁴ Mégsem ezek az adatok és Gábor indulatos reflexiója miatt szövöm dolgozatomba ezt az epizódot, hanem azért, mert itt is, mint annyiszor, a művészet, a költészet „küldetéses”, közvetlen, ha úgy tetszik, „politizáló” jellegének problémaköre vetődik föl, a különféle pozíciókból szemlélt, kinyilvánított vélemények (nem korszerűsége vagy időszerűsége, hanem) költészetté formálásának/formálhatóságának esélye és buktatója. Az operett-dalok, a kabaréban sikeres kuplék, chansonok egykori szerzője, Gábor Andor már 1919 előtt sem takarékoskodott az őt körülvevő világot élesen elítélő műveivel, a Tanácsköztársaságban pedig igencsak elkötelezte magát. Ennek az elkötelezettségnek folytatása emigrációs lírája, a leginkább az 1920-as évek első felének magyar eseményeiről alkotott verssorozat. A *Nyugat* nem volt az 1919 után szerveződő rendszer kegyeltje, utóbb a liberálisnak, polgárinak etc. tartott *Nyugat* ellen alapították meg az ellenfolyóiratot, a *Napkeletet*, mely a konzervatív irányzatot volt hivatva képviselni. Mindez nyilván túlmutat a Goethefordítás vitáin. A *Nyugat* költői közül többen Goethét is fordítottak, nemcsak alkalmyszerűen (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, majd később Szabó Lőrinc

³³ GÁBOR Andor, „Über allen Gipfeln”, in GÁBOR Andor, *Ősszegyűjtött versek*, előszó BÖLÖNI György (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954), 131–132.

³⁴ Csak néhány cím: Fülep Lajos Szabó Dezső regényét bírálja, Telekes Béla és Móricz Zsigmond Ady-verset publikál, Kosztolányi verse: *Jajjeszékelés a magyar romokon*, ismertetése Végvári verseiről, Király György Kaffka Margitról írt tanulmányában kiemeli a *Hangyabolyt*, Tersánszky J. Jenő ismerteti Henry Barbusse *Világosság* című művét...

kötetnyi Goethe-verset adott közre, illetőleg a Werther-fordítást). Az *Über allen Gipfein* körül kialakult vita nem mellékállomása a magyar fordítástörténetnek, melynek monografikus feldolgozása máig nem történt meg, csupán bizonyos szerzők, korok igyekezetéről rendelkezünk fontos kötetekkel. Tandori oly mennyiségű lírát (és prózát) fordított, adott közre, hogy egyelőre csak rész tanulmányok vállalására nyílik mód. A másik, az előbbiekhöz kapcsolódó kérdést úgy is megfogalmazhatnók: a 19. században, nemcsak a romantikusoknál (kiknek a költő-próféta/törvényhozó eszme és eszmény elfogadtatása egyik törekvésük), a legnagyobbaknál is számottevő közéleti/politikai líra (Victor Hugo, Heinrich Heine, Petőfi Sándor) életművük mellőzhetetlenül értékes része, mennyi relevanciával és milyen formákkal összefüggésben értelmezhető és értelmezendő. Amennyiben Goethe idevágó megnyilatkozásai között tallózunk, éppen a Tandori Dezső fordította *Wilhelm Meister vándorévei* maximái és reflexiói közül idézhetünk olyat, amely határozottan szembemegy saját korával (mely messze nem utolsósorban a nacionalizmusé, kelet-közép-európai nemzeti ébredésé, a Napóleon hódításaira adott német költői válaszé, következményeié).

„Es gibt keine patriotische Kunst und keine patriotische Wissenschaft. Beide gehören wie alles hohe Gute der ganzen Welt an und können nur durch allgemeine freie Wechselwirkung aller zugleich Lebenden in steter Rücksicht auf das, was uns vom Gegangenen übrig und bekannt ist, gefördert werden.“

„Nincs hazafias művészet, nincs hazafias tudomány. Mindkettő, mint a legfőbb javak bármelyike, az egész világé, és támogatójuk csak minden kortárs élő általános és szabad kölcsönhatása lehet, a múltból reánk maradt hagyományok figyelembevételével.”³⁵

Tandori fordítása pontos, a patriotisch-t helyesen adja vissza a hazafiassal (jobb, mintha patriótával fordítaná), a gyakorlatba átültetés tanácsa sem hangzik rosszul magyarul, az aller zugleich Lebenden minden kortárs élőként jól láthatóvá teszi azt, amit másutt Goethe világirodalom-elképzelésével

³⁵ GOETHE, *Poetische Werke*, 97–498; GOETHE, *Wilhelm Meister vándorévei avagy A lemondók*, 513. Goethe több ízben nyilatkozott meg (aktív fordítóként is) a műfordítás problémáiról, melyeknek még a *Költészet és valóságban* is helyet biztosított. Egy későbbi Tandori–Goethe fordításelemzésben nem lesz megkerülhető a Goethe-tanulmány: *Noten und Abhandlungen zu besseren Verständnis des West-Östlichen Divans*, in *Goethe Schriften zur Weltliteratur*, hg. Horst GÜNTHER (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1987), a fordításról: 181–185. Háromfokozatú skálán helyezkedik el Goethe szerint a fordítói tevékenység: az első az egyszerű-prózai, a második a parodisztikus, végül a harmadik, amely a kezdeti stádiumokat meghaladva mind a tartalmi, mind a formai kérdéseknek figyelmet szentel, és egyszerre viseli magán a fordítás és az alkotó, az idegen és a saját vonásait, ami Goethe fordításait és fordításról való, a világirodalmi korszakot sürgető nézeteit talán akképpen érzékelteti, miszerint a fordító a szellemi cserekereskedelem aktánsa. Akinek jól kell „terméké”-t megválasztania, és tetszetős formában „eladnia”. Az „interlineáris” verzióhoz közelítés az eredetivel azonos (identisch) fordítás célja (184).

összefüggésben szóban és írásban hangoztatott. Ez utóbbi, nevezetesen a világirodalom eszméje jegyében tör pálcát mindenféle (akár „patrióta”) bezárkózás fölött, mint ahogy az eredetiség idealizált gondolatát sem kevesebb elmeállal vonja kétségbe, utasítja el. A kölcsönhatással még a jövőendő diszciplínájának, az összehasonlító irodalomkutatásnak is kölcsönöz használható fogalmat. Amennyire egy maxima ezt lehetővé teszi, történeti a nézőpont, a múlt Goethe számára nem a rajongás tárgya, nem visszafelé irányuló utópia (mint a korai német romantika némely reprezentánsánál), hanem beépül a jelentudományba, a jelen művészete sem nélkülözheti. Tandori fordítása ehelyt is érzékelteti az eredeti szöveg szellemét, a reánk maradt hagyományok kissé szabadabb megoldása jobb, mintha egy nehezkesebb szó szerinti fordításnál maradt volna. Talán nem túlzás, ha Goethének ezt a maximáját (melyhez hasonló kijelentéseket még bőséggel lehetne idézni – a világirodalom tárgyköréből származó fejtegetéseiből) a *Lombos ágak szívverése* kötet igazolja, a fordítás gyakorlatába ülteti át, az önmagába visszazáruló vagy fel sem táruló irodalom helyett a világirodalmi tallózások eredményét teszi az olvasó asztalára.

Dolgozatom záró részéhez közeledve térek vissza egy olyan kérdéshez, amelyre megnyugtató feleletet nem lehet várni sem tőlem, sem nagy valószínűséggel mástól. Tandori Dezső terjedelmes regény- és más műfajú fordításait, mint írtam, kiadói megbízásra végezte. Nem elképzelhetetlen, hogy a kiadói megbízáson túl személyes érdekeltség is vezette a munka vállalásában. Ezt a feltételezésemet pusztán azzal tudom némileg alátámasztani, hogy mind *A tulajdonságok nélküli ember*, mind *Az emberiség végnapjai* tanulmányra ihlette a fordítót, amelyben ugyan szó esik a regény, illetőleg a kevésbé meghatározható műfajú Kraus-mű nyelvi karakteréről, ám ennél jóval több az íróról, a mű általánosabb értelemben vett jellegéről, jóllehet – mindkét mű kapcsán más és más – fordítói kétségek merülhettek föl. Például: mint egyeztethető Tandori téveszthetetlen és rendkívül markáns előadása a finomabban ironikus Musilével és a pamflet vaskosságát, szarkazmusát érvényesítő Krausével. Aligha vitatható, hogy a magyar Musil-szöveg a megszokottnál talán jobban magán viseli a fordítóra jellemző (stílus)jegyeket, melyek egyáltalában nem akadályozzák az értő-hív olvasást. A Kafka-átültető Tandori szintén (a részletekbe menően) beszámol Kafka elbeszéléseinek nyelvi fordulatairól, anélkül, hogy szóba hozná azokat a bizonyonnyal szép számú problémákat, amelyek (nem lévén a magyar irodalomban a karkai előadásnak előzménye, a néhány Kafka-fordítást leszámítva, azok fordítói szempontú vizsgálata eddig még nemigen történt meg) Kafka kispórája magyarításakor bizonyonnyal jelentkeztek. A *Wilhelm Meister vándoréveit* Tandori „csak” fordította. Feltételeztem, mintegy esztendő állott rendelkezésére. A fordítást a regény összetettsége – volt róla szó – tette nehezzé. Erről, mint ahogy Goethe-élmé-

nyéről (aki ennyit kénytelen Goethe műve társaságában, a szöveggel bíbelődve eltölteni, az vagy belefárad, ennek a fordítás során semmiféle jele nincs, vagy óhatatlanul – költőien kifejezve – a szöveg bűvkörébe kerül) sem tudunk egyelőre semmit. A *Faust* második részével együtt akár Goethe szellemi végrendeletének foghatjuk föl a regényt, amely többek között a korszak rendkívül időszerű kérdéseiről (a kivándorlásról, az ipari forradalom „begyűrűző” hatásáról, az embernevelésről/tiszteletről (Pedagógiai provincia), az élhető élet esélyeiről) nyilvánít véleményt, megőrizve az érett goethei stílust és retorikát, a sokféle szólással jelzett műfajköziséget.

Feltehetőleg kudarccal végződik egy olyan kutatás, mely a Tandori-életműben olyan közvetlen kapcsolódást keresne, mint amilyen egy Tandori–Rilke, akár egy (teljesen más jellegű) Tandori–William Carlos Williams vonatkozásban kézenfekvőnek tetszik, hiszen nem pusztán fordítások, hanem különféle hivatkozások, idézések emelik a két említett alkotót a Tandori-életmű egyes korszakaiban különféleképpen fontossá. Ilyen Goethével összefüggésben nem merül föl, a „Minden hasonlat”, nem kivétel, amely „gyengíti” a nem létező szabályt, hanem olyan egyedi eset, megfogalmazásában is, amelyben inkább a Goethétől elrugaszkodás érzékelhető, mint a csonkított idézettel nyomába szegődés. Ugyanakkor a regényfordítás, a máximákkal és a versekkel, nehezen minősíthető pusztán epizodikusnak a Tandori-életműben. Mely életműnek természetesen vannak kiemelt szerzői, akikhez szinte valamennyi pályaszakaszban visszatér, de akadnak olyanok is, akik csak egy-egy – viszonylag rövidebb – periódusban foglalnak el kitüntetett helyet. Magam feltételezek olyanokat, akiket Tandori fordított, de a fordításon túl nincsenek látható nyomai az életműben (és ez nem attól függ, hogy igénybe kellett-e közvetítő nyelvet vennie, hiszen például Prešerenhez bensőségesebb kapcsolat fűzte, noha Tandori nem tudott szlovénül, csak a német verseket tudta közvetlenül fordítani). A Goethe-regény mintha egyik kategóriába sem férne bele. Nem világirodalmi jelentősége miatt. Hanem azért, mert nem egynemű szövegbe ütközött fordítója, mint volt róla szó, a szaknyelvtől a líráig, az aforizmustól a költői elbeszélésig, a regényestől a levélig kellett föllelni a nyelvet, amely ráadásul a késői Goethe letisztult, szövegközi utalásokkal telt, klasszikus és modern költőiségének fordítását követelte meg. A feladat nagysága az, ami megkülönböztetett helyet biztosít a Tandori-életműben a regénynek. Hasonlóképpen a bécsi modernség alkotásainak Tandori-változata sem epizodikus, hanem külön fejezet. Így összegzés helyett inkább a fordító Tandorihoz fordulok segítségért, az ő egyik versfordítását³⁶ írom zárszóul:

³⁶ GOETHE, *Poetische Werke*, 525, illetve: GOETHE, *Wilhelm Meister vándorévei avagy A lemondók*, 5.

Wüsste kaum genau zu sagen,
 Ob ich es noch selber bin,
 Will man mich im ganzen fragen,
 Sag ich: Ja, so ist mein Sinn;
 Ist ein Sinn, der uns zuweilen
 Bald beängstet, bald ergetzt
 Und in so viel tausend Zeilen
 Wieder sich ins gleiche setzt,

Tudhatom-e, részletében
 Mindez én vagyok-e még,
 Ha megkérdik, egy egészben
 Azt mondom: céloom ez épp;
 Cél, szorongat minket olykor,
 Máskor boldogít s üdít,
 Végül sok ezernyi sorból
 Új egységgé egyesít.

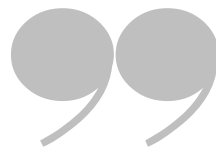
A párhuzamosan olvasható strófákból Tandori nem vesztesként lép elő, hanem a lehetséges megvalósítójaként, akinek lírájában hasonló gondolatok időnként fel-felbukkannak.

Woy
 „Jang” Caethe
 go!
 —————
 Néked! Kened!
 (Ákann) (Friedemann)
 Ad. Hofmann
 „Hör Ernst wolt am”
 Woltam hípernő.
 Hípernő woltam.

Friedströmann!
 Mpl - wolt ID
 Goethe
 The geo
 Eht ego
 Eht pro
 The ego
 The eht
 Seega

Viharant Geo: go! ego: go!
giclis go-go go go-go go

TANDORI DEZSŐ KÉZIRATAI (2019)

Tapintat, figyelem, habitus

A 90 ÉVES FRIED ISTVÁN PORTRÉJÁHOZ

Mindig nehéz kérdés a komparatiztikáé, nemcsak a mindenkori hivatása és mibenléte okán, de a diszciplína útjainak követhetősége értelmében is. Mert ma talán még az sem látható, hogy a nemzeti irodalmak kapcsolatai helyett az egymással nem is érintkező kultúrák konfigurációira kiterjesztett „planetáris” (Spivak) kérdezőmód vagy a telepoiészisban (Derrida) rejlő irodalmi potenciál meghozza-e a diszciplína tényleges, sőt tartós feltámadását. Ideértve azt is, hogy egyáltalán – miként alakul az összehasonlító, illetve a magukat szintén újraértő világirodalmi stúdiumok viszonya. Ráadásul a régiókban néhány évtizede még kezdeményezőnek számító hazai komparatiztika – néhány kiváló képviselőjétől eltekintve – átengedte az újabbfajta artikulálódás terepeit a cseh és a lengyel komparatiztikának. A közvetlen térségi komparatiztikának van azonban egy olyan vonulata, amelyet nemzetközi színvonalon lényegében egyedül kollégánk és barátunk, Fried István képvisel. Mondhattam volna ágazatot is, de ezzel máris szűkítettem volna azt a (hatás)történeti és kultúrmorfológiai tartományt, amelyben Fried nagy-szabású munkássága kibontakozott. Itt nemcsak arról van szó, hogy ritkaságszámba menne az a komparatista, aki Kazinczy Ferentől Tandoriig úgy publikált volna jelentős munkákat hazai klasszikusokról, hogy közben a kelet-közép-európai irodalmak legjobb értelmezői közé is számítana. Ez önmagában is kivételes teljesítmény, de ami Fried regionális komparatiztikájának külön többletet kölcsönöz, az az, hogy összehasonlító vizsgálatai során kivételes formában tudta érvényesíteni azokat a kultúrtörténeti összefüggéseket, amelyek még e különösebben nem nagy kiterjedésű, de hatalmas szellemi potenciált felhalmozó régió irodalmaiban – ütemkülönbségekkel, szociális szerkezeti eltérésekkel és szemléletformai változatossággal – nagymértékben alakították a mindenkori irodalomalkotás feltételeit. A Monarchia művelődéstörténeti örökségétől a térség zenei és képzőművészeti arculatának tanulságos sokféleségéig. Ez a munkásság nem itt és nem e terjedelemben mérhető fel, a fentiekkel csupán emlékeztetni szerettem volna arra, hogy Fried portréjának megrajzolásakor olyan kutatói, tanári és kollegiális jellemzőket is komolyan kell mérlegre tenni, amelyek egy ekkora terjedelmű írásos életmű megalkotását lehetővé tették.

Azzal nyilvánvalóan nem mondtunk sokat, hogy az ilyen filológus mindennapjainak világa a szüntelen szövegmunkától a levéltárakon és múzeumokon át a *Musikverein* rendszeres látogatásáig kell, hogy terjedjen. Némi

profán egyszerűsítéssel szólva – az ilyen filológia sűrített értelmiségi életformát kíván meg, melynek aligha a gyakorlatiasság a legszembeötlőbb jellemzője. Inkább olyasmi, mint amikor véletlenül akár az utcán találkozol össze vele és észre sem veszed, hogy másfél órája álldogáltok már ott a napon – például Hofmannsthal és Richard Strauss kapcsolatának részleteiről beszélgetve. És közben még egyikőtök sem akar továbbállni.

Amikor a rendszerváltozás után a régi formában próbáltuk folytatni a zágrábi egyetem világirodalmi intézete és a Ménesi út közös konferenciáit, az első után Žmegač és Flaker azt kérték, inkább az ELTE-vel – úgy értve, az ÖH-tanszékkal – folytatnák az együttműködést, mert kiemelkedőnek és újszerűbbnek találták az onnan előadó fiatalok írásait. (Volt kockázat az ő „bevetésükben”, de eszerint még ez is megérte.) Innen fogva a mi küldöttségünkben Fried, Tamás Attila s olykor Szajbély Mihály mellett legnagyobb részt a tanszék legfiatalabbjai és doktoranduszai tették ki a többséget.

Nem állítanám, hogy Tamás Attila amolyan gyakorlatias ember lett volna, de amikor az abbáziai Adriaticban valahogy kizárta magát a szobájából, nem hagyta, hogy lemenjünk a portára segítségért, hanem a szomszéd szoba erkélyéről minden további nélkül átlendült a sajátjára és benn azután meg is találta az ajtóban felejtett nyitó-záró kártyát. A mi rémült fiataljaink földbe gyökerezett lábbal nézték a nem mindennapos mutatványt – mire Fried megnyugtatta őket: semmi gond, Attila egyetemi-válogatott tornász volt fiatal korában... Ez maga még csak annak a hatalmas információs tudásnak volt a része, amellyel órákon át akár anekdotákkal is el tudta szórakoztatni a közönségét. (Ezek nagyon tanulságos adalékai a 60/80-as évek irodalomtudományi életének, de hiába kérleltük, írnia meg legalább egy részét, mindig elutasította. Nem ér rá...) Voltak ennél cifrább helyzeteink is, persze. A kilencvenes években a kutatócsoport finanszírozása azt is megengedte, hogy kibuszal menjünk Abbáziába, majd utóbb Lovranba. Amikor az egyik többnapos konferencia után éppen hazafelé voltunk útközben, fényes Mercedesünk (amely miatt kínosan mentegetőznöm is kellett a vendéglátóknál, hogy valójában már 10 esztendő) gyanúsán lassulni kezdett, majd szomorúan bólogatva meg is adta magát a leállósávban. Hívóoszlop nem lévén a közelben, arra jutottunk, a lányok egyike leint egy autót, majd Friedet (társági nyelvtudás!) beültetve az első benzinkútnál csak lesz mód egy sárga angyal kirendelésére a helyszínre. Jó egy órás várakozás után jött is Pista vissza az angyallal. (Azért az nem mindennapos látvány: Fried öltönyben, nyakkendőben tanácsaltan tekintettel egy kisteherautó koszlott szerelőülésén...) A mi sofőrünk addigra nagyjából kiderítette, hol lehet a hiba, mindössze az volt a gond, hogy ezt meg is kellett volna értetni a hóhértermetű horvát szerelővel. Aki, ugye, semmilyen más nyelven nem beszélt. Akkoriban nem voltak web-szótárak a telefonokon, így Friednek az lett a feladata, hogy vélhetőleg – de nem bizonyosan – gyűjtáelosztó-cserét kell kérnie a horváltól. Minthogy azonban a

kifejezés aligha fordult elő Gajnál vagy Kukuljevicnél, fogalmunk sem volt, hogyan lesz ebből szóértés. Mert a mi sofőrünk ugyan mutogatott ide-oda, de ez valahogy nem találkozott a horvát kolléga egyetértésével. Máig nem tudom, hogyan oldotta meg, de valamiféle géptechnikai körülírással – horvát, cseh, lengyel és orosz szavak közt keresgélve – Pista végül célba juttatta a horvát kereső műveleteit – és nagyjából kétórás késéssel indulhattunk tovább. Végig rettegve, hogy a láthatóan nem gondosan felkészített Sprinter következő hibája okvetlenül csak majd Letenye után álljon elő, mert kétszer ugyanabban a sikerben nem lehetett bízni.

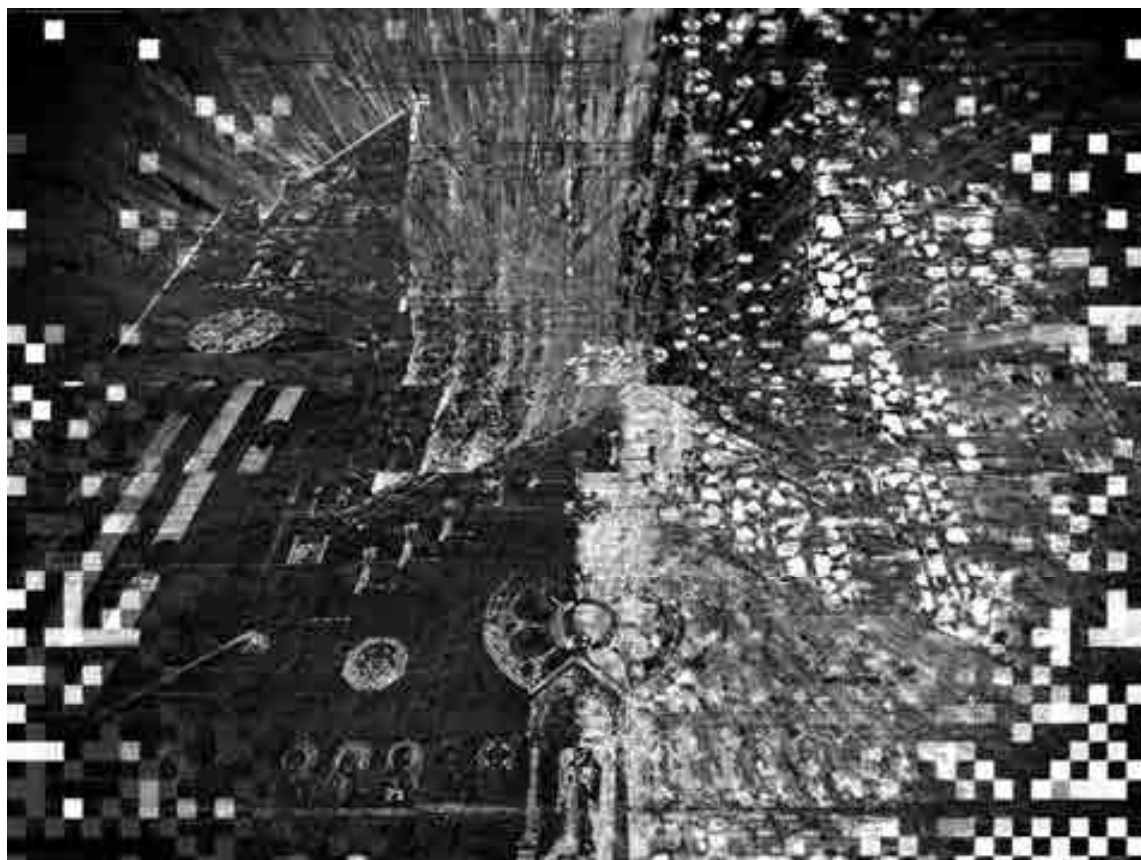
Talán 1996-ban vagy 97-ben ennél is bonyolultabb helyzetbe keveredtünk – ezúttal egy szép késő nyári vasárnap reggelen Fiumében. Reggeli végeztével a vendéglátóink taxikat kértek a hotel elé, mondván, Fiuméből 10-kor indul gyorsvonat Zágrábra, így még egy pályaudvari kávézással együtt is kényelmesen elérjük az onnan induló szerelvényt. Fiumében fél tíz körül viszont kiderült, hogy valamilyen vágányprobléma miatt a vonat mégsem innen, hanem a nagyjából 30 kilométerrel arrébb fekvő helység, bizonyos Fužine állomásáról indul majd. Arról is tájékoztattak, hogy mindez csak 12.00 körül következik be és a pályaudvar előtti téren várakozó két autóbusz viszi át oda a vonat utasait 11 és 11.30 között. Mondták, nyugodtan rakjuk be a csomagjainkat a buszok egyikébe, majd szólnak időben az indulásról, mindenestre messze ne menjünk az állomás előtti térről. Miután a csomagjainkat beraktuk a nagyjából üres buszok első üléseire, Attila valami okból mindjárt benn is maradt a kocsiban, Pista nézelődni kezdett a szegedit idéző állomásépület körül – mi négyen meg, tekintve a hosszú várakozási időt, a kantinba indultunk kávézni. Az idő azonban nem telt gyorsan, a kávék után, mitagadás, beszélgetés közben sor került néhány „lozára”, travaricára is.

Eközben kint viszont az egyik busz sofőrje, történetesen azé, amelyikben a csomagjaink még az üléseken heverték, úgy döntött, hogy van már nála annyi utas, hogy nekiinduljon Fužinéba. Se szó, se beszéd, bezárta az ajtót és indult. Az addigra már a szintén a buszon ülő Fried Pista próbálta jelezni neki, hogy vannak itt még utasok, szólni kéne nekik az idő előtti indulásról. A sofőr azonban megnyugtatóan mindenkit, hogy a kinn kószálókat majd elhozza a másik autóbusz. Ő már nem vár a hőségben tovább. Mi bentről hallottuk, hogy indul valamelyik, ezért gyorsan kiegyenlítve a számlát igyekeztünk vissza a buszparkolóba, de csak azt láttuk, hogy bizony éppen a mienk az, amelyik határozott tempóban, vagyis már utolérhetetlenül távolodik a térről. Jegyek, igazolványok, útlevelek és egyéb dokumentumok híján eléggé ki voltunk hát szolgáltatva a körülményeknek, de a másik busz sofőrje belátta, jobb, ha ezek nélkül is elvisz minket, mert ha itt mégis hatósági segítséggel kellene tisztázni a jogosultságokat, identitásokat, addigra az expressznek híre-hamva sem lesz Fužinéban. Mondanom sem kell, bennünk meglehetősen szorongás kísérte a jó félórás utat.

Megérkezve a kietlen kis állomásra csak azt láttuk, hogy az indulásra kész vonat előtt Fried Pista az indítótárcsás vasúti tisztet feltartóztatva hevesen integet felénk, hogy fussunk, mert ez itt indítaná a vonatot. Attila elmondása szerint távollétünkben az történt, hogy Fužinéba érkezve az utasok beszálltak a vonatba, a busz sofőrje meg jobb híján kirakta a gazdátlan csomagjainkat az állomás elé. Legyen aztán, ahogy lesz. E mediterrán nagyvonalúság láttán Pista elkezdte egyenként áthordani a csomagokat a vonathoz... Néhány árnyékban álldogáló vasutas amolyan tompa érdeklődéssel nézte a kétségbeesett akciót, mire Pista ellentmondást nem tűrően afféle csatárláncba(!) állította őket – és így juttatta el rajtuk keresztül a csomagokat a szerelvényhez, ahonnan aztán maga hordta fel egyenként mindet egy szabad fülkébe. Volt okunk némi szégyenkezésre, az biztos, de amint bocsánatkérően magyarázni kezdtük a helyzetünket, Pista felderült arccal, csaknem vigyorogva leintett bennünket: „De hát végül megoldottam, nem?” Odaértve a maga parancsnoki fellépését is ezzel lényegében amolyan csínytevésévé ártatlanította az epizódot.

Amikor aztán Zágrábban átszálltunk a pesti vonatra, öt perccel indulás előtt, hogy a történet szépen kikerekedjék, Vajda Karcsi (akkor még nem rektora az ORZSE-nek) célzott akasztófahumora Attilát is szóra bírta. Mert amikor jó hangosan azt javasolta, „hát akkor most még ki is szaladhatnánk egy sörre a kantinba” – Attilát a jól érthető önirónia bocsánatkérő indexei ellenére is elhagyta a humorérzéke. Itt már szigorú aggályossággal csak annyit fűzött a mondathoz, hogy „az eddigiekre való tekintettel ez most nem volna jó ötlet”.

Nekünk, akik részesei voltunk ezeknek a történeteknek, különösmód mégsem úgy merült fel a tapasztaltak kérdése, mint hogy „nem is gondoltuk volna, hogy Fried ilyen gyakorlatias is tud lenni!” Ahogy mindez végbement, annak nem sok köze volt a köznapi értelemben vett gyakorlatiassághoz. Sok olyan kollégát ismerünk, aki úgymond minden helyzetben „feltalálja magát”, sőt, mindig van nála tű, cérna, olló, pillanatragasztó vagy iránytű. Inkább olyasvalami rendeződött hozzá Fried Pista korábról eszerint csak felületesen ismert arcképéhez, amit a Bourdieu-féle finom különbségekben tettenérhető habituális mintázatnak nevezhetnénk. Mert itt pontosan olyasvalami történt meg velünk, ami nem a gyakorlatiaság tapasztalata volt. Sokkal inkább annak esete, ahogyan a gyakran humán stílusként félreértett *habitus* nem a szubjektum birtokában lévő, kész magatartási arzenálnak bizonyul, annak megfoghatatlan interakcionális helye, ami mindig pontosan nyilvánítja meg a valaki és a dolgok, az én és a másik közti viszonyok – ez esetben az eredendő tapintat és figyelem kiművelte – formájának működését.

2024. szeptember

Magyar idill

Rákosiék hatalomra jutásától a rendszerváltásig nem lehet olyan magyar klasszikust találni, akinek válogatott vagy összes műveit a szocialista könyvkiadás ne csonkította volna meg. A fő ok természetesen Trianon volt. Lehetett néha más is, de ez ritkaság: egy *Don Quijote* kiadást például azért távolítottak el minden közkönyvtárból és zúztak be minden kinyomott példányt, mert Márai Sándor írta elé az *Előszót*. Egy kivétel van: Juhász Gyula összes műveinek kritikai kiadása, amelyet Ilia Mihály és Péter László rendezett sajtó alá. Ebben az összes olyan vers benne maradt, amelyet minden más költő vagy író kiadásaiból *kidelfinizáltak*. Párizsban még csak a békekötés előkészületei folytak, amikor Juhász Gyula, aki bizonyos mélabúval figyelte a megszálló francia katonaként Szegedre küldött koromfekete szenegáli négereket, például a *Dugunics* című versében már „szent jogunk”-nak nevezte a magyar nyelv használatát az elcsatolásra kijelölt, őslakosú magyar tájakon.

„Ébredj magyar: e néma érc dalolja,
Mozdulj, te föld, mert a magyar bokorra
Fészket ma vércse, ölyv és kánya rak.

Ha nem volt jó az ágyú és a puska,
A honi nyelv zenéje égbe zúgja,
Hogy szent jogunk van itt a nap alatt!”

Mikor pedig kihirdették a trianoni béke pontjait, egy gyászkeretes lapokból álló újságban elkezdte közölni *Városok* című ciklusát. Ezek a városok: Pozsony, Máramarossziget, Nagyvárad, Csáktornya és ehhez csatlakozik a *Szabadkai emlék* című költemény is.

Úgyis mint felvidéki, erdélyi és bácskai ősoktól származó egyed, már kö-zépiskolás koromban e versek mindegyikét elszorult, de boldog szívvel olvastam, nem kellett hozzá külön, akkor, azaz a szocializmus idején zárt anyagnak nevezett könyvtárrészlegben keresgetnem, elég volt az Akadémiai Kiadónál 1963-ban megjelent kötetet fölütnöm. Talán a legszívszorítóbb a „csáktornyai” vers:

„Nem voltam itt, de a rozsdás avarban
Lelkem bejárta százszor a helyet,
Hol Zrinyi élt, ki a búsult magyarba
Tüzes igével hitet égetett.

Az erdő áll még, ősi koronáján
Hárfáz a szél és vihar orgonál,
De földdel egyek már az ősi bástyák
S reményeinknek földje oly kopár.

Ma már düledék vára lőn Szigetnek
Egész hazánk s a késő énekesnek
Bús lelke sírva járja az avart

És néma daccal, fojtott fájdalommal
Idézi őset, aki porba rogyva
Vérével írta: Ne bántsod a magyart!”

Később már módszeresen gyűjtöttem a megcsonkított szövegrészleteket, hogy megörvendeztessem vele kollégáimat. Így biztosan állíthatom, hogy Ilia Mihályon és Péter Lászlón kívül egyetlen egy filosz sem akadt, aki egy ilyet kiengedett volna a kezéből. Ez úgy hatott volna, mintha egy Zrínyi megölésére felkért vaddisznó hirtelen kezét csókolommal köszönné a bánnak és eliszkolna. Éppen ezért a legnagyobb tisztelettel kell megemlékeznünk a két lektorról is, akik vagy nem olvastak egy sort sem a lektorálásra leadott kéziratból, vagy maguk is antiszocialista felforgatók voltak – legalábbis titokban. (Hogy nyíltan nem voltak azok, azt nevük bizonyítja: Garamvölgyi Józsefről és Szabolcsi Miklósról van szó...)

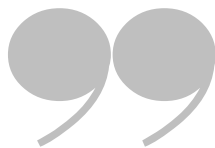
Ilia tanár úr egyszer mint régi és kedvelt kollégáját behívatott a szobájába, és boldogan elújságolta, hogy megkapta azt a több mázsa feljelentést, amit a Történeti Hivatalban őriztek róla. „Emlékszel, Laci, hogy mennyi mindentről beszélgettünk mi itt?” „Hát mindegyikre nem.” „Én sem, de ezek mindent tudtak rólunk! Most ha kíváncsi vagyok, megnézhetem...”

Isten élteszen nagyon sokáig, drága Tanár Úr, mert Te tanítottál meg engem is arra, hogy mindig van remény, és úgy kell viselkednünk, mint ennek az emlékfoszlánynak választott cím, ami szintén egy Juhász Gyula vers címe, és amely arról szól, hogy az este, a sötét adhatja az igazi reményt!

„(...) És a nap szelíd halállal
Elköszön a barna tájtól.
Esteledik. Most az élet
Mélyebb s tágabb a világ is.
Messze gyárnak bűg a kürtje
És munkások andalognak
Hazafelé hűs homályban.
– Homlokomon csókokod érzem
– Drága vendég, boldog ihlet
– És fölnezek áhítattal,

- Mint a gyermek, mint a táltos,
- Ázsiából ősi pásztor,
- Kerek égnek földeregő
- Első, halvány csillagára.”

Mindketten tudtuk, hogy az a csillag nem az ötágú...

A láthatatlan híd

Van a Kárpát-medencében, sőt egész Európában szétszórva egy kiadatlan magyar irodalomtörténet. Balassi Bálinttól vagy Zrínyi Miklóstól a mai magyar írókig magától értetődően mindenkiről szó esik ebben a sokkötetes munkában, amelynek kisebb-nagyobb fejezetei fellelhetők Szabadkán, Pozsonyban, Kassán, Ungváron, Marosvásárhelyen vagy Kolozsváron és persze Magyarországon többfelé. De minden bizonynal Bukarestben, Bécsben, Párizsban és Londonban is fel kellene kutatni jó néhány lapját, ha egyszer valaki majd össze akarja gyűjteni, amit a posta vagy a baráti szíveség eljuttatott oda. Ez az irodalomtörténet valóban képet ad a magyar irodalom teljességéről is, de tulajdonképpen a huszadik század második felének és a huszonegyedik század kezdetének hihetetlenül átfogó, részletes, pontos és érdekesítő leírása. Egyúttal pedig szerzőjének olyan hiteles pályaképe, esztétikai és politikai ítéleteinek olyan kimerítő gyűjteménye, amely minden bizonynal önéletrásként is kivételes élményt kínálna az olvasónak. Feltételes módban fogalmazok, mert amint említettem, ezt a terjedelmes munkát laponként kell majd valakinek összeszednie. Hacsak a szerző nem készített másolatot annak idején. Talán igen, talán nem. Megkérdezhetnénk, hiszen nap mint nap itt van közöttünk, figyelme nem lanyhul, szó sincs róla, hogy máris lezárta volna fontos művét. Helyesbíték: egyik fontos művét.

Nem titkolózom tovább, úgyis könnyű kitalálni, hogy Ilia Mihály tanár úrról beszélek, akinek nemcsak ez a majdan összeállítandó levélregény a maradandó alkotása, hanem a Tiszatáj hőskora is, meg aztán tanulmányok, esszék, kritikák egész sora vagy a keze alól kikerült, nagygyá lett tanítványok serege, egy olyan közéleti, oktatói és irodalomtörténeti életút, amely ma már kitörülhetetlen a magyar irodalom térképéről. Ilia Mihály a szó szoros értelmében új meg új utakra indított majdani bölcsészeket, történészeket, sőt, politikusokat is, és tanúsíthatom, nagyrészt neki köszönhetjük mi is a Szeged és Marosvásárhely, illetve Szeged és Kolozsvár közti láthatatlan hidat, amelyen ide-oda jártak az emisszáriusok. Egy rossz korban, amikor próbáltak minket itt Erdélyben elzárni a világtól és elsősorban Magyarországtól, fiatalok jöttek csapatosan vagy egyedül, hozták a jó szót, a könyvet, a folyóiratot, de még a levesport vagy a kávé is a hátizsák valamelyik bugyrában elrejtve. Nem mindig sikerült átcsempészni a határon, de többnyire igen. Konspirálni is kitűnően megtanultunk akkoriban mindannyian, de hátha nem lesz szükség erre ezután soha. Bár nem vagyok biztos benne. Visszafelé meg vitték tőlünk a szegedi diákok a hírt, hogy még élünk és remélünk, és vittek termé-

szetesen kéziratot a cipőtalpban vagy éppenséggel a lányok bugyijában elrejtve. Igen, ne tessék csodálkozni, ez is a határon túli magyar irodalom közmúltjához tartozik.

Levelet is küldött ilyenkor Ilia Mihály, vagy legalább szóbeli üzenetet. Postán is gyakran jött levele, amelyek nyilván a román és magyar titkosszolgálat műveltségét is gyarapították. Tudta ezt ő is, és tudtuk mi is. De a lényeg az, hogy élt a Szeged–Marosvásárhely tengely. Éltette Ilia Mihály tanár úr. Ma már nehéz elképzelni, hogy micsoda öröm volt újra meg újra levelet vagy legalább üzenetet kapni tőle. Olvasott minket, meg is hallgatott a bukaresti, kolozsvári vagy marosvásárhelyi rádió magyar nyelvű adásában, amíg még volt ilyen. Állíthatom, hogy tanítványaivá tett ezáltal mindannyiunkat. Egy Szeged-központú nagy magyar összeesküvés, egy virtuális irodalmi akadémia levelező tagjai lettünk általa. Nem csak az irodalomról szólt mindez. A történelemről is. Arról a történelemről, amely Ilia Mihály elképzelése szerint csakis egyirányú, csakis közös lehetett mindannyiunk számára, akárcsak az irodalom. Nem táborokban, hanem értékekben gondolkozott.

Milyen kár, hogy kiveszõben ez a nagyszerû mûfaj: a levél, Mikes Kelemen el nem küldött leveleitõl Kazinczy Ferenc kiterjedt, irodalomszervezõ és irodalomteremtõ levelezésén vagy Petõfi, Arany, Ady prózában és versben írt levelein át egészen máig. Az az igazság, hogy nemcsak levelet írni, hanem levelet olvasni is szertartás. Bevett rutin és jólesõ meglepetés. Szakavatottan felválni a borítékot, hogy ne sérüljön benne a levél, két ujjal felcsippenteni a papírt, majd kellõ izgalommal széthajtogatni, mindez nem hasonlítható az e-mailhez. Igaz, e-mailt is lehet úgy írni, mintha papíron fogalmazna az ember. Mélyebben, ráérõsebben, maradandóbban. Ilia Mihály ráadásul egy-egy fotót is mellékel gyakran a levelekhez, képeket az irodalomtörténethez. Most hirtelenjében Csáth Géza, Kosztolányi Dezsõ, Jász Dezsõ mosolygó hármasa jut eszembe. Egészen fiatalok még. Mi lett ebbõl is! Meg aztán egy-egy lokálpatrióta különlegességet is küld a tanár úr idõnként a határtalan hazába, a szomorú szemû Juhász Gyulát például, a *Tápai lagzi* halhatatlan költõjét.

Azon gondolkozom, nem elõször, hogy vajon mi a helyzet a levelek szerzõi jogával. Ugyanis éppen készülök megsérteni ezt a szerzõi jogot. Vagy mégsem? A szellemi tulajdon is tulajdon, amit tiszteletben kell tartani. Kié a levél? Meddig a feladóé? Gondolom, amíg meg nem érkezik. Attól fogva a címzetté. De csak mint tárgy. Így képzelem. Hajdanában magyarárgatta nekem valaki, hogy ez azért nem ilyen egyszerű, de már elfelejtettem a részleteket. Annyi biztos, hogy a mû maga akkor is a szerzõé, ha az én fiókomban várakozik. Például Ilia Mihály precíz mondatai a határon túli magyar irodalomról. Általában a magyar irodalomról. Empátia van ezekben a levelekben, szeretet és együttérzés, ami viszont szilárd értékrenden alapul. Álmodozunk tovább: milyen nagyszerû könyv lenne, szakkönyv, napló és regény egyszerre, ha egyszer ismét egy helyen lennének ezek a levelek. Mekkora

elégítétel arra gondolni, hogy olyan ez is, mint nálunk a Székelyföldön a közbirtokossági erdők, amelyeket a rendszerváltás után sikerült visszaszerezni. Sajátos tulajdonforma. Vagy annál is sajátosabb. Sokan vagyunk a haszonélvezői, de egyetlen ember hozta létre.

Végezetül hadd éljek vissza mégis résztulajdonosi jogaimmal! Idézek egy-egy részletet két leveléből, az egyik még a romániai forradalom idején, 1989. december 26-én íródott: „Kedves Béla Barátom, örömmel hallottam nevedet, meg Gyurkáét is. Nagyon nagy szeretettel és aggodalommal vagyunk irántatok és várjuk a jó híreket. Itt az egész ország szimpátiája a romániai forradalomé. Szegeden nagy konvojokban megy a segélyszállítmány kifelé. Egy elszegényedő ország teszi túl magát a történelmi sérelmeken és testvéri gesztusként nyújtja a kezét és a segélyeket. Az utcai föliratok a romániai forradalmat éltetik, magyar emberek írták föl. Istenem! Ezt is megérhettük! (...) Telefonon nem tudtunk elérni benneteket, Baka Pistával is sokszor hívtuk számaikat. Ha van rá mód, adjatok hírt magatokról (...) Szerető hívetek: Ilia Mihály” Igen, ne tessék meglepődni, lelkesek voltunk, bizakodók mindannyian, határon innen és túl. Ma sem bánom, és remélni merem, hogy a szegediek sem bánják minden csalódás ellenére, ami azóta ért minket. Mert hát hamar elmúlt az eufória, jött egy másik levél 1990. február 18-án Miskától – hadd nevezem most így, ahogy annak idején is emlegettük –, ez már tele van aggodalommal, miközben néhány mondatban hallatlanul célratorően tájékoztat mindenről, ami Magyarország és a határon túli magyarok irodalmi életében fontos. Nézem harmincnégy esztendő múltán: semmi fölösleges nincsen a levélben, ma is értékelhető röntgenképe annak a történelmi pillanatnak. Csak részleteket idézek belőle, abban a majdani Ilia-irodalomtörténetben úgyis olvashatók lesznek ezek a látteletek: „Kedves Béla Barátom, köszönöm erősen a Látó első számát és gratulálok hozzá. Szokolczay Lajos már beszélt veled róla a rádióban, így az én folyóiratszemplémben már csak említődik majd a lap. (...) én most nem utazhatok hozzátok (...) De gondolom, hogy mennek fölösen helyettem is mások. (...) Nem kis aggodással vesszük a rossz híreket. Nagyon megörvendtem Pleșu miniszter úr látogatásának, okos, intelligens, európai úr, akivel jó párbeszédet folytatni. De ha tüntetőkkal kell párbeszédet folytatni az iskolák dolgában, akkor bizony európaiság ide vagy oda, megkeseredik a lélek ebben a párbeszédben. (...) Vásárhelyiek írják, hogy te valószínűleg meghívást kapsz a kolozsvári egyetemre. Az bizony jó lenne, hogy te ifjakat tanítsál. Általában sok pletyka jó töletek, igazáról nem tudok meggyőződni semminek. (...) A fölvidékiek is új lapokat csinálnak, főleg napilapokat. Az ottani irodalmi személyi változások (Grendel, Dobos főnök lett, az előbbi az Irodalmi Szemlénél, az utóbbi a Madách Kiadónál), jó jel. Nincs változás a délvidékieknél, ott egyelőre a szerb törekvések állják útját minden jobb változásnak. Sziveri halála nagy veszteség, a Tolnai utáni nemzedék legjobb alakja volt és elvesztése ezt a nemzedéket költő nélkül

hagyta. (...) Ha idő és kedv van rá, írj néhány sort magatokról. Telefonon nehéz elérni benneteket, egyszer sikerült, de csak a fiatokat találtam otthon. Szeretettel üdvözöl híved: Ilia Mihály”

Soha nem voltam szegedi diák, mégis voltak szegedi tanárain, először Ilia Mihály, majd valamivel később az idén szintén kilencvenéves, szintén nagy levelező Fried István is. Ma is boldog vagyok, ha levelet kapok tőlük. Bár lenne még sok ilyen levélíró professzorunk! És hátha lesz kinek ezután is, hátha nem kell úgy címezni egy-egy levelet sem Erdélybe, sem Felvidékre, sem Délvidékre, hogy „Édes néném”.

ZÁVADA PÁL

Philemon

ILIA MIHÁLY 90. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Tíz évvel ezelőtt kezdtem gondolkodni azon, mit írhatnék annak a fotóalbumnak az előszavába, amelybe London Katalin gyűjtötte hazánk legnevezebb művészeinek és tudósainak portréit – azokét, akik életüknek a nyolcadik, a kilencedik, de akár a tizedik évtizedét taposták már. Az volt a könyv címe, hogy *Idő*, meg is jelent 2015-ben – és azóta bizony fájdalmas volt látni, hogy azok közül, akiket ifjúkoromtól fogva tiszteltem és szívemnek a legkedvesebbek, ki mindenki távozott az utóbbi évtizedben. A kötet szereplői közül itt most csak Ferge Zsuzsa, Heller Ágnes, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor vagy Konrád György nevét említeném.

Annak az előszóírásnak a heteiben láttam először, és nézegettem hosszan – mert London Katalin mindenkiről több képet is elküldött nekem – az akkor 80 éves Ilia Mihályról Szegeden készített felvételeket. (Azóta bárki megtekintheti ezeket a neten, ha kettejük nevére rákeres.) Az ember ilyenkor nemcsak az elegánsan öltözött férfialakot veszi alaposan szemügyre, és nem csupán az ismerős arcvonásokat fedezi föl. Hanem újra látom az ikonikus helyszíneket, gimnazista korom tereit, a múzeum előtti, a szökőkút körülötte padokat, a Tisza-parti sétányt – amelyen ki lehet gyalogolni Ilia Miska bácsi szülőfalujába, Tápéra –, a végtelen lépcsősort és a mellvédet, amelyet az 1970-es árvíz után egyik osztálytársnőm mérnök édesapja tervezett. Egy további portrésorozat háttérben pedig ott az Ady téri parkban a bölcsészkar épület, amelyben Ilia tanár úr élete java részét eltöltötte, és tanítványai – későbbi levelezőpartnerei – egész seregét kinevelte. Mennyit képzelődtem én erről a tanintézményről, amikor gimnazistaként Radnóti itteni éveiről meg a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról írtam dolgozatot a diáknapokra – de végül mégis Pécsen tanultam tovább.

Az ötven híres ember portrét fölvonultató kötet előszavában arról elmélkedtem, hogy amikor a mai értelemben vett fénykép még nem is létezett, akadtak írók, akik már-már festői megjelenítő erővel teremtettek képet egy-egy eleven emberi arcra. Ahogy nekem kéne most Ilia Mihályról 90. születésnapja alkalmából. Noha a régi írókat nem kötötte a valóságos személy vonásaihoz való hűség, hiszen fiktív portrét rajzoltak meg, még ha a megszólalásig elevennek tetszett is. De hová lett mára az a valahai írásmódor, csakúgy, mint az a korabeli arcképfestői műfaj, módszer és stílus?

Hogy e vonzó portrékönyv-vállalkozáshoz miért csatlakoztam mégis?, tettem föl a kérdést – azért, mert elbűvölt a fotóművész látásmódja és képei nek hatóereje, másrészt merőben szubjektív okból, és az a névsorban magában rejlik. Majd a szellemi pótanyámnak számító Ferge Zsuzsán kívül megemlítettem azokat, akikről úgy volt alkalmam tanulni, műveiket elemezni, hogy emellett a velük való közelebbi-távolabbi kapcsolódások, személyes találkozások benyomásait is őrzöm. És nemcsak az irodalomhoz kötődő hivatásom révén volt ilyen szerencsém, kezdtem el sorolni, mint Gergely Ágnes, Ilia Mihály, Juhász Ferenc vagy Kányádi Sándor esetében, hanem azok is fontosak maradtak számomra, akiket a korábbi, a társadalomtudományi ismeretségeknek köszönhetek, mint Losonczi Ágnes, Huszár Tibor, Heller Ágnes vagy Komoróczy Géza. De boldog vagyok, hogy többször is milyen jókat beszélgettem Keleti Évával vagy Konrád Györggyel és barátjával-földijével, Makk Károllyal. Kitüntetésnek tekintem továbbá, hogy halála előtt pár évvel Schweitzer József főrabbi úrral hívei szűkebb körében tölthettünk el egy estét.

Be kell vallanom, már 2015 elején, a fenti bekezdés megírásakor is elkövettem némi hengegő odatolakodást – elsősorban Ilia Miska bácsival szemben, akivel személyesen talán ha két ízben találkoztunk, futólag, és még e-mail is csak párszor váltottunk. Holott én úgy vágytam a valahai tanítványának lenni! Bárcsak e minőségben is köztetek lehetnék!, néztem rá jó barátaimra, Darvasi Lacira, Csuha Pistára vagy Szilasi Lacira, ha a tanár úrról, az örökös Tiszatáj-főszerkesztőnek számító Miska bácsiról szó esett.

Úgyhogy azt írtam róla az előszóba, hogy ő a magyar irodalom legnagyobb szívú és legkitűnőbb memóriájú mindent-olvasója, levelezője, összekapcsolója-szerkesztője-szervezője és pótapja – kiemelve, hogy e sorok írója is hálával tartozik neki. És eszembe jutott még Juhász Ferencel való könyvheti közös vendégeskedésünk Debrecenben meg a Hortobágyon, ahol őt is emlegettük. Csakúgy, mint Kányádi mesterrel, aki előadóestjein személyesen képviselte nemcsak a maga életművét, hanem az egyetemes magyar költészetet is: végigszavalva remekműveit, verssorokból emelt neki katedrális.

Idéztem viszont a szarkasztikus Vajda Mihályt is, hogy ő bizony olyan jeles figurákkal ért egyet, akik „az időskori frisseségről, a szellem derűjéről szóló elképzeléseket, hogy is mondjam, igen becses baromságnak tekintették”. Na hiszen. És ha ez nem volna elég, fölemlégeti még azt is, hogy „a vénség az értelem szárnalmas vergődése a kimerültség és a tevékenység között”, amikor az ember megismeri a „visszavonhatatlanul” szó valódi jelentését. Az illúziótlanul szkeptikus Vajda Mihály – nemrég tőle is búcsút kellett vennünk – végül arra a konklúzióra jut, hogy „talán a mérhetetlen alkotókedv, a mérhetetlen életszeretet teszi a legnehezebbé az öregséget”.

Úgy látszik tehát, gondoltam ekkor, hogy igencsak megoszlanak a vélemények. És nyilván érdekes próba lett volna, ha levélben kérdezem meg

Miska bácsitól, hogy ő mit szól ehhez. Tíz év múltán pedig ahhoz, hogy születésnapi köszöntőm – amely emlegethetné az életpálya tündöklő ifjúságának évtizedeit is – ugyan miért szövegel egyfolytában csak az öregségről.

De hát nem voltunk ennyire közvetlen viszonyban, hogy kérdezősködjek, gondoltam, holott ez minden bizsonnyal ostoba kifogás. Hiszen milyen régóta szokott ő váratlanul felköszönteni jeles napjaimon engem is. És addigra Réz Pál beiktatott engem már a Déry Tibor-díj kurátorai közé, majd rám testálta az elnökséget is – és itt Miska bácsival sokáig közösen kurátorkodtunk. Igaz, hogy ő talán csak egyszer-kétszer vonatozott ezért személyesen Pestre, vagyis jobbra praktikus e-mailekben intéztük a megbeszélningalókat.

Es az ő legszerényebbre hangolt, halk szavaiból is kitúnt, hogy a rövidre szabott tényleges Tiszatáj-főszerkesztőség dacára is övé az igazi tekintély és a fölkészültség – de a lelkiismeret meg a felelősség is. És ő az például, aki valóban egynek tekinti a határokon is átnyúló magyar irodalmat, de nem csupán így vélekedik, hanem így is gyakorolja annak ügyes-bajos mindennapjait. És miközben ezerfelé levelez határon túlra szakadt vagy emigrált magyarokkal, semmiféle elvtelen elfogultságból nem hajlik el sem a népi, sem az urbánus felé, keletre sem, nyugatra sem, semelyik égtáj, sehányadik súp felé.

Egy ízben pedig – rettentő régen – Darvasi Laci magával vitt a legendás főszerkesztő Ady téri tanszéki szobájába, amelyet nyugdíjas létére is rendszeresen fölkeresett, és ott látogatókat fogadott. De akkor ez sajnos csak röpke látogatás volt – nagyon szerettem volna maradni még –, feltételezem, hogy Laci rohant inkább, nem pedig Miska bácsi.

De azt még kevésbé lett volna merszem bevallani neki, amit most mégis megteszek. Hogy amikor először hallottam az *Idő* című kötet tervéről, amely arról is szólna, hogy megvannak az öregedésnek és az öregségnek is a maga szépségei (egyét mondjál!, szól a frivol replika), bennem pedig rögtön a Philemon és Baucis szerelmének legendája idéződött fel – akkor én konkrétan Ilia Mihályra meg a feleségére gondoltam. Noha soha nem is láttam őket együtt – csak hallottam róluk. De szemérmesen hallgattam erről, hiszen nem vagyunk olyan viszonyban.

Öhelyettük Déry Tibor '56-ban játszóó Philemon és Baucis-elbeszéléséről írtam, meg a belőle forgatott Makk Károly-filmről, Bulla Elmáról és Páger Antalról. Utána pedig García Márquez *Szerelem kolera idején* című regényéről, amely az életfogytig tartó szerelem reményét is fölcillantotta. Aztán Mésszöly Miklós *Film* című remekművére gondoltam, amelynek keretét az képezi, hogy miként jut föl az Öregasszony és az Öregember a Moszkva tértől a Csaba utca végéig – a regényből Darvas Iván és Temessy Hédi főszereplésével készült film. És nem lehet persze nem gondolni közben magára Mésszölyre és feleségére, Polcz Alaine-re, akik a Csaba utcát keresztező Városmajor utcában laktak. Erről eszembe jutott, hogy *Szerelem* címmel nemcsak Makk Károly forgatott filmet ugyancsak Déry Tibor regényéből 1971-ben

(a haldokló anya szerepében Darvas Livilivel), hanem Michael Haneke 2012-es filmjének is *Szerelem* a címe – ebben az idős párt Jean-Louis Trintignant és Emmanuelle Riva játssza. Itt tartottam, amikor eszembe ötlött, hogy ennek a fotóalbumnak *Idő* lesz a címe, szerelemről pedig szó sem esett – és mégis így asszociál az ember.

Ilyesmikről fecsegtem, csak azt nem árultam el, hogy Miska bácsit képzeltem el Philemonnak és Júlia nénit Baucisnak. De hát nem voltunk olyan viszonyban, hogy elképzeljem – pláne, hogy megkérdezzem –, az ő páros életüknek vajon miféle döntő jelentőségű eseményei forrasztották őket egybe – életre szóló hűségbe. E tárgyban is egyedül Darvasi Lacira tudnék hagyatkozni – de neki is inkább a képzeletére, mint a valóságos értesüléseire vagy az emlékezetére. Ő az, aki megszámlálhatatlan évek óta nemcsak levelezésben áll Miska bácsival – és ebbe még manapság is belefér nekik a borítékos, kézzel írt levél meg a képeslap –, hanem még telefonálnak, ritkábban találkoznak is. A napokban megállapodtak, hogy Laci elviszi neki a *Neandervölgyiek* három kötetét, mert Miska bácsi roppant kíváncsian várja, hogy elolvashassa.

Ahogy ezeket a sorokat írom, találomra rákeresek és rákattintok egy *Philemon és Baucis* című animációs remekműre, Láng Orsolya háromperces rajzfilmjére – a hangja zene és zörej, nem beszéd. Barokk csembaló-muzsika szól, két fa között egy házikó, benn az idős házaspár vacsorához készül, a kattogó faliórán hét óra felé jár az idő. Az ösztövért Philemon a görög vázaábrázolások szakállát viseli, Baucis fitos orrú, kontyos – várják, hogy leülhessenek a terített asztalhoz: két tányér, levesestál, két kanál, merőkanál. A férfi székestül tolja be asszonyát az asztalhoz, leülnek, és nekilátnak: Hogy etessék egymást – egymás szájába kanalaznak, egyszerre.

A film nem foglalkozik a legenda szerinti isteni látogatókkal, a nekik szánt traktával és a cserébe járó isteni jutalommal – nem kell kiérdemelniük a végső megdicsőülést. Nyolc óra felé már egymás fogát mossák a fürdőszobában, majd erősen foghíjas mosolyukkal közösen nevetnek bele a tükörbe.

1 perc 14 másodpercnél betotyognak a hálószobába – ágyuk fölött az esküvői képük –, lefekszenek. De Philemon fölriad arra, hogy Baucisról lecsúszott a közös takaró, leszáll, ráteríti a feleségére. Visszafekszik, nézi az alvó (vagy csak alvást tettető?) asszonyt. Aztán Baucis szeme pattan föl (közben bagoly huhog), fölkel, ráhúzza férjére a takarót. Majd előlről újra: a férj a betakargató, aztán megint a feleség. Megint Philemon, de föltámad újra a zene is, hogy az első kakasszóra Baucis riadjon föl elsőnek, de a másodikra már a férje is. Fölülnek mindketten az ágyban, és a két fa – a tölgy és a hárs – közül, zeneszóban, hangos csiripeléssel felröppen a házra egy madár.

Isten éltesen, drága Miska bácsi! Isten éltesen mindkettőtöket!

BENCE ERIKA

Sós és keserű

MILBACHER RÓBERT: KESERŰ VÍZ

Szlánavoda, vagyis „sós víz” volt annak a felszámolt és elfelejtett, a 19. század hatvanas éveiben telepített szlavóniai – egy rövid időszakban faluvá terebélyesedett – telepnek a neve, amely Milbacher Róbert *Keserű víz* című regényének fő cselekményterét képezi. A két vonalon induló elbeszélésről már az első fejezetekben sejtjük, hogy hamarosan „összeérnek” szálai; a családtörténeti narratíva, amelyet a nagymama halála hív elő, s annak gyermekkoráig vezet vissza, a történelmi regény fejezeteivel forr majd össze. A mai értelemben vett történeti elbeszélés (referenciáit egyházi iratok, így Veres Benő komlódsdi, majd nagykorpádi református lelkész emlékiratai képezik) természetesen érvényesíti több rokon műfaj sajátosságait, ezáltal a család- és falutörténet mellett a *Keserű víz* a háborús, a bűnügyi regény, a trauma és a migráció jelenségét tematizáló irodalom kontextusában (is) értelmezhető.

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
464 oldal, 5999 Ft

A műfaji és a prózapoétikai kérdésekre a regényíró elbeszélő is folyamatosan, szinte ritmikus rendszerességgel reflektál: beavat a megírás és a személyestől való (lévén arról szó, hogy a saját nagymama történetét beszéli el) elvonatkoztatás nehézségeibe, értelmezi a referenciális és a fiktív elemek arányát a narratívában. Talán nem egészen véletlen, hogy az olvasónak épp azok az eljárások jutnak eszébe róla – például arról, hogy hiteles dokumentumok és emlékek hiányában hogyan talált ki releváns történetelemeket az elbeszélés továbbviteléhez –, amelyekről Jókai Mór tett említést anno *Fráter György* című regénye megírása kapcsán. A magyar történelem e fontos személyiségéről, Martinuzzi Utyeszenich Györgyről az 1890-es évek elején ugyanis csak

egyetlen – inkább irodalmi, mintsem tudományos – életrajz létezett: Horváth Mihály 1872-ben megjelent munkája. Erről a (Jókai-féle) módszerről értekezik az elbeszélő, amikor a birtokában levő, a szlavóniai településhez köthető három, adatokkal nem dokumentált családi fényképen látottakhoz talál ki maga is történeteket. Az idézett opusnak azonban mégsem az említett darabja bukkan fel intertextként a narratívában, hanem – az elbeszélés „románcos” elemeire reflektáltan – a *Szegény gazdagok*. Fatia Negra/Hátszegi báró persze sokkal nagyobb formátumú szélhámos, mint a Milbacher-regény Géczi Józsefje, azaz a szlávavodai (ál-)Mózes, miképp a szlavóniai dombok/hegyek (a Papuk-hegység) ősfás erdei sem vetekedhetnek nagyságukban és lenyűgöző erejükben a Kárpátok irdatlan rengetegeivel, de az adott keretek és körülmények között egy, a Jókai-regénynél sokkal realiztikusabb és kisszerűbb világban mégiscsak fatalisztikus sorsképletet állítanak jelentés szolgálatába: a románcok és balladák archetipikus világképét vetítik elénk. Legjellemzőbb példája ennek a vándorlásai során bogumil közösségekkel kapcsolatba kerülő, és a tanaikat hirdető Takács gyerek és Anica, az említett vallási csoportból származó titokzatos, néma lány tragédiája, amelyre Szlávavoda későbbi lakóit, az alapítók leszármazottjait csak egy megművelhetetlen fekete folt emlékezteti a faluszélen.

Szlávavoda a mai Horvátország (a Monarchia, majd a sok nevet váltó, de általában Jugoszlávia néven ismert állam) területén, Daruvár, Szlatina és Pozsega városok által behatárolt területen, a 19. század hatvanas éveitől a második világháború végéig fennálló, még a Mária Terézia idején ide telepített svábok, valamint a 19. század utolsó harmadában földszerzés reményében ideérkező református magyarok (többségük az 1848-as események során felszabadított jobbágyok leszármazottjai) lakta település volt. A regény címét adó „keserű víz” referenciális jelentése a telep mellett húzódó patak sós, ivóvíznek alkalmatlan, érkezésük idején (feltehetően fertőzöttsége miatt) borzalmas hasmenésjárványt okozó vizét jelöli, míg az elvont gondolkodás szintjén sorsszerű mozzanatokra utal, például a „keserű pohár” (boldogtalanság, bánat) kiívásának metaforáját hozza be a történetbe. Erősen naturalisztikus látvány formálódik belőle az elbeszélő tudatában, ahogy elképzeli, amint a frissen ásott sírban felgyülemlett talajvíz lassan beáramlik a nagyanya koporsójába, a hullamerevség elmúltával kinyíló szájba.

A *Keserű víz* ugyanis az elbeszélést átható románcos, balladisztikus, illetve mesei elemek és hatások ellenére is kegyetlen világról, a térség történelmi és kulturális katasztrófáiról ad képet. Az egymásba fonódó két elbeszélői szál ennek eltérő szempontú láttatásait jelenti: a település története a közösségi tragédiák, míg a nagyanya élete a belőlük is következő, általuk meghatározott belső, intim szféra traumáit hordozza magában. Az előző az európai nagytörténelemnek az 1848-as szabadságharc leverésétől a második világhá-

ború utáni szocialista rendszer létrejöttéig terjedő száz évét mutatja be (a bukkott forradalmak, a két világháború, a holokauszt és kommunista diktatúra kataklizmáit), az utóbbi ezeknek a térségi kisember sorsában megjelenő lecsapódásait: elárultatásokkal, átverésekkel, közösségi igazságtalanságokkal, súlyos szociális, etnikai és vallási feszültségekkel, üldöztetéssel, többszöri meneküléssel, a saját haza és ház (hajlék, otthon), azaz a folyamatos jövő kialakításának lehetetlenségével. Mindennek következtében a szereplők életéből hiányzik az állandóság, s noha az alapítók a földszerzés és az otthonépítés vágyától hajtva migrálnak szülőföldjükről, főleg Somogy és Tolna vármegyék területéről Barcsra át Szlavóniába, de a két időpont (az érkezés és a visszatérés) között eltelt időszakban sincs nyugalomuk, folyamatosan mennek, tartanak valahova. Van, akit, mint a Takács gyereket, a kalandvágy hajtja (el szeretne jutni a tengerig), másokat, mint Árva-Tóthot, a becsületért ért csorba kijavítása, a Géczi által terjesztett vádak (hogy távozása előtt ő gyűjtötte fel a falu zsinagógáját) tisztázásának szándéka vezeti vissza szülőföldjére, a Tolna megyei Nagy-Bojunba, míg a kitelepülők vezérének, a lázadóból és a szabadságharc honvédjéből besúgóvá, titkosszolgálati ügynökké lett szélhámos Géczit az önérték és a haszonszerzés.

A Nyugat-Szlavóniába kirajzó telepések hamar szembesülnek azzal, hogy Szlavónia nem az Ígéret Földje: sem művelhető földterület, sem dús legelők, sőt, még iható víz sem áll rendelkezésükre, csak az, amit elvesznek/visszahódítanak a természettől. Később kiderül, hogy még a nehéz munkával, erdőirtással művelhetővé tett terület sem került a nevére, közönséges csalás áldozataivá váltak. Hogy Géczi bukására és lelepleződésére miért kell mégis egészen Árva-Tóth lázadásáig, vagyis hosszú éveket várni, miközben már a kezdet kezdetén nyilvánvaló, hogy a dolgok háttérben tisztázatlan üzelmek folynak – a szélesebb társadalmi értelemben vett propaganda, a kisközösségen belül pedig a lélektani nyomásgyakorlás és manipuláció hatásával magyarázható. Szlánavoda mikrovilága kicsiben tükrözi mindazt, ami az aktuális korszak történelmi színpadán játszódik le, beleértve a bigott és képmutató vallásosságot, a szociális, etnikai és felekezeti ellentéteket, feszültségeket, az autokrata és militáns vezetést.

A település fennállásának egy évszázada alatt természetszerűleg képződik meg a kisvilág mitológiája: lakosai babonás világértésének és mondavilágának forrása. Ezek körébe tartozik a csodálatos vízfakasztás története, ami ugyanakkor a visszájára is fordul, mert Géczi és embereinek tekintélyuralmát, a közösség lakosai feletti korlátlan hatalmát alapozza meg. Az olvasónak van is olyan érzése, hogy a vezér által kivitelezett, de sikertelennek tűnő kútásás, majd a váratlan fordulat, amikor mégiscsak feltör a tiszta, iható víz a föld mélyéről, jól kivitelezett mutatóvány is egyben, nem csak az isteni kegyelem jele. A babonás képzelet világához tartozik Sárdi Pista méheinek története, a

bogumil tanokat terjesztő, azokat a saját képzeletével kiegészítő Takács gyerek meséi és a titokzatos kedveséhez, a boszorkánynak és magzatgyilkosnak képzelt Anicához kapcsolt hiedelmek. Az általuk gerjesztett félelem és ellenszenv eszkalálódása, amikor a falu felbőszült asszonyai – elásott csecsemőtemek után kutatva – feldúlják a Takács gyerek kertjét, majd amikor az nem hoz eredményt, haragjukat a pár otthonának szétverésével vezetik le, arányosan függ össze a szociális környezetben tapasztalható nyomorúság- és kilátástalanságérzet fokozódásával.

Sajátos lelki út jellemzi a családtörténeti elbeszélés főhősének, az elbeszélő nagymamájának sorsát. A realitások szintjén csak a település és a Szlatina közötti több kilométeres utat teszi meg gyalog, hogy a városi templomban katalizálhasson, ez a feltétele ugyanis annak, hogy egy sváb fiatalember felesége lehessen – lelki értelemben azonban családjá református múltjával és hagyományaival is le kell számolnia, miként a házasságkötésről és a boldog életről szőtt gyermekkori illúzióival is. Leendő férjéről ugyanis már a jegyeség során kiderül, hogy hűtlen természetű, illetve hogy mindig is mást szeretett.

Az egykori telepések leszármazottjai végül ugyanazon az úton indulnak el visszafelé, amelyen őseik a vélt ígéretföldre érkeztek. A menekülők között már csak egyetlen olyan személy van, aki mindkét irányban megtette az utat: az elbeszélő dédapja, Szalai József, aki kétéves gyermekként érkezett anno szüleivel Szlavóniába. A sors tragikus fintora, hogy nem a szlávavodai élhetetlen körülmények között, hanem visszahódított szülőföldjén fagy halálra.

BAKONYI ISTVÁN

A titkok napvilágra kerülése

UGHY SZABINA: AZ ÁTLÁTSZÓ NŐ

Verseskötetei és regénye után ezúttal novelláskötettel jelentkezett Ughy Szabina. A cím természetesen árulkodik: a művek egy-egy női sorsot állítanak a középpontba. Különböző élethelyzetekben, különböző történetekkel. A műfaj hagyományosnak nevezhető szabályainak megfelelően, élvezhető nyelven és stílusban, helyenként lélektani mélységekkel. Szerzőnk irodalmi terapeuta, és – ha modelljei nem is azonosak munkájának alanyaival, hiszen saját bevallása szerint ez nem lenne etikus – ez a hivatás bizonyára nyomokat hagy műveiben. (Tagja a Magyar Irodalomterápiás Társaságnak is.) Az irodalomterápia lényegéhez tartozik egyébként, hogy a személyiség fejlődését szolgálja bizonyos szövegek élményszintű felhasználásával. Másrészt az irodalmi alkotások gyógyító hatásával már régóta foglalkoznak a szakemberek, és egy-egy könyv ma is elérhet ilyen eredményeket.

Prae Kiadó
Budapest, 2023
300 oldal, 3990 Ft

Jószorival talán *Az átlátszó nő* ilyen. Ugyanakkor igazat adhatunk a hátlapon levő ajánlás szerzőjének. Hiszen: „...Ughy Szabina érzékeny, a lélek rezdüléseit anatómiai pontossággal feltáró írásait a jól adagolt ironia és finom humor oldja.” Persze nem ez a két minőség a legjellemzőbb ebben az esetben, és például azért, mert valóban keserű sorsokról és élethelyzetekről olvashatunk többnyire. Mai valóságunkról, az emberi kapcsolatok válságáról hasonlóképpen. Így lesznek ezek a novellák hű tükrei a valóságnak. Van tehát mit oldani...

Ughy Szabina alakjai a hétköznapokban élnek. Élethelyzeteik tipikusak, és vannak, akik fontos fordulópont előtt állnak. Jellemzi őket az

önismeretre törekvés és a boldogságkeresés. A válságok közepette szenvednek, és ez a szenvedés elkerülhetetlen. A címadó novella adja meg a kötet hangütését, nem véletlenül: ez az egyik leghatásosabb és leghitelesebb írás egy 47 éves nőről, aki a fenti dolgok egyik megtestesítője. Benne van a tetzeszeni akarás, a bizonytalanság, a hiúság, házasságának válsága. Pontosan és tényyszerűen jellemzi őt az író. Így beszélteti: „...Nő helyett feleség, anya és háziasszony lettem. Fogytam és száradtam, mintha párolognék, párolognának belőlem a színek...” S a kiragadott életpillanatban mintha fontossá válna személye egy turista előtt, aki fényképet szeretne róla készíteni. Szemez is a szingapúri fotóssal utazás közben a villamoson. Munkál benne a vágy, hogy „lásson valaki engem”. A szertefoszlott álmok világát rajzolja meg ebben a történetben Ughy Szabina.

Másutt is jó érzékkel és empátiával tárja föl hőseinek sorsát, tömören és találóan. Elég neki néhány villanás ahhoz, hogy mély lélektani rajzot adjon elénk. Sallangok nélkül, míves kisprózában. Elbeszéléstechnikáját egyaránt jellemzi a klasszicitás és a modernség. A hétköznapi magyar valóság hű tükrivel. Persze a közéletiség beemelése nélkül. Puritán, letisztult hangon. A novella műfajának sajátosságai szerint. Egy életpillanat kiragadásával és fölnagyításával. Hol egy ún. párkapcsolat, hol egy anya-lánya viszony bemutatásával vagy egyéb tünetekkel. A *Csucsó* elején egy naturalisztikus pillanat: az anya bepisil egy áruháiban. Aztán kibontakozik a cselekmény, és látható lesz a feszültség a két nemzedék között. A kibeszéletlen múlt tragikus következményeivel is számolni kell – sugallja a mű. A titkok napvilágra kerülése újabb feszültségek forrása. „...És mi még mindig nem tudunk egymással beszélni, ehelyett komótosan kavargatom a levest, és nem nézek egyikük szemébe sem...” Íme, egy fontos mondat ezzel kapcsolatban. Itt is, másutt is nagyon életszerűek a dialógusok és a leírások. Többek között a vétkek egymás utánisága okán.

És a monológok is rendkívül drámaiak és hitelesek. Ezt példázza *A vágás helye* is, ahol egy leányanya nehéz sorsa áll előttünk. S ha az előbb azt írtam, hogy nincs közéletiség a kötetben, azért itt egy hajszálnyi erővel azért beszűremkedik: a gyerek apja a rendszerváltozás idején jön haza az emigrációból, bár nem ez a legfontosabb mozzanat a történetben. A kiszolgáltatott, sokat szenvedő nő története ez, tárgyyszerű, visszafogott stílusban elbeszélve. A befejezés kissé biztató, hiszen az anyaotthon után apja várja lányát szeretettel.

Az értelmiségi lét buktatóit is érinti néhány pillanat, azt is jelezvén, hogy az emberi válság nem függ feltétlenül a társadalmi rangtól. Az emberi gyarlóság bárhol föllelhető. Ugyanakkor vélhetően az író szándékaival is összefügg, hogy a krízisállapot megragadása vagy átélése után a változás lehetősége is ott van az ember előtt. A fájdalmat, a szenvedést nem úszhatjuk meg,

de még egy rossz kapcsolat is hozhat lelki gyógyulást. Ám érinti írónk a szülőknek kiszolgáltatott lány nehézségeit is, vagy éppen a „hurrá, nyaralunk!”-féle kissé hazug állapotát, és ilyen helyeken él az ironia eszközeivel is.

Az *Anyák napja* pedig egy idősotthonban játszódik. Természetes az is, hogy ez a milió alkalmat ad a rideggé váló emberi kapcsolatok érintésére, vagy éppen a „szeretlek” nehéz kimondására. Az *Éjszakai műszak* színhelye, egy kórház ápolási osztálya hasonlóképpen alkalmas arra, hogy az előbbiekkel rokon problematika megjelenjen. Egy fontos, sok mindenről árulkodó mondat innen: „...Mindig voltak kedvencei, akiknek reggelente megörült, ha életben találta őket...” Ezt Ágnes mondja öt esztendő munkával a háta mögött. Szolgáló lélek ő, akivel Anna néni titkot oszt meg. Itt kissé terjengős a mese, az élet sűrítője jelenik meg az éjszakai műszak ideje alatt. Nyomasztó világ, az elesett emberek nyomorúsága tárul elénk. Az elmúlás kegyetlensége, a fájdalmak és a gyász, a szellemi hagyaték is megjelenik Ughy Szabina tollán. Nem feledvén a folytonosság fontosságát sem: „...Hajlamos vagyok mindenben anyám üzeneteit látni...”

A helyszínek és a körülmények változatosak, az élet különböző szegmenseit idézik meg. A *Baby shark* pl. Dubaiba vezeti el az olvasót. Egy zenetanárnőhöz, aki a szupergazdag helyen oktat. A munka tulajdonképpen értelmetlen, és közben föl villannak a gyerekkori élmények. A helyét kereső nő keserűségével. „...Hát most Dubajban élek. Mert miután apám kezdett végképp belerokkanni az Alzheimerbe, nem bírtam végignézni, hogy anyám bosszút áll rajta az elmúlt negyven én kegyetlenségéért...” Ez az alaphelyzet, a menekülés oka – a nő szerint. No, és a depresszió, a belső lelki bajok, a társatlanság. A bajok feloldásának hiánya. Jelzi azt is ez a történet, hogy nem feltétlenül az anyagi helyzet a legmeghatározóbb.

Más szempontból megrázó a *Pillangó* története. Egy rákbeteg kislány sorsa, tele lírai elemekkel. A kulcsszó a kegyelem. Ami valószínűleg fontosabb az igazságnál, az irgalommal rokon. Nyomasztó, és mégis fölemelő a világa, valódi szépírói remekelés a megvalósulás. A *kézirat* pedig vélhetően a legközelebbi téma az írói ént illetően, hiszen egy szerkesztőről szól, és Ughy Szabina is szerkesztő. Mozaikszerűen fölépülő novella egy munkájába belefáradt emberrel a középpontban. Kibontakozik benne még egy női sors a maga árnyával, vagy éppen az írni akarással, a kegyetlenséggel. Novella a novellában – mondhatjuk.

S valóban: az egész, jól megszerkesztett kötet a láthatóvá válás vágyáról, és nem utolsó sorban a változtatás szükségességéről szól. Akkor is, ha ez utóbbi nem mindig valósulhat meg. Mindezek megmutatásával lesz *Az átlátó nő* hiteles és kiváló novelláskötet.

HÖRCHER ESZTER

Polifónia

WEBER KRISTÓF: KERINGŐ

Weber Kristóf alapvetően kettős tengelyre építi fel regényét, több más szálon is kibontakozó szövegösszefüggésben. Az eseményeket meghatározó, mindent átjáró zene, a zenei vonal szinte éteri jellege és a zeneművészet világa kultúrtörténeti háttérrel ad a történetnek. Ezzel párhuzamosan van jelen a bűnügyi vonal racionális jellege, bűncselekmények típusai, mint a politikai menekülteket is segítő embercsempészet („Poldi [...] Tudta, hogy kell nyom nélkül eltüntetni egy holttestet, ha valaki útközben belehalt a nélkülözésbe. Tudta, honnan várható migráció, s honnan emigráció. Napi szinten tájékozódott olasz, török, horvát, német és magyar nyelveken. [...] A fél falu benne volt. Emil döbbenetesen nézett maga elé. A fél falu embert, a másik fele megalkoholt csempészett. Megpróbálta elképzelni, indokolhatta-e Poldi tettét a háborús helyzet, de oda lyukadt ki, hogy az embercsempészt csak a kapzsiság magyarázhatta. Ami a mai napig a legfőbb tulajdonsága.” 69–70), ukrán–német csoport által szervezett prostitúció vagy a tiltott adatszerzés. Weber a kapcsolt elemekhez zene-történeti háttérrel is ábrázol.

Weber pécsi származású képzett zeneszerző, muzikográfus, a főszereplő Emil Walz (Valcz Emil) alakjában részben a saját alteregóját formálja meg, illetve említi meg a helyi hírességek között felbukkanó komponistát is, aki Weber Kristófra hasonlít: „Pécsnek, mint minden városnak, megvoltak a maga legendái és karakterei. A magas zeneszerző egyike volt ezeknek” (249). A különböző elemek arányosan, kiegyensúlyozottan vannak jelen a szövegszerkezetben, egymást kiegészítve, ugyanakkor egymást elkerülve,

Prae Kiadó – Palimpszeszt
Budapest, 2023
304 oldal, 4190 Ft

egy egészen különálló szférában haladnak. A szereplők lépései, cselekményei egyszerre megtervezett és improvizált lépések. A regény műfaja Weber könyvbemutató elhangzott elmondása szerint „memoárregény” vagy „pikareszk” [Weber Kristóf *Keringő* című regényének bemutatója a pécsi Civil Közösségek Házában, 2023. december 17-én volt Mohácsi Balázs moderálásával, amely az alábbi Youtube linken is megtekinthető: <https://youtu.be/8E93pAHGO3U>], amely földrajzi és pszichikai távlatokat, útvonalakat egyszerre nyit meg a regényben („A térdében érzett fájdalom nem szűkítette be a tudatát, inkább tágította. Arra gondolt, hogy ez egy igazi világnyelv. Nem, a zene nem az. A zene túl sokféle ahhoz, hogy egységes világnyelv tudjon lenni. Ám a fájdalom és a szenvedés a világ minden részén egyforma intenzitással van jelen, még az árnyalataiban is.” 252–253).

Ez a fájdalom és szenvedéstudat határozza meg a regény indulását is, Emil Walz halálközeli érzéseinek és depressziójának közlésével. Az időnként előtörő öngyilkossági szándék és saját halálának folyamatos előkészítése meg-megjelenik a regényben, melyhez az élet értelmének (11, 31) megfogalmazása adódik. Walznak (akinek neve a regény címére utaló walzerre, azaz keringőre is utal) „hajnali három óra tizenkilenc perckor kéne távoznia a világból.” (11). A keringő maga is a világban való létezésnek, keringésnek, de nem céltalan kóborlásnak a szinonimájaként jelenik meg, a helyváltoztatás, utazás örömeit és viszontagságait is magába foglalja, viszont utal az embercsempészet negatív értelmű és tartalmú helyváltoztatására, az emberi testek keringésére, keringetésére, adás-vételére.

Weber regényének kiemel társjelensége a hangzás. A világ hangzása két-féleképpen építi a szöveg auditív pilléreit. A komponált klasszikus zenétől az emberi beszédig a zene filozófiai jelentéstartalmakkal is felruházott jelenésében van jelen. A hangzó környezet, zajok, neszek vagy a tárgyak hangjai mind a hangzó világ építését-épülését adják össze, a környezet (világ)terét és idejét is meghatározzák. A hang terjedése, képződése ebben a fizikai törvényszerűségek által mozgatott világban nyilvánulhat meg. A hangzó környezethez szervesen tartozik hozzá a szövegben a zeneszerzők említése, mint Erik Satie vagy John Cage, akik a szereplők mellett kísérőpontokként vannak jelen, és általuk adódik a zenetörténetnek is egy különleges szerkezete, amely a szövegbe épül. Néhány főszereplő pedig valós történelmi személy után formált karakter, többek között Joseph Leopold Eybler (1765–1846) osztrák komponista, a schwechati zenészcsalád sarja, Franz von Walsegg (1763–1827) német arisztokrata, aki W. A. Mozart *Requiem* című gyászmiséjének megírására kérte fel a zeneszerzőt, Friedrich Eunicke (1764–1844) osztrák operaénekes vagy Beamter Jenő (1912–1984) magyar dzsesszzenész, zeneszerző és zeneoktató. Továbbá Wolfgang Steinecke (1910–1961), német muzikológus, zenekritikus, kultúrpolitikus, aki a Darmstädter Ferienkurse megalapításával

Németországot a nemzetközi kortárs zene élvonalába emelte. Paul Hindemith (1895–1963, német-amerikai zeneteoretikus, zeneszerző, hegedűművész és karmester, aki a képzőművészeti Neue Sachlichkeit mentén, ugyanezzel a névvel alapította meg a zene Újtárgyiasságát az 1920-as években), Pierre Boulez (1925–2016) francia zeneszerző, komponista, karmester, különböző zenei intézetek megalapítója, a kortárs klasszikus zene egyik kiemelkedő alakja. Megjelenik a Muse Score zeneszerkesztő szoftver, vagy a Midimal, amely a regényben zenekar, a való életben egy progresszív trance stílusban alkotó zenei előadóművész.

Weber beemeli a kortárs magyar irodalom különböző alakjait is a regénybe, Zalán Tibor, Falcsik Mari, Láng Orsolya, Müller Péter Sziámi, Podmaniczky Szilárd, Szíj Ferenc, Szalóczi Géza vagy Szócs Petra és nem utolsósorban Borbély Szilárd szövegátiratai vagy a tőlük kölcsönzött szövegrészek jelennek meg. Borbélyt kiemeli a szerző, és alkalmazza többek között a *Nincstelenek* című regényben is jelentőséggel bíró prímuszokat, amelyek egyszerre számok, jelek, mennyiségi jelzők, matematikai jelenségek, ezzel együtt pedig a zenekomponálás elemeivé is válnak. Weber szintén kapcsolódott Borbély Szilárd *én azt talál* című verséhez is, amely a regény alkotásában az identitás és személyiség megformálásában játszott szerepet, és amely vers elhangzott szintén Weber regényének könyvbemutatóján 2023 decemberében. („Én azt találom ki hogy én vagyok / amelyben elfér az aki vagyok / hogy ki vagyok az mindig alkalom / magam vagyok akit elgondolok / magamban lenni mint egy képzetet / már van egy én amely majd én leszek / az én akit majd én elképzelek / az én vagyok az aki én leszek / az alkalom amely a képzelet / az én aki vagyok csak alkalom / amelyet én találom hogy magam / más alkalmakban elképzélhetem / az én vagyok magamról én tudom / itt volna most a minden alkalom”). Weber hozzárendeli a regény szereplőihöz (és ezáltal részben a saját maga identitásához, belső és külső alteregóihoz, képzelt és valós karaktereihez) az identitásmeghatározás módjait is, amelynek a cselekményben magában is szerepe van, ki hogyan mozgatja az eseményeket, mikor és hol kívül találkozik, hogyan él, mi jellemző rá, a találkozások a jelenetekben hogyan alakítják az eseményeket, a narratívát. Hasonló a Kontroll Csoport és Bárdos Deák Ágnes „Nem én vagyok!” dalának mottóként felhasznált sora, a dalszöveg cím, amely szintén meghatározza a regénybeli szereplők egyszerre valós, történeti és fikciós karakterét, a szerzői karakterizálását. Weber ezzel a kettősséggel ügyesen tájékoztat és tájékoztat egyben félre a szereplők párbeszédeivel, keresztcselekményeivel, amellyel a szereplőknek és a történetalakításnak egyik alaplényegévé teszi a dal szövegét is: „Nem én vagyok, aki valamit akar / az te vagy és nem én / Nem én vagyok, aki valamire vár / az te vagy és nem én / Nem én vagyok, aki valamitől fél / az te vagy és nem én / Te vagy, aki csinálhat valamit és nem én / hidd el, nekem akkor kellesz / ha már senkinek sem kellesz / hidd el, nekem akkor vagy jó / ha már

senkinek sem vagy jó / nekem akkor vagy a legjobb, ha már mindenkinek rossz vagy”).

A szereplők életét és mindennapjait végigkísérő hangok egyfelől az írás és kottaírás kapcsolatában konstruálódnak, a kottaírás jeleiből szerkesztett kódolásként, szemiotikai egységként. A hangjegyek és betűk, a számozott, illetve társított hangjelek összessége Webernél különleges kapcsolatba helyezi a hang és a szöveg vonatkozásait (a Köszöntőszám op. 50 – Számköszöntő op. 50, vagy a VL/50 mappajelzet, amelyet első olvasatra kopt írásjeleknek vélnek. A zenedarabok kottájának cseréje, átírata egy kódolt üzenetté változtatja az egész regényt. A megkettőzés, tükörképek alkalmazása és az identitás eltitkolása, majd felfedése a személyeket magukat is rejtjellé változtatja az ötvenes jelzetű dosszié megtalálása a mélyhűtőben, az ötödik kulcs, és a kottaátiratok rejtélye mentén. Weber kifejti, hogy „néha én is beépítek hangzó közhelyeket, illetve megpróbálom ezeket zenei idiómákká fejleszteni. Aztán nagyon régóta használok kettős faktúrát, azaz két különböző dolgot teszek egymás mellé” (209). A kottákon, kottaíráson és -olvasáson keresztül párbeszéd alakul. A Köszöntőszám és Számköszöntő az iker-darabnak, az egymás által írt és szerkesztett darabnak, tükördarabnak is a párhuzama. Ez a kódrendszer tovább engedi az olvasót a regény időbeli és történeti összefüggéseiben: a tükörvilágok egyszerre mutatják meg a fiktív fikció és a fiktív valóság kettősét, a szereplők rendelkeznek egy történelmi alteregóval, előddel, valamint önmagukban is hordoznak egyfajta (mentális, pszichikai, lelki) többretegűséget, jellegük és jellemük szerint is. Weber valóban rejtjelekhez hasonlóan írja le, hogyan alakítható a betűk és hangjegyek, illetve a zenei ábécéshangok mentén üzenet: „A WAM tömörített forrásfájlt kért a zeneszerzőktől a korrekció lehetősége miatt. A hangok ábécés nevét, a boethiusi skála hangneveit használták A-H között. A hang fölött lévő szám 1-9 között a H utáni pozíció volt a latin ábécében. Az a szám melletti bé egyes sorozat, a kereszt kettes sorozat. A negyed alap, a fél felező. A nyolcad duplázó. Tehát egy-egy betűhöz több módon lehet eljutni. Ez nagyon megnehezítette a dekódolást. A szövegeket a két Sert írja át. Theo Sert azért javasol egy fuvolistát, mert az kiképzett dekódoló” (270).

Emil Walz zeneszerző engedélyezi saját műveinek átírását, szabad felhasználását. Ez az engedély újabb zeneművek létrehozásához vezet, amely nem plagizálást, hanem egy változtatottan új darab elkészítését eredményezi. Ez távolabbi értelemben olyan szabadságot is jelent, amely a világ működésének vagy akár egyfajta alkotási evolúciónak is lehet a szinonimája, analógiája: egymás kölcsönviszonyában cselekedni, alkotni és kialakulni. Weber a mozgás lehetőségeiben azt a fajta szabadságot, szabadságeszményt is megfogalmazza, amely a szabad közlekedés, a döntések és elhatározások, a szexualitás szabadsága (és annak olykor paradox jellege), a (szerzői) véleményformálás szabadságához is kötődik. A világ és a zene nyitottsága és – Emil

hozzájárulásával a zeneművek szabad felhasználása (átírt, sajátta formált munka) és ezzel szabad áramlása, valamint – megnyitása a szabadságot szinte általános, elengedhetetlen velejáróként, a szereplőkhöz testesülő jelenséggé ábrázolja. Weber hangsúlyozottan alakítja ki a regényben az emberi és a földrajzi kapcsolatokat, kölcsönhatásokat, találkozásokat, kereszteződéseket. Emellett a német és magyar fejezetcímek utalnak a történet és a szereplők osztrák és magyar helyszíneken mozgó, kétnemzetiségű (de világlelkű) mivoltára. Bécs, Pécs, Linz vagy Passau a bemutatott helyszínek, és a szerző által térképként segítik a földrajzi egységek, koordináták beazonosítását, a helymeghatározást, a tájékozódást („A Wittelsbacher patikában gyógyszert vásárolt, majd a Nikolastraße jobb oldalán indult a Duna irányába [...] A Schanzlbrückén ment át a Duna másik partjára, a parkolóba.” 13).

A szabadság a szövegformálásban is helyet kap, hogy gyakorlatilag minden megtörténhet ebben a (sokszor nem kis mértékben szürreális) szövegvilágban: „Egy döglött lótetem mellett gyerekek játszottak, az egyik a ló füléből villamosjegyet húzott elő” (126). A szabadság (és a szürrealitás) az időt is feloldja, „a papagáj még Poldinál is öregebb volt, gyerekkorában szerezte, amikor emberkereskedők fogságából szökött meg: igazi rémtörténet” (22). A regény ideje összeköti a különböző korokat, a 18. és a 20. század éveit, valamint a szereplők (vagy a papagáj) életkorán keresztül tulajdonképpen érvényteleníti az idő(belisége)t. A nyelvi-pszichikai és nyelvi-pragmatikus oldal különös előreláthatóságot, sajátos logikát is rendel a szereplőkhöz, akik tervezik, alakítják életüket, mindennapjaikat. Ennek egyik megoldása az egyszerre elmentmondásos és következetes döntés, ami a karakterek hozzáállásának – és talán egész lényük – paradox voltára is utal: „Direkt csütörtök délelőtt kilencre tervezzük a szertartást egy eldugott faluban, azért, hogy a meghívottak ne tudjanak eljönni” (215). Erre a látszólag furcsa döntésre az olvasás linearitása magyarázatot ad: „Direkt csütörtök délelőtt kilencre tervezzük a szertartást egy eldugott faluban, azért, hogy a meghívottak ne tudjanak eljönni. Nem volt pénzünk ugyanis lakodalomra...” (215).

A szövegszerkezetben a szimbolika is összetett és jelentős, amelynek alapvetően a zenekomponálásban van szerepe. A kompozíció, a zenemű mint jelképtár is megjelenik, a kotta és az irodalmi szöveg kettős szerkezetet kap ezáltal, (meg)szerkesztésük, alakításuk, az írással és az olvasással együtt válik az interpretáció egyik alapanyagává. Ez egészül ki a magával a fizikai hangkivitelezéssel, hangképzéssel, a zenejátzással, a zene külső és belső hallásával, annak képességével. Weber a zene szövegbe komponálásával óriási távlatokat nyit meg, a különböző zeneszerzők említésével azok műveire, a művek összetételére, az összetétel hangzására utalva. A hangzás és az auditív élmény, a befogadás egyre mélyülő és az elmébe mélyen befelé vezető utakat mutat. A folyamatos mozgásban levés, a ritmus, a dallam és az ütemek meghatározó lendületében áll a klasszikus zene és a könnyűzene találkozása

(vagy éppen a kettő kitérése), benne jelképesen az *összhangzat* megképződése, világa. Ehhez pedig John Cage 4'33 című művének vagy a beethoveni belső hallás ki nem bontott, de szerzőként sugallt, jelzett analitikáját rendeli, hangzasi, zenei asszociációkat hoz létre, hangsúlyozva a zenei emlékezet, a zenefelidézés tudati háttérét. „Az élőzene varázsa nem más, mint az interpretáció. Amikor egy hangszeres művész hangot csíhol a zeneszerző elképzeléséből” (185). Weber a klasszikus és digitális zenétől a világban fellelhető mindenfajta (összes) hangot, ezek együttélését (szimbiózisát) az ember életében játszott meghatározó szerepeként is vázolja.

A humor részeként a szerző a főszereplőhöz nemcsak a halálhoz közelálló gondolkodásmódot, öngyilkossági hajlamot vagy depressziót, de ugyanakkor az életösztönt, az élethelyzetekben való komfort keresését is hozzárendeli: „bár olvasnivalót nem talált, amit a nyugodt székelés előfeltételének tartott” (27). Weber sajátos humorral is fűszerezi a történetet. Többek között Emil Walzra vonatkozó személyleírásában, akinek „borostája a bögresárga különféle árnyalatát mutatta. Nem tartozott a tinilányok álmai közé: kifejezetten slampos, folyton izzadó [...] férfit mutatott a tükör, amit alacsony termete miatt csak húsz centivel a csap felett helyezett el” (12). Ennek ellenére egy fiatal énekesnő megismerkedne vele szaktudása végett, de Emil „képtelen volt a mélykék szemekbe nézni, és azon gondolkodott, hogyan szabaduljon meg az agyoncsapott poloskaszagot árasztó szivarjától. Ráadásul ebéd utáni gázosodás is gyötörte, emiatt mindenét összeszorította” (283). A szövegben megjelenik még a vécépumpára hasonlító gyertyatartó, a köcsögduda, a mentőövként is használható vécéülöke, vagy a sosztakovicsként emlegetett hacsapuri is. A szerző a humor mellé azonban szorosán odaállítja a komoly hangvételű gondolat- és véleményformálást is. Megfogalmazza a létezés, az interszubjektivitás („Korlátlan hatalma van: nemcsak a tempóról, dinamikáról, hanem emberi sorsokról, illetve egzisztenciáról dönt. Cérnaszálon lógatja őket a semmi fölött.” 26), az idő és időbeliség, valamint a zene általános mibenlétének, a komponálás és a zenei atmoszféra kifinomult lényegeit. Megfogalmazza véleményét többek között tudásról („a fölösleges tudás elveszi azokat az illúziókat, amik a boldogságot okozzák. A boldogság egyik lényege az ostobaság.” 110), értékítéletéről, vallásról („Isten nélkül nincs ateizmus.” 236). A szerzőnél az emberi test és psziché, az érzékelés, a tudat és az elme játéka és valósága hálózatot alkot, amely egyszerre mutat materiális és elvont rétegeket, dimenziókat. „Nem test volt, legalábbis nem puha emberi test. Újból rálehel a lencsékre, majd törülközővel itatta fel, a párát. Talán egy bogár koppanhatott, számára az üveg transzcendens tárgy: láthatatlan és rideg. Mint egy eltemetett holttest.” (19). Szinte elkülönül a regény cselekményétől, narratívájától, vagy egyfajta betétként jelenik meg a (szerzői) véleményformálásnak egy mélyebb és hosszabb beékelése: „Az a véleményem, hogy a

zene célja ugyanaz, mint az ember célja: az élő folyamat fenntartása. [...] Mert-hogy a folyamatosság fenntartásához mennyiségi szemlélet is kell. A komolyzene fenntartásához pedig minőségi. Aki csak a komolyzenét akarja fenntartani, az nem vesz tudomást a világ egészéről, a gondolkodása elavult. [...] A minőség koronként változik. Ma az információs forradalom korában a mennyiség sokkal fontosabb. A zene annyira tág jelenség, hogy az emberiség föl sem tudja fogni. Olyan sok tulajdonsága van, amely csak mennyiségben tud igazán mélyen megfogalmazódni [...] Hegel esztétikája történelmi folyamat felé mutat. Szerinte a szellemnek vissza kell nyernie az elsőbbségét a műalkotásokban az anyag felett. Ez a szellem a romantika korára az egyén szellemévé vált. A zene történelmi folyamata egyre mélyebb szellemű jelenségeket feltételez, így a zene egyre bonyolultabbá válik, lehetőségei leszűkülnek. Ezzel szemben a mennyiségi, materiális szemlélet tágítja a lehetőségeket. A minőség árnyalatait végtelen nagy mennyiséggel lehet bővíteni” (214).

Weber Kristóf regénye az egyén szellemére építő, egyszerre hallható és látható történet. Összetett világából, a világban létezés kódjai, az emberi(i létező) összetett, önmagával és a világgal alkotott harmóniája, percepcionalitása, a lezárt és lezáratlan szálak mentén, a szabadság által közrefogott szférába invitálnak. Mintha zenei albumot készített volna a szerző, a különböző jelenetek, fejezetek egy zenemű tételeiként is megjelennek (Stabat Mater, Fughetti, Kurs-Etüden, Zwei in Einem, Fünf Wiederholungen, Decrescendo, Background Music for Cathedrals), és soundtrackekként, zeneszámokként is értelmezhetők, illetve mintha a szöveghez illeszkedne egy képzelt-megidézett zenei aláfestés is, amely a jeleneteket kíséri. Az audiotextuális együttműködés zárógondolataként is idézhető Emil Walz és Vjekoslav Vuk párbeszéde, gondolata, mely szerint „a zene a szívben van” (112).

SZEMES BOTOND

Angyal a labirintusban

SZABÓ GÁBOR:

KILÁTÁS AZ UTOLSÓ HAJÓRÓL.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ PRÓZAVILÁGA

Egy korábbi recenzióban a monográfia műfajának teherbírását kérdőjeleztem meg napjainkban: úgy tűnt, egy egész életmű bemutatása a szakirodalmi konszenzus és az írói önértelmezések felületes összegzését teszi csak lehetővé. Azóta több vállalkozás is rácáfolt erre; olyan munkák, amelyek valóban újszerűen, mégis rendszerezve mutatják be egy szerző munkásságát (például Szoláth Dávid, *Mészöly Miklós, Jelenkor, 2020*; Wirágh András, *Cholnoky László, Kijarat, 2022*). Ezek közé tartozik Szabó Gábor Krasznahorkai Lászlóról szóló, *Kilátás az utolsó hajóról* című monográfiája is. Azaz pontosabb az alcímet is idéznünk, hiszen nem Krasznahorkai Lászlóról, hanem szinte kizárólag *próza világról* van szó a könyvben – eltekintve az életrajzi, keletkezés- és befogadástörténeti kontextusoktól. Ez a redukció nem hagyományos értelemben vett monográfiát eredményez, és talán sikerültségének is ez az egyik oka. További redukciót jelent, hogy ennek a próza világnak a feltérképezése inkább a szókapcsolat második összetevőjére irányul, vagyis Szabó elsősorban nem a szövegek *próza poétikai* eljárásait, hanem *világképét* kívánja bemutatni. Azt viszont a maga összetettségében és rétegzettségében, a művek együttes olvasatán keresztül, abból a felismerésből kiindulva, hogy Krasznahorkai regényei és novellái mindig *ugyanarról* szólnak, ám mindig *más* nézőpontból, és hogy ezeknek a nézőpontoknak az ütköztetése árnyalt értelmezéseket tesznek lehetővé. Ennek megfelelően az egyes alkotásokat nem önmagukban vizsgálja, hanem az életművön belüli kapcsolatok hálóját vázolja fel, újra és újra visszatérve a

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
416 oldal, 5999 Ft

kirajzolódó világkép központi kérdéseire, amelyeket így mindig új szempontokkal tud gazdagítani.

A szövegek ilyen együttes kezelése a könyv igazi invenciója, és valóban megvilágító erejű egy-egy távolabbi szöveghely egymás mellé állítása az elemzések során. A következtetések ugyanakkor gyakran a korábbi belátások, például Zsadányi Edit 1999-es monográfiájának (Kalligram) a megismétlését jelentik, még akkor is, ha Szabó igyekszik leválasztani magát erről az előzményről (a bevezetőben például azt írja, hogy saját vállalkozása mentes a korábbi könyvben kiemelt szerepet játszó „irodalomtörténeti behatárolás kényszerétől” – 6). Ritkán is idézi Zsadányit, holott már az ő műve is a jelentés folyamatos alakulásában, mozgásában jelöli ki a Krasznahorkai-próza fő jellemzőjét, akárcsak Szabó. A különbségek a vizsgált életmű kiterjedtségén túl inkább az eltérő elméleti pozíciókban (Zsadányi erősebben támaszkodik posztstrukturalista szerzőkre; a fenti tétel kidolgozásához például többek között a lacani jelölőláncokat és Derrida fogalmait hívta segítségül, míg Szabó inkább a német romantika és Heidegger felől közelít), a szövegek nyelviségében (Szabó elméletileg kevésbé terhelt, jobban esztétizáló nyelven ír) és az elemzői módszerben jelölhető ki. Ez utóbbi kapcsán azt mondhatjuk, hogy míg Zsadányi egy-egy szövegrész szoros olvasatára vállalkozott, addig Szabó összehasonlító eljárása a *felszíni olvasás* (*surface reading*) gyakorlatához áll közel: az értelmezések inkább az egyes részletek és kontextusok egymás mellé helyezésén, kapcsolatba rendezésén keresztül bomlanak ki.

A könyvben az egymás mellé helyezés fő eszköze a motivikus kapcsolódások azonosítása. Ehhez olyan kulcsmotívumokat (más helyen, némileg következetlen szóhasználat: toposzokat, trópusokat, sűrűsödési pontokat) jelöl ki, amelyek az életmű egészen végigvonulnak, és amelyek a felvázolni kívánt világkép szempontjából különösen fontos jelentőségekre tesznek szert. Ezek a *labirintus*, a *távolság*, a *határ*, a *csapda*, a *felesleges ember*, a *fordítás*, az *apokalipszis*, az *angyal*, a *gonosz* és az *utazás* motívumai. Néhol kevésbé újszerűek a feltárt kapcsolatok, például a labirintus esetében, amelyet Szabó többször is a jelentés fent is jelzett rögzíthetlenségének metaforájaként értelmez; néhol viszont nagy magyarázóerővel bírnak. Ilyen például a különböző tolmács- és fordításjelenetek egymásra olvasása, illetve összekötése az angyalfigurákkal, ami során a fordítás műveletét konkrétan tematizáló művek belátásai visszamenőleg is gazdagítani tudják a nyelvek közötti közvetítést *átvitt* értelemben kidolgozó részeket: „Valuska angyali figurája a regényvilág egyik lét- és nyelvszemléleti ajánlatának szimbolikus sűrűsödési pontja (...) Az angyaltanok értelmében ő lehetne ugyanis az Ég és a Föld közötti úr betöltője, a közlés tere, a metafizikai közvetítés médiuma. Maga is fordító, tolmács – s ebben a minőségben kapcsolódik a Krasznahorkai-művek hasonló szerepkörben feltűnő összes alakjához, a *Sátántangó* rendőrségi fogalmazóitól

kezdve *Az ugrai fogoly* tolmácsain át a *Háború és háború* Sárközyjéig és Korinjáig...” (97). Ez utóbbi szereplőt Szabó szintén mint fordító értelmezi, akinek fordítása azonban „a szöveg több pontján is lejegyzettnek bizonyul” (156) – és amely egy ponton, a regényt idézve, „feltehetően már csak égi és földi jegyzője számára érthető” –, így a regény valójában a fordítás fordításaként értelmezhető. Ezáltal az elemzés felveti annak lehetőségét is, hogy a metafizikai és a reális szintek között közvetítő, de ebbe a feladatba minduntalan belebukó angyal/tolmács karakterek sorába illeszthetők a Krasznahorkai-művek elbeszélői is, tovább növelve a fordítások láncolatát, amely a műveket létrehozza.

A monográfia összehasonlító, a felszíni olvasással rokonítható módszerének azonban veszélye is van: az, hogy a megidézett szövegek esetenként csak az életmű egészére vonatkozó általános megjegyzésekhez csatolt, illusztratív funkciót látnak el. Legalábbis néhol nagyon hamar jut ilyen általános következtetésekre Szabó – pár példát említve: „A doktor rögzítő, lejegyző tevékenysége [a *Sátántangóban*] egy elhibázott írásmód metaforájaként hozható összefüggésbe a *Háború és háború* Korin Györgyének szintén kudarcos interpretatori kísérletével. [...] Mindkét nyelvi diszpozíció a Krasznahorkai-próza saját megszólalásának lehetőségeit folyamatosan mérlegre tevő s elégtelennek ítélő önértelmezésinek tükré” (70). „Korin szavai a kézirat gazdagon áradó, a reprezentáció időbeli és logikai törvényszerűségeinek fittyet hányó, ideálisnak vélt létmódját igyekeznek érzékeltetni, és ez a leírás egyszermind alighanem Krasznahorkai eszményi szövegalkotó módszerének önreflexiója is” (172). „A mű [*Északról hegy...*] a *Háború és háború* kezdetét idéző »vasút« és »híd«, illetve »fal« és »labirintus« motívumpárjaiban már az első lapokon egyszerre jelzi az *átjutás*, a megérkezés lehetőségét és lehetetlenségét, vagyis a Krasznahorkai-próza egyik alaptoposzájának tekinthető »határátlépés« közös igényét és megvalósíthatatlanságát” (209).

Fontos továbbá, hogy nem csak az életművön belüli kapcsolatok hálóját dolgozza ki Szabó Gábor, hanem az egyes szövegeket más világirodalmi és/vagy filozófiai művekkel is előszeretettel állítja párba. Ekkor szintén a kapcsolatba helyezés kombinatorikus eljárását alkalmazza: a művek egymás kontextusaiként szerepelnek, különbségeik és hasonlóságaik újabb jelentésárnyalatok kibontását teszik lehetővé. Figyelemre méltó, hogy a legtöbbször a romantika irodalma és gondolatisága kerül megidézésre. Ide kapcsolja a Krasznahorkai-próza világképét az elgondolás, miszerint minden műalkotás egy nem közvetlenül hozzáférhető egész töredéke (21), valamint egyszerre mutat fel egységes rendszert és annak hiányát (115–116), amely kettősség „schlegeli feszültséget”, iróniát eredményez (118); ugyanígy romantikus képzet, hogy a művészet képes elvezetni a szubjektum önmegértéséhez (129), és betölteni a világban lévő metafizikai űrt (168); ahogyan az egyes motívumok szimbólumértékű használata is romantikus jegyeket mutat (138). Szabó

hangsúlyosan nem értékeli vagy kommentálja ezt a kapcsolatot, se nem tartja – ahogy Balajthy Ágnes fogalmaz egy kritikájában – provokatívnak e korszerű korszerűtlenséget, se nem tartja megkésettnek és reflektálatlannak, ahogy azt Margócsy István később még idézett bírálata sugallja. Mindenesetre a könyv meggyőzően mutatja be, hogy Krasznahorkai prózavilága a (német) romantika művészetfelfogásának terméke és továbbgondolója. Ilyen továbbgondolási irányt a monográfia szerint főként Heidegger és Benjamin jelent számára; előbbi a technicizált, metafizikáját vesztett nyugati világ kritikája és a művészet mint az igazság kimondásának lehetősége kapcsán, utóbbi a tiszta nyelv és a fordítás problematikája, valamint a történelem mint állandó katasztrófa elképzelése felől. További, e hagyományba is illeszkedő előképként az egzisztencialista filozófia és különösen a Camus-féle abszurd jelenik meg a könyvben. Világirodalmi párhuzamként lehangsúlyosabban Melville, Cervantes, Joseph Conrad, Csehov, Borges és Beckett szerepel, ám más szerzők megidézése is gyakran gazdagítja a tárgyalt szövegek olvasatát – például Flaubert és Turgenyev a *Báró Wenckheim hazatér* Tanár úr figurájának jellemzésekor (289–291), vagy Giambattista Vico, Kafka, Szerb Antal és Freud a *Mindig Homérosznak* vizsgálatakor.

Látható, hogy a könyv a világirodalmi párhuzamok felvázolásában érdekel, és nem foglalkozik a magyar kontextussal. A felvetett problémák ugyanakkor más szerzők esetében is érvényesek lehetnek, így ilyen összehasonlításokat is motiválhatnak. Az elemzések például megerősítettek egy korábbi feltevésében, miszerint szoros rokonság mutatható ki Krasznahorkai és Kertész Imre prózája között. Ez magában foglalja az „újra-nekirugaszkodások” (130) folyamatoként elképzelt írói működést; az „igazi” és „eredeti” megszólalásmód keresését és romantikus elgondolását, valamint az erre vonatkozó kudarc erős tematizálását az abszurd világlátás szellemében; az elbeszélő és az író figurája közötti távolság csökkenését az életmű előrehaladásával; illetve a pontosításokra és magyarázatokra épülő hosszúmondatos stílus és a kultúrkritikus-apokaliptikus hangnem érvényesítését is. Hasonló párhuzamok feltárása a magyar irodalomtörténetben fontos célkitűzése lehet a jövőbeli kutatásoknak.

Látható ezen kívül az is, hogy a megidézett szerzők mind a bölcséleti, mind a szépirodalmi hagyománynak nagyon is ismert, kanonikus alkotói. Ezáltal egyrészt sikeresen írja be a monográfia Krasznahorkai munkásságát e hagyomány fősodrába, a világirodalmi mainstreambe, ahova nemzetközi sikerének köszönhetően amúgy is tartozik. Másrészt így a könyv helyenként lemond a felszíni olvasás kínálta lehetőségről, hogy váratlan, távoli szövegeket rendezzen egymás mellé, ezáltal meglepő kapcsolatokat és mintázatokat tárjon fel. Leginkább ilyen a *Sátántangó* és Cormac McCarthy azonos évben megjelent *Véres délkörök* című regényének összevetése, amely izgalmas távlatokat nyit mindkét szöveg számára. Innen nézve érdekes volna a huszadik

század második felének amerikai irodalmának több alkotóját is párbeszédbe állítani Krasznahorkai munkásságával, különös tekintettel a kínálkozó Pynchon-párhuzamokra (a monográfia a *Báró Wenckheim* és a *Súlyszivárvány* megegyező zárlatát csak megemlíti, de emellett is találhatóak kapcsolódási pontok az életművek között – túl azon, hogy a szerzők személyes ismeretségben állnak egymással.)

De még bátrabb összehasonlítások is elképzelhetők. Például amikor Margócsy István pejoratív éllel megjegyzi a *Herscht 07769* főszereplőjének lélektanilag kevésbé motivált átváltozása kapcsán, hogy „Miskin herceg szerepét átveszi, minden szégyenkezés nélkül, Bruce Willis”, akkor egy olyan kontextust (a hollywoodi film) hoz játékba, amely akár komolyan is vehető a kései Krasznahorkai-próza kapcsán. A legutóbbi regény, a *Zsömle odavan* zárójele-
netében az elmeorvosintézetbe került, magát az Árpád-ház leszármazottjának tartó Kada Józsi bácsi és ápolója között az alábbi utolsó párbeszéd játszódik le: „innen kezdve nem szórta a vicces megjegyzéseket, szótlanul, komoran fogadta a vérszívó nővért meg a vérnyomásost, [...] akkor pár perc múlva bejött hozzá, és egyedül, kíséret nélkül, ami még nem történt meg eddig, maga főorvos is, megállt az ágy végében, kezében egy nyitott mappával, ujjai közt toll, és csak annyit kérdezett az erre odafordulótól, mintha búcsúzna, hogy

MAGA A MAGYAR KIRÁLY?

Igen, felelte ő, és az álláig húzta a paplant,

ÉS HOGY SZÓLÍTHATOM?

„Józsi bácsinak, felelte...” Ez az egyszerre ironikus és mélabús, a magyarság történelmi nagyságába vetett hit illuzórikus voltát és szépségét is felmutató részlet hasonló hatást fejthet ki, mint Quentin Tarantino *Aljas nyolcas* (*The Hateful Eight*) című filmjének zárata, amelyben az amerikai népszerűség különböző csoportjaihoz tartozó (fehér, fekete, mexikói, északi, déli, férfi, nő) szereplők miután halomra lőtték egymást, az egyik haldokló még felolvassa az amerikai jövőről szóló, de hamisított, csak e szereplő általa Lincolnnak tulajdonított levelét érzelemtől elfúló hangon. Az amerikai álom és az amerikai valóság ironikus, de emelkedett egymásba játszása Kada Józsi bácsi rezignált válaszainak hatásához hasonlítható. Az ilyen eseti példákon túl talán azért is lehet termékeny egy ezirányú összevetés, mert rámutathat arra, hogy Krasznahorkai regényei egyre kevésbé az európai elbeszélőhagyományt veszik alapul, és inkább más narratív mintákhoz kezd igazodni.

Ezt a váltást a szakirodalom egyértelműen negatív folyamatként értékeli; többen kritikával illették az elmúlt évek regényeinek narratív felépítését és világképét is. Szabó tartózkodik a hasonló értékelésektől, de nem is idézi azokat, ami némi hiányérzetet okozhat. A monográfiák előszeretettel fedik el a

hasonló, negatív ítéleteket, és a szerzők életművét mint egységesen kiemelkedő alkotások összességét láttatják – ami megítélésem szerint csökkenti a leírások érvényét. Egy helyen Szabó megfogalmaz ilyen bírálatot: a *Rombolás és bánat az Ég alatt* című szöveg kapcsán jelzi, hogy „a »határ« vagy a »tolmács« szimbolikus funkciója ezúttal azonban olyan ellentétes fogalompárok érzékeltetésére redukálódik, s válik viszonylag könnyen megfejthetővé, melyek szemantikája nélkülözi az eddigi Krasznahorkai-írások komplexitását” (229). Ahogyan hiányzott Bazsányi Sándor Nádas Péterről szóló könyvében a *Párhuzamos történetekről* szóló diskurzus, különösen Margócsy István bírálatának értékelése, úgy itt sem kerülnek bemutatásra hasonló írások. Holott ugyanígy nehezen megkerülhetőnek tartom Margócsy még erősebben elmarasztaló írását a *Herscht 07769*-et és Krasznahorkai írói figuráját illetően. Ebben egyrészt arra mutat rá, hogy az apokaliptikus világlátás, a művészet teljesítőképességének tagadása, valamint a rendre megszülető új regények és a világhírű író szerepei egymással összeegyeztethetetlen pozíciókat jelentenek; másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a látszólag „magától” íródó, a szerző fejében megszólaló szereplőknek csak hangot adó regény valójában „nagyon rafinált és kitervelten retorizált szöveg”, amelynek célja az olvasói figyelem elaltatása. Nemes Z. Márió még ennél is élesebb kritikát fogalmaz meg (Radnóti Sándor és Györffy Miklós hasonló meglátásaira építve), miszerint a regény, a *Báró Wenckheim*hez hasonlóan, egy előre tudott igazság felől, homogenizáló és általánosító módon, „ideológiai fölény” birtokából szólal meg, amely egyúttal egy önkolonizáló gesztust is tartalmaz, amennyiben „metafizikai kirakatpert rendez saját vidékiségének.” Szabó monográfiája ezeket a szólamokkal nem lép párbeszédbe, inkább csak jelzi, hogy amit korábban a Krasznahorkai-próza fő értékének tartott – a metafizikai és a társadalmi, „az egyetemes egzisztenciális és a konkrét szociális” (Radnóti Sándor: *Megalázottak és megszorítottak*) dimenziók finom egymásba játszását –, az már kevésbé érvényes az újabb művek esetében. Ezt igyekszik nem hiányként, hanyatlásként bemutatni, hanem az újabb alkotások más aspektusait hangsúlyozni, például a *Báró Wenckheim* esetében a humor eszközének felerősödését. Érzésem szerint azonban ezek az ellenpontozások nem érvénytelenítik a kritikákat – még ha egyet is értek Szabó (csak részben teljesített) célkitűzésével, amely szerint „a Krasznahorkai-szövegek apokaliptikus hangoltságának emlegetése a kritikai szakirodalom egyik közhelye, a monográfia azonban a prózanyelv humorára, ironikus frekvenciáira is igyekszik felhívni a figyelmet” (10).

Az értékelés hiánya a műveket együttesen, egy nagy egész részeként kezelő nézőpontból is fakad. Innen nézve ugyanis nem a szövegek önmagukban való vizsgálata válik fontossá, hanem hogy milyen szerepet töltenek be a nagyobb hálózatban, illetve hogy miként köthetők be ebbe a hálózatba. En-

nek következtében elveszítik kitüntettségüket a legnagyobb hatású és poétikailag legsikerültebb regények is (a *Sátántangó* és *Az ellenállás melankóliája*). Sőt, azoknak szerepe értékelődik fel, amelyek a legtöbb kulcsmotívumot dolgozzák ki: ilyen a *Megjött Ézsaiás* és a *Háború és háború*, amelyek a többi szöveg vonatkozásában is gyakran kerülnek elő, és amelyeknek a leghosszabb fejezetet szenteli Szabó.

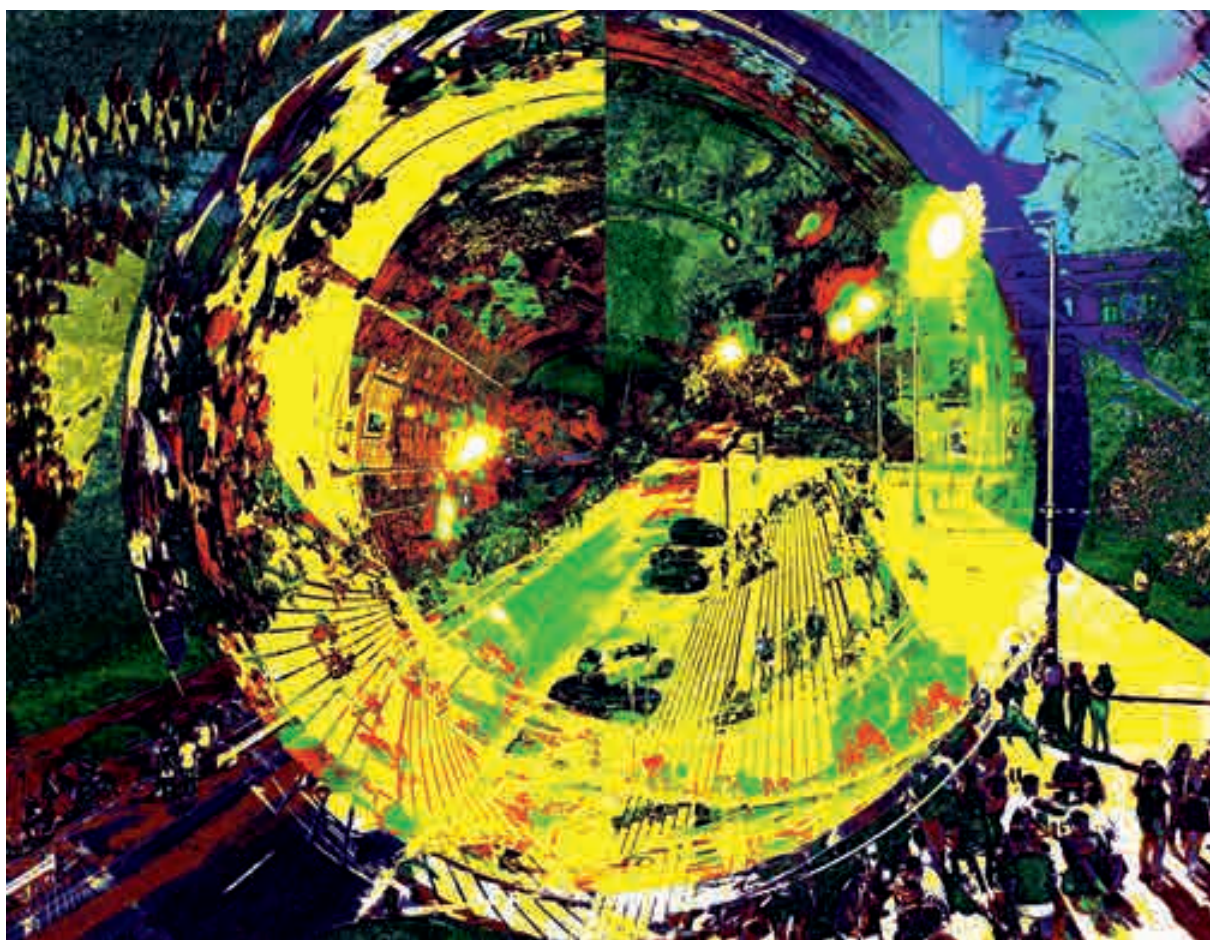
Ez a módszer egyszerre teszi lehetővé az életmű elemeinek összegzését, és hagyja nyitva az értelmezések folyamatos bővítésének és újabb szövegek/szöveghelyek bevonásának lehetőségét. Ennek köszönhetően a *Kilátás az utolsó hajóról* két értelemben is sikeresnek mondható vállalkozás. Egyrészt valódi szintézisként egységesíti az egyes művek és a róluk szóló írások központi belátásait, átfogó áttekintést nyújtva Krasznahorkai prózavilágáról. Másrészt ezen túl is kérdésekre és továbbgondolásra inspirálja az olvasóját; a recenzióban ilyen továbbgondolási lehetőségeket is igyekeztem felvázolni.

Kis beszéd a sétányról

Az ember többnyire a saját ösvényein bolyong, egyedül van, mint egy okafogyott fogpiszkáló, elveszettnek érzi magát, az ösvény iránya is bizonytalan. Járt út. Járatlan út. Hát kitalálta a sétányt. Én magam is sokszor igénybe veszem. Egy nagy konglomerátumban lakom ideiglenesen, reggelente vért vesznek tőlem, nézik a pulzusomat és a vérnyomásomat, injekciókat döfnek belém. Hát vágyom ki a sétányra. Ez a sétány is látványossággal bír, nagy víz kéklik mellette közvetlenül. Ennek a víznek nagyon fontos tulajdonsága, hogy úgy nagy, hogy közben mégis látni engedi a túlpárt kékszöld vonalát. Vagy élesek a kontúrok, talán még a villaszerű házak is fölsejlenek, hunyorgó lámpások, kikötői reflektorok, máskor csak egy derengő folt a másik oldal, nincs is. A nagy ködök megeszik. Különben nem is kék víz ez, hanem zöld, máskor fölborított, óriás tintásüveg hullámozó vérét látom, regénybetűk táncát, megint máskor fehér szél korbácsolta szürkeséget. Nagyon sok színe van ennek a víznek, megírták és megfestették sokszor, fehér lobbanású kis hajókkal vagy lomha katamaránokkal díszítették. Egyszer itt a part mellett elmerült egy sétahajó. Sok embert nyelt el akkor a hullámsír, pedig csak gyerek mód bámészkodni akartak. Aztán a vízen is akadnak sétányok. A víz palettáján is kacskaringóznak ösvények, fel s alá futnak titkos járatok. A víz sétányai gyakran depressziós hegyektől és felhőktől fölhergelt szeleket eresztenek rá a gyanútlan partra, a szelek megtépázzák a ladikokat és a kisvitorlások vásznait, fölborítják a sétálni indult hajót, melyen emberek sikkognak, letarolják a part sétányának platánjait, ágak törnek, törzsek ferdülnek, levelek ezrei szakadnak el a fák kezeiről. A dúlt sétány másnap újra él. Az ösvény nem arra való, hogy társasága legyen az embernek, holott nem föltétlenül a magány útvonala, inkább az egyedüllété. Az ösvényen az ember a közeli világot figyeli, óvatos lesz és figyelmes, fölkészíti magát kellemesre, kellemetlenségre, jól megnézi hová lép, tudja, hogy a közeli világ mögött aggasztó erők várakoznak. Sétányon az ember elbutul. Dehogyan is pislog a lába alá. Ez a sétány legszebb és legfontosabb tulajdonsága: bután és önfeledten venni részt a világi vonulásban. Sétányon az ember kicsit turista lesz, a maga-maga kirakati tárgya. Nem igaz, hogy nem jó dolog butának

lenni, az élet felelősségét elvetve andalogni, némi gúnnyal és fölény-nyel szemlélni a szemből közlekedő, hozzánk nagyon is hasonlító másikat. Nézni a másikat, a másik családját, ruháját, a másik arcát, jé, ez ugyanolyan buta, mint én. Ha egy öreg professzor sétabottal, szigorú tekintettel járul a sétányra, ő se lesz különb, nem fog kiválni, hiába is hordozza elméjében az élet értelmét vagy érthetlenségének a bizonyítékát. Nem válik ki az Anna-bál győztese, az olimpikon, ahogy a környék legfölkapottabb festője sem. A sétányon nem személyiségek, jellemek vagy különleges lelkek grasszálnak. Legfeljebb karakterek. Ha lámpák gyúlnak és kihirdetik az estet, még ki is öltözik a sétány népe. Flancolni kezd. Divatos lesz a vérpiros, a halottfehér, az égszínkék. De elég csak egy embernek elesni, kiszédülni a sétány lüktető medréből. A butaságból máris ijedtség lesz, jaj, hát még itt se vagyunk biztonságban, ekkora butaság, ilyen együgyűség sem óv meg bennünket? Aztán a sétány kiürül, mert birtokba veszi az éj. És ha ilyenkor haladsz el az álmukban susogó fák lombja alatt, azt érezheted, milyen jó is volt butának lenni, nem félni, nem aggódni, csak időtlenül jönni-menni, soha meg nem érkezni.

Ára: 980 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Benedek Miklós
Borsodi L. László
Farkas Arnold Levente
Gál Ferenc
Kerényi Tamás
Tandori Dezső
versei

Bánkövi Dorottya
Zeck Julianna
prózája

Fried István 90 éves
Fried István tanulmánya
Kulcsár Szabó Ernő köszöntője

A 90 éves Ilia Mihály köszöntése
Markó Béla
Szörényi László
Závada Pál
köszöntője

Diákmelléklet
Bertha Zoltán: Kós Károly és a Varju nemzetség

